

วารสารพุทธศิลปกรรม

JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

01

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 | มกราคม - มิถุนายน 2565 |

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

แนวปฏิบัติและกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของเครือข่ายพระนักพัฒนาบนพื้นที่สูง: พื้นที่ต้นแบบ สะเมิง กัลยาณิวัฒนา ปาย ปางมะผ้า

The Practical Guideline and the Development Process of Religio-Cultural Tourist Attraction of the Highland Buddhist Monk Developer Network: Target Area in the District of Samoeng, Galyanivadhana, Pai and Pang Mapha

พระครูสมุห์วัลลภ ฐิตสั่วโร, ประไพศิริ สันติทฤษฎีกร

Phakrusamuh Vanlop Titasangwaro, Prapaisiri Santitissadeekorn

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus

พระอานาจ ธีรวิริโย

Phra Amnat Thiraviriyo

วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่

Wat Phra Singh Woramahaviharn, National Office of Buddhism, Chiang Mai Province

พระมหาจตุรงค์ จตุวโร

Phramaha Jaturong Jatuwaro

วัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่

Jedyod Royal Temple, National Office of Buddhism, Chiang Mai Province

Corresponding Author, Email: Bigjod3458@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาแนวทางปฏิบัติในการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม 2) เพื่อติดตามผลการดำเนินงาน 3) วิเคราะห์แนวปฏิบัติและกระบวนการพัฒนา และ 4) เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ของพื้นที่ต้นแบบในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

ของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 30 รูป/คน ในพื้นที่ต้นแบบ ได้แก่ อำเภอสะเมิง อำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอปาย อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ผลการวิจัยพบว่า 1) แนวทางปฏิบัติตามพันธกิจที่ 3 อนุรักษ์ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และพันธกิจที่ 4 อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยใช้แนวคิดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมในการกำหนดเป้าหมายของการพัฒนาการท่องเที่ยว 2) มีการดำเนินงานเส้นทางท่องเที่ยว 2 เส้นทาง คือ เส้นทางที่ 1 เส้นทางท่องเที่ยวอารามพระบัณฑิตอาสา อ. กัลยาณิวัฒนา และเส้นทางที่ 2 เส้นทางตามรอยพ่อหลวง ร.9 บ้านแสนคำลือ อ. ปางมะผ้า 3) การวิเคราะห์ข้อมูลมีความสอดคล้องกับบทบาทหน้าที่หลักของพระธรรมจาริกและพระบัณฑิตอาสา โดยมีแนวปฏิบัติ 3 ด้าน ได้แก่ การพัฒนาสังคม การพัฒนาเศรษฐกิจ และการเผยแผ่ศาสนาและวัฒนธรรม 4) ผลลัพธ์ที่ได้ ประกอบด้วย แนวทางปฏิบัติในการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรม รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับกลุ่มชาติพันธุ์ และองค์ความรู้เพื่อขยายผลไปยังพื้นที่อื่น

คำสำคัญ: การท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม, เครือข่ายพระนักพัฒนา, ชุมชนพื้นที่สูง

Abstract

This research article has four objectives: 1) Study the practices of applying Buddhist principles to develop religious and cultural tourism 2) Monitor the implementation results, 3. Analyze practices and development processes and 4. Synthesize knowledge from the prototype areas for developing religious and cultural tourism for ethnic groups in the uplands. This research is a participatory action research conducted with 30 key informants in the prototype areas: Samoeng District, Kalyaniwattana District, Chiang Mai Province, Pai District, and Pang Mapha District, Mae Hong Son Province.

The research results found that: 1) the practices follow the mission of preserving and restoring cultural traditions and conserving natural resources and the environment, using the concept of developing religious and cultural

tourist sites to set tourism development goals, 2) there are two tourist routes, one through the volunteer scholar hermitage in Galyani Vadhana, and another following the footsteps of King Rama IX at Ban Saen Kham Lue in Pang Mapha, 3) the data analysis is consistent with the primary roles of Dhamma missionaries and volunteer scholars, with practices in three areas: social development, economic development, and the dissemination of religion and culture, and 4) the outcomes include practices of applying Buddhist principles, suitable models for developing tourist sites for ethnic groups, and a body of knowledge to be expanded to other areas.

Key words: Religious and cultural tourism, Buddhist Monk Developer Network, Highland.

บทนำ

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไทย ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศนับถือศาสนาพุทธ วิถีชีวิตของผู้คนจึงมีความผูกพันกับพระพุทธศาสนา มีการสร้างสิ่งปลูกสร้างต่างๆ เพื่อปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาประเพณีท้องถิ่น ตามวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา รวมถึงศิลปกรรมต่างๆ เป็นจำนวนมาก (ปฏิมาศ นิตยาชิต, 2555: 2) มีการเดินทางท่องเที่ยวในลักษณะของการแสวงบุญทำให้ได้รับความรู้ และความเพลิดเพลิน โดยมีวัตถุประสงค์หลักคือ การเดินทางที่ให้คุณค่าทางด้านจิตใจแก่พุทธศาสนิกชน กระตุ้นเตือนให้เกิดธรรมสังเวชไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต นอกจากการเดินทางไปยังสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าแล้ว ในสมัยต่อมาก็รวมถึงการไปเคารพบูชา กราบไหว้ วัดถ้ำ หรือสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ด้วย เช่น พระสถูปเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ ณ พระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพุทธเอกลักษณ์แห่งดินแดนล้านนา เป็นสถานที่ที่สำคัญคู่บ้านคู่เมืองเชียงใหม่มาตั้งแต่ครั้งอาณาจักรล้านนาจวบจนกระทั่งปัจจุบัน พระธาตูลำปางหลวง จังหวัดลำปาง และพระธาตุแช่แห้ง จังหวัดน่าน เป็นต้น ตลอดจนโบสถ์วิหารต่างๆ ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปอันสำคัญ เป็นเครื่องระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ซึ่งนำไปสู่กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธอื่นๆ ในปัจจุบันนับตั้งแต่กิจกรรมการทอดกฐิน การไหว้พระ 9 วัน รวมไปถึงการเดินทางไปไหว้พระธาตุประจำปีเกิด (เจียงชาย อักษรดิษฐ์, 2546: 3)

ดินแดนล้านนามีความสมบูรณ์ด้านทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่ามหาศาลต่อการท่องเที่ยว จากการเปรียบเทียบศักยภาพด้านการท่องเที่ยว 124 ประเทศ ของ World Economic Forum พบว่าในปี 2552 ประเทศไทยอยู่ในอันดับที่ 39 ของโลก (กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2562: ออนไลน์) โดยประเทศไทยเป็นที่ยอมรับเรื่องการท่องเที่ยวในด้านทรัพยากรมนุษย์ ธรรมชาติและวัฒนธรรม ความคุ้มค่าด้านราคาและความดึงดูดใจให้เดินทางมาท่องเที่ยว

ตามแผนแม่บทของโลกหรือ Agenda 21 ได้วางกรอบการดำเนินงานของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (Sustainable Tourism Development) ไว้ดังต่อไปนี้คือ

- 1) การดำเนินการท่องเที่ยวให้พิจารณาเรื่องของความสามารถในการรองรับของธรรมชาติ ชุมชน วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวิถีชีวิตของชุมชน
- 2) การตระหนักถึงกิจกรรมการท่องเที่ยว ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน วัฒนธรรม ประเพณี และอัตลักษณ์ของชุมชน
- 3) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมท่องเที่ยว
- 4) การประสานความต้องการ การกำหนดแผนงานทางเศรษฐกิจการดำรงอยู่ของสังคมและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) ของประเทศไทย มุ่งเน้นการเชื่อมโยงทุนของประเทศ ได้แก่ ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ ทุนสังคม ทุนมนุษย์ ทุนการเงิน และทุนวัฒนธรรม ให้เป็นตัวผลักดันเปลี่ยนแปลงประเทศจากเศรษฐกิจยุคเก่าเข้าสู่เศรษฐกิจยุคใหม่ (New Economy) คือ เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ (Creative Economy) ภายใต้แนวคิดการขับเคลื่อนเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการใช้องค์ความรู้ การศึกษา การสร้างสรรค์งานและการใช้ทรัพยากรสินทางปัญญาที่เชื่อมโยงกับพื้นฐานทางวัฒนธรรม การส่งเสริมความรู้ของสังคม เทคโนโลยีและนวัตกรรมสมัยใหม่ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562: ออนไลน์) พุทธสถานเป็นหนึ่งในทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาและของประเทศ

นักท่องเที่ยวมีแนวโน้มสนใจการท่องเที่ยวในความสนใจพิเศษ (Special Interest Tourism) เช่น การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health Tourism), การท่องเที่ยวเชิงศาสนา (Spiritual Tourism) (กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2562: ออนไลน์) เป็นต้น ปัจจุบันพฤติกรรม

การท่องเที่ยวได้เปลี่ยนแปลงไป นักท่องเที่ยวต้องการมีส่วนร่วมกับกิจกรรมการท่องเที่ยวมากขึ้น จึงเกิดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ที่เปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวและชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ยังถือว่าเป็นเรื่องใหม่สำหรับประเทศไทย (ภักยมณี แก้วสง่า และนิศาชล จำนงศรี, 2012: 93-111) ประเทศไทยมีปัจจัยสนับสนุนหลายประการในการพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวไปสู่การท่องเที่ยวเชิงประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ มีศาสนสถานที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานและทรงคุณค่า หากมีการศึกษาเพื่อสร้างองค์ความรู้โดยการนำการจัดการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่นี้มาประยุกต์ใช้จะสามารถทำรายได้ให้กับประเทศได้อย่างมากมาย เป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีพุทธ นำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน เป็นไปตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 เพื่อการเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมที่ยั่งยืนของประเทศสืบไป

จะเห็นได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธมีพัฒนาการเรื่อยมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนกระทั่งปัจจุบัน รูปแบบปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย แต่สิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงคือศรัทธาของชาวพุทธและอันสสงส์ได้รับการแสวงบุญ นั่นคือ บุญ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในจิตใจทำให้จิตใจใสสะอาด ปราศจากความเศร้าหมองขุนมัว ก้าวขึ้นสู่ภูมิที่ดีเกิดขึ้นจากการที่ใจสงบ ทำให้เลือกคิดเฉพาะสิ่งที่ดี ที่ถูกที่ควรที่เป็นประโยชน์ การท่องเที่ยวเชิงพุทธเป็นเสมือนการเดินทางด้วยเหตุผลทางจิตวิญญาณและศาสนา เป็นการเดินทางของจิตใจ เพื่อหล่อเลี้ยงจิตใจของผู้เดินทางทำให้พวกเขาได้ใกล้ชิดกับความจริงสูงสุด ประกอบกับแนวโน้มของการท่องเที่ยวโลก และตามแผนแม่บทของโลก Agenda 21 ที่หันมาสนใจด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวิถีชีวิตของชุมชน รวมถึงการสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 ที่มุ่งเน้นการเชื่อมโยงทุนของประเทศได้แก่ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม เป็นต้น ซึ่งศาสนสถานในล้านนาเป็นหนึ่งในต้นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาและของประเทศ ด้วยเหตุนี้ ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะค้นคว้าศึกษาเรื่องศีกวิเคราะห้การท่องเที่ยวเชิงพุทธในล้านนา รวมถึงแนวทางของพัฒนาการในอนาคตอันจะนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธที่ยั่งยืนต่อไป

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการท่องเที่ยวเชิงศาสนา และวัฒนธรรมก็ควรเป็นสิ่งต้องร่วมกันอนุรักษ์รักษาไว้ เพื่อคงเสน่ห์ของการท่องเที่ยวไม่ให้เหี่ยวแห้งไป โดยการรวมตัวกันของทั้งทางภาครัฐ และภาคเอกชน เพื่อร่วมกันตั้งกฎเกณฑ์ในการ

ควบคุมการท่องเที่ยววิถีชีวิตชุมชน ร่วมกันทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง สร้างกิจกรรมในชุมชน มีวิถีชีวิตในชุมชนที่โดดเด่นหรือหาชุมชนที่มีจุดแข็ง จะสามารถช่วยหาจุดต่างจากเดิมได้ เพื่อทำการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community - Based Tourism: CBT) ที่แท้จริง

ด้วยเหตุนี้ พระบัณฑิตอาสาฯ ในฐานะเป็นบุคคลสำคัญในชุมชนบนพื้นที่สูงก็ควรมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ตามพันธกิจหนึ่งของโครงการฯ ซึ่งโครงการวิจัยจะนำไปพัฒนาต่อยอดในขอบเขตพื้นที่ที่พระสงฆ์ได้ปฏิบัติงานอยู่ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า จัดทำเป็นเขตพื้นที่ (Zone) ให้เหมาะสมกับสภาพปัญหาทางสังคมและวัฒนธรรม เพื่อนำไปสู่การสร้างพื้นที่ต้นแบบ (Model) ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติและกระบวนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงให้ดีขึ้นต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาแนวทางปฏิบัติในการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่เหมาะสมกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงของเครือข่ายพระนักพัฒนา
- 2) เพื่อติดตามผลการดำเนินงานด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบ สะเมิง กัลยาณิวัฒนา ปาย ปางมะผ้า ของเครือข่ายพระนักพัฒนา
- 3) เพื่อวิเคราะห์แนวปฏิบัติของเครือข่ายพระนักพัฒนาและกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบ สะเมิง กัลยาณิวัฒนา ปาย ปางมะผ้า ของเครือข่ายพระนักพัฒนา
- 4) เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ของพื้นที่ต้นแบบ (Model) ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบ สะเมิง กัลยาณิวัฒนา ปาย ปางมะผ้า ของเครือข่ายพระนักพัฒนา

ระเบียบวิธีวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตการศึกษาไว้ ดังนี้

- 1) ขอบเขตด้านเนื้อหา การวิจัยครั้งนี้ เป็นวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative

Research) โดยการสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร (Documentary Research) ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน (Sustainable Tourism) แนวคิดการสร้างเครือข่าย (Networking) แนวคิดการพัฒนาชุมชน (Development and Community Theory) ประสบการณ์ของพระสงฆ์กับการพัฒนาบนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบ อำเภอสะเมิง กัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอปาย ปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ของเครือข่ายพระนักพัฒนา เพื่อร่วมกันวิเคราะห์แนวปฏิบัติของเครือข่ายพระนักพัฒนาและกระบวนการดูแลผู้สูงอายุของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบ เชียงดาว ไชยปราการ ผาง แม่ฮาย ของเครือข่ายพระนักพัฒนา และสังเคราะห์องค์ความรู้ของพื้นที่ต้นแบบ (Model) ในการดูแลผู้สูงอายุของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบ เชียงดาว ไชยปราการ ผาง แม่ฮาย ของเครือข่ายพระนักพัฒนา เพื่อได้มาซึ่งองค์ความรู้ใหม่ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน

2) ขอบเขตด้านพื้นที่ การสร้างพื้นที่ต้นแบบ (Model) ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง 1 เขต คือ พื้นที่ต้นแบบด้านการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม พื้นที่ต้นแบบ อำเภอสะเมิง กัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอปาย ปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

3) ขอบเขตด้านประชากร ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ พระสงฆ์ในพื้นที่ พระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา พระธรรมจาริก พระพัฒนาบนพื้นที่สูง ผู้นำชุมชนหรือแกนนำชาวบ้านในชุมชน รวมถึงตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคง อาทิจ หน่วยงานทหารและตำรวจตระเวนชายแดน ส่วนงานปกครองท้องถิ่น และหน่วยงานพัฒนาในชุมชน อาทิจ โครงการหลวง หน่วยงานฟื้นฟูและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม อาทิจ กรมอุทยานและป่าไม้ จำนวน 30 รูป/คน โดยมีแผนงานลงพื้นที่สำรวจติดตาม วิเคราะห์ สังเคราะห์ และประเมินผลกระทบของพื้นที่ต้นแบบ (Model) ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง เพื่อพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม โดยทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการดำเนินงานวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมตรวจสอบ และร่วมรับประโยชน์ควบคู่ไปกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วย การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่สร้างขึ้น (Participant Observation) การสัมภาษณ์เชิงลึก แบบมีโครงสร้าง (Structured In-depth interview) และการจัดประชุมเสวนากลุ่มเพื่อถอด

บทเรียนสร้างองค์ความรู้ร่วมกัน (Lesson Learned) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) ในพื้นที่ จำนวน 4 พื้นที่กรณีศึกษา ได้แก่ หมู่บ้านที่มีอาศรมพระธรรมจาริก อาศรมพระบัณฑิตอาสาและหมู่บ้านบวราร รวมทั้งสิ้น 3 แห่ง มีกลุ่มเป้าหมาย จำนวนทั้งสิ้น 139 รูป/คน ประกอบด้วย พระบัณฑิตอาสาชาวเขา จำนวน 33 คน เจ้าอาศรม 3 รูป ผู้นำชุมชน 3 คน และกลุ่มชาวบ้านในชุมชน จำนวน 100 คน

ผลการวิจัย

1) แนวทางปฏิบัติในการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่เหมาะสมกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงของเครือข่ายพระนักพัฒนา

(1) การจัดแผนกลยุทธ์แนวทางการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง ผลการประชุมร่วมกับพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา ในพิธีปฐมนิเทศพระบัณฑิตอาสาพัฒนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ รุ่นที่ 20 ประจำปี 2562 ณ สถานปฏิบัติธรรมนานาชาติ ตำบลป่าไผ่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ระหว่างวันที่ 1 – 3 พฤษภาคม พ.ศ.2562

การจัดประชุมครั้งนี้ใช้หลักการวงจรการบริหารคุณภาพเดมมิง (Deming Cycle: PDCA) 4 ขั้นตอน จากผลการจัดประชุมสรุปผลได้ดังนี้

พันธกิจโครงการพระบัณฑิตพัฒนาราชภรณ์บนพื้นที่สูงมีการปรับใหม่ โดยมีพันธกิจที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของเครือข่ายพระนักพัฒนาบนพื้นที่สูง 2 พันธกิจ คือ พันธกิจที่ 3 อนุรักษ์ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมประเพณีกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง มีพันธกิจ ดังนี้ การสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม การสนับสนุนส่งเสริมอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมประเพณี การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์วัฒนธรรมประเพณีของชุมชน และพันธกิจที่ 4 อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีพันธกิจ ดังนี้ การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การอบรมให้ความรู้แก่ชุมชนเห็นคุณค่าในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การปลูกป่าทดแทน การบวชป่าชุมชน การทำแนวกันไฟ การสร้างเครือข่ายรักษาสีงแวดล้อม

จากผลการประชุม พระบัณฑิตอาสาได้มีการกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง แบ่งเป็นเขตพื้นที่ ดังนี้

(2) แนวทางการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม จากผลการประชุมสัมมนา พระบัณฑิตอาสาได้ร่วมกันสรุปแนวทางการประยุกต์ใช้หลักธรรมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ดังนี้

(2.1) แนวคิดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ การเดินทางไปทำบุญอย่างหนึ่ง ซึ่งก็คือการไปนมัสการสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในที่ต่างๆเช่นเดียวกับการแสวงบุญท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมไปยังสถานที่ต่างๆ การได้ไปกราบนมัสการพระธาตุ การได้ไปกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ รวมถึงการไปนมัสการสถานปฏิบัติธรรมของครูบาอาจารย์ โดยสรุป การท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นการเดินทางไปยังพุทธสถานโดยมีจุดหมาย คือ 1. เป็นการเดินทางไปเพื่อบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ 10 อย่างใดอย่างหนึ่ง 2. เป็นการเดินทางไปเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์และปฏิบัติธรรม ณ พุทธสถานแห่งใดแห่งหนึ่ง 3. เป็นการเดินทางไปเพื่อเข้าร่วมในศาสนพิธี งานเทศกาลประเพณีต่างๆ

(2.2) เป้าหมายของการพัฒนาการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ การพัฒนาจิตวิญญาณและศาสนา เพื่อสั่งสมบุญบารมี เป็นการเดินทางที่ให้คุณค่าทางด้านจิตใจ ทำให้การท่องเที่ยวเป็นที่พึงทางด้านจิตใจ เป็นการเดินทางไปทำบุญ ได้ทั้งบุญ ได้เปิดหูเปิดตา และพักผ่อนไปพร้อมๆ กัน ด้วยความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนา

2) การดำเนินงานด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบของเครือข่ายพระนักพัฒนา

ผู้วิจัยได้เดินทางไปปฏิบัติงานภาคสนามในหมู่บ้านบนพื้นที่สูง โดยได้ทำการศึกษาวิจัยข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวกับบริบทชุมชน และการดำเนินงานด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบของเครือข่ายพระนักพัฒนา ซึ่งมีเส้นทางท่องเที่ยวสรุปได้ดังนี้

เส้นทางที่ 1 เส้นทางท่องเที่ยวอาศรมพระบัณฑิตอาสาอำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ วัดบ้านจันทร์ ตำบลบ้านจันทร์ วัดห้วยบง ตำบลบ้านจันทร์ อาศรมบ้านโป่งขาว ตำบลบ้านจันทร์ อาศรมบ้านหนองแดง ตำบลบ้านจันทร์ อาศรมบ้านห้วยปู ตำบลแม่แดด อาศรมบ้านแม่แดดน้อย ตำบลแม่แดด อาศรมบ้านขุนแม่รวม ตำบลแจ่มหลวง

และสถานที่ท่องเที่ยวเส้นทางอำเภอกัลยาณิวัฒนาที่น่าสนใจ ได้แก่ ป่าสนบ้านวัดจันทร์ โครงการหลวงวัดจันทร์

เส้นทางที่ 2 เส้นทางตามรอยพ่อหลวง ร.9 บ้านแสนคำลือ อำเภอบางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ประกอบด้วย อาศรมพระบันทิตอาสา 2 แห่ง คือ อาศรมบ้านแสนคำลือ ตำบลถ้ำลอด และอาศรมบ้านลูกป่าก่อ ตำบลสบป่อง สถานที่ท่องเที่ยวในเส้นทาง ได้แก่ พิพิธภัณฑ์บ้านไร่ ตำบลสบป่อง อำเภอบางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ถ้ำน้ำลอด ตำบลถ้ำลอด อำเภอบางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน บ้านมูเซอดำบ้านจำโป ตำบลบางมะผ้า อำเภอบางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

3) การวิเคราะห์แนวปฏิบัติของเครือข่ายพระนักพัฒนาและกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบของเครือข่ายพระนักพัฒนา

การดำเนินงานด้านกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบของเครือข่ายพระนักพัฒนา เป็นการทำงานที่สอดคล้องกับบทบาทหน้าที่หลักของพระธรรมจาริกและพระบันทิตอาสาในด้านต่างๆ โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดเวทีประชุมการดำเนินงานด้านกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม 2 เส้นทาง มีสรุปดังนี้

การวิเคราะห์แนวปฏิบัติหลักของเครือข่ายพระนักพัฒนาบนพื้นที่สูง การวิเคราะห์ผลการดำเนินงานของเครือข่ายพระนักพัฒนา ณ อาศรมพระบันทิตอาสาอำเภอสะเมิง อำเภอกัลยาณิวัฒนา อำเภอบาย อำเภอบางมะผ้า มีผลสรุปดังนี้

(1) บทบาทหน้าที่ของพระบันทิตอาสาด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชน การจัดทำยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนงานพระบันทิตอาสา ได้มีการจัดทำแผนกลยุทธ์การพัฒนาโครงการพระบันทิตพัฒนาราชภูรบนพื้นที่สูงในช่วงแผนพัฒนามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ระยะที่ 12 (พ.ศ. 2560 – 2561) วิสัยทัศน์ โครงการพระบันทิตพัฒนาราชภูรบนพื้นที่สูงเดิม “พุทธศาสน์นำชีวิต เพื่อชีวิตที่มั่นคง”

(1.2) แนวปฏิบัติของเครือข่ายพระนักพัฒนาและกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมด้านการพัฒนาสังคม คือ การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโครงสร้างภายในวัดเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว มีการสั่งอำนวยการความสะดวก มีเอกสารข้อมูลเกี่ยว

กับวัดไว้แก่นักท่องเที่ยว มีห้องน้ำสะอาดที่มีจำนวนมากเพียงพอ มีระบบไฟฟ้าแสงสว่างที่ดี มีร้านจำหน่ายสินค้าที่ระลึก และมีบุคลากรที่พูดภาษาอังกฤษและภาษาอื่น ๆ ไว้ต้อนรับนักท่องเที่ยว ช่วยส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างคนต่างชุมชน ต่างวัฒนธรรม ส่งเสริมการเกื้อกูลแบ่งปันให้เกิดขึ้นในชุมชน

(2.2) แนวปฏิบัติของเครือข่ายพระนักพัฒนาและกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ คือ การท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมนำมาความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ สร้างรายได้ให้กับชุมชนได้ในทางหนึ่ง นับเป็นสิ่งสำคัญที่มีผลต่อกลไกการพัฒนาประเทศอันจะไปสู่การสร้างความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจและความมีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของประเทศที่มีผลต่อเนื่องมาจากการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม

(2.3) แนวปฏิบัติของเครือข่ายพระนักพัฒนาและกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมด้านการเผยแผ่ศาสนาและวัฒนธรรม คือ เป็นการรักษามรดกวัฒนธรรมนิยมประเพณี วัฒนธรรมอันดีงามที่บรรพบุรุษได้กระทำติดต่อกันมาเป็นเวลานาน ทำให้เกิดความรักความสามัคคีของคนในชุมชน ตลอดถึงผู้คนต่างถิ่นต่างแดนที่เดินทางมากราบไหว้บูชาพระธาตุ เป็นการเดินทางไปสักการะสิ่งที่เป็นเสมือนตัวแทนหรือเหตุการณ์ที่น้อมนำมาให้สัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า องค์ศาสดาของพระพุทธศาสนา เสมือนทำให้เราชาวพุทธได้ย้อนอดีตกลับไปหาพระองค์ เกิดเป็นอันสงสันนัปการ ทั้งปัจจุบันขณะที่ได้เดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธ และยังส่งผลไปยังอนาคตที่ยังไม่เกิดขึ้นด้วย ซึ่งการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมได้น้อมนำและนำพาธรรมะเข้ามาสู่จิตใจ ส่งผลต่อการประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิต และส่งผลต่อเนื่องไปยังสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขของมนุษย์

(2) การวิเคราะห์แนวปฏิบัติและกระบวนการส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงของเครือข่ายพระนักพัฒนาบนพื้นที่สูง จากผลการจัดประชุมระดมความคิดเพื่อวิเคราะห์ผลการดำเนินงานของเครือข่ายพระนักพัฒนาและกระบวนการส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงของเครือข่ายพระนักพัฒนาบนพื้นที่สูง ณ อาคารพระบัณฑิตอาสา 2 เส้นทาง มีผลสรุปดังนี้

เส้นทางที่ 1 เส้นทางท่องเที่ยวอาศรมพระบัณฑิตอาสาอำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่

เส้นทางที่ 2 เส้นทางตามรอยพ่อหลวง ร.9 บ้านแสนคำลือ อำเภอบางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

อภิปรายผล

แนวทางปฏิบัติในการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมที่เหมาะสมกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงของเครือข่ายพระนักพัฒนา จัดเป็นการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม (Cultural Tourism) เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อความสนใจพิเศษที่เติบโตอย่างรวดเร็ว และมีบทบาทในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เนื่องจากนักท่องเที่ยวมักสนใจและต้องการเข้าใจวัฒนธรรมของประเทศอื่นที่แตกต่างไปจากตน โดยผ่านการชมหรือสัมผัสศิลปวัฒนธรรมแขนงต่างๆ ทั้งยังเป็นการท่องเที่ยวแนวใหม่ที่สัมผัสวิถีชีวิต วัฒนธรรมแบบเจาะลึก ลดจังหวะการเดินทางให้ช้าลง ภายใต้แนวคิด “Slow Tourism” รูปแบบเป็นการนำเสนอสินค้าแนวใหม่ที่ตอบสนองนักท่องเที่ยวรุ่นใหม่ที่จะทำให้ได้มองเห็นความงามของสิ่งใกล้ตัวมากขึ้น ได้ความรู้ ได้ปัญญา ได้ความภูมิใจและได้ใช้ชีวิตอยู่กับตัวเอง ได้คิดอะไรมากขึ้น ได้เห็นอะไรที่แปลกออกไปจากสิ่งที่เคยเห็นหรือเคยรู้มาก่อน (กรวรรณ สังขกร, 2555: 3 – 5) ดังเช่นในงานศึกษาของ งานศึกษาของ พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (อบอุ่น) และคณะ (2554) พบว่า รูปแบบและแนวทางที่เหมาะสมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและการจัดการท่องเที่ยว มี 4 รูปแบบ ได้แก่ 1.รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม 2.รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแนวพุทธ 3.รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาความรู้ (เชิงนามธรรมการเรียนรู้) 4. รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา (พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (อบอุ่น) และคณะ, 2554: 51) สอดคล้องกับ Ximba (2009) ซึ่งเสนอว่า พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมควรเน้นความเข้าใจวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมในประสบการณ์ทางวัฒนธรรมทั้งทางด้านภูมิปัญญา ความงาม จิตวิทยา และความรู้สึก ภายใต้แนวคิดการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จะมุ่งเน้นการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งเรียนรู้และสร้างความประทับใจ พร้อมกับสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อเป็นแรงผลักดันให้ช่วยกันอนุรักษ์ สืบทอดและถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรม ซึ่งจะเป็นการคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของชุมชน (กาญจนา แสงลี้มสุวรรณ และศรัณยา แสงลี้มสุวรรณ, 2012: 141) ตาม

พันธกิจหลักของโครงการพระบัณฑิตพัฒนาราชวรบนพื้นที่สูงโดยมีพันธกิจที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของเครือข่ายพระนักพัฒนาบนพื้นที่สูง 2 พันธกิจ คือ พันธกิจที่ 3 อนุรักษ์ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมประเพณีกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง มีพันธกิจ ดังนี้ การสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนตระหนักถึงคุณค่า และความสำคัญภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม การสนับสนุนส่งเสริมอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมประเพณี การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์วัฒนธรรมประเพณีของชุมชน และพันธกิจที่ 4 อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีพันธกิจ ดังนี้ การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การอบรมให้ความรู้แก่ชุมชนเห็นคุณค่าในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การปลูกป่าทดแทน การบวชป่าชุมชน การทำแนวกันไฟ การสร้างเครือข่ายรักษ์สิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับคุณสมบัติของ “การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์” จะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติในสองลักษณะ คือ ทั้งในเชิงพื้นที่และกระบวนการ ดังนี้

1) คุณสมบัติในเชิงพื้นที่

- (1) ความหลากหลายและโดดเด่นทางวัฒนธรรมหรือธรรมชาติ
- (2) มีความตระหนักในคุณค่าของชุมชนโดยเจ้าของวัฒนธรรม

2) คุณสมบัติในเชิงกระบวนการ

- (1) มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม
- (2) มีประสบการณ์ตรงร่วมกับเจ้าของวัฒนธรรม
- (3) มีกระบวนการที่นำไปสู่ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในพื้นที่ท่องเที่ยว
- (4) ไม่ทำลายคุณค่าของชุมชนและนำไปสู่สมดุลทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม

และสิ่งแวดล้อม (สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ และคณะ, 2554: 2)

จะเห็นได้ว่า ปัจจัยที่จะทำให้การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ประสบผลสำเร็จ และจะเป็นเครื่องมือที่นำไปสู่ความยั่งยืนของชุมชนก็คือ ชุมชนต้องมีความตระหนักในคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม และ/หรือ ธรรมชาติของตนเองและขณะเดียวกันก็มีความพร้อมที่จะแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับนักท่องเที่ยว ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกันในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวจะสร้างความผูกพันระหว่างนักท่องเที่ยวกับผู้ที่ เป็นเจ้าของบ้านและจะก่อให้เกิดความจดจำประทับใจอย่างลึกซึ้งถึง “จิตวิญญาณ” ของพื้นที่ของการท่องเที่ยวและผลที่จะตามมา

ในท้ายที่สุดก็คือความสมดุลในทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างยั่งยืน (สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ และคณะ, 2554: 3)

ส่วนแนวทางการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม จากผลการประชุมสัมมนา พระบัณฑิตอาสาได้ร่วมกันสรุปแนวทางการประยุกต์ใช้หลักธรรมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม คือ แนวคิดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม และการกำหนดเป้าหมายของการพัฒนาการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมร่วมกัน ดังที่พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักธรรมหลายประการที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนในสังคม อาทิ อปริหานิยธรรม 7 (ที.ม. (ไทย) 10/68/86; อ.จ.สต.ก. (ไทย) 23/20/18) ของกษัตริย์วชิ หรือ วชิอปริหานิยธรรม 7 ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับหมู่ชนหรือผู้บริหารบ้านเมือง

1) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์

2) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ ขอนี้แปลอีกอย่างหนึ่งว่า : พร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลาย

3) ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมันตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม

4) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง

5) บรรดากุลสตรีกุลมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรืออดคร่ำขึ้นใจ

6) เคารพสักการบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่างๆ) ของวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

7) จัดให้ความอารักขา ค้ำครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย (ในที่นี้กินความกว้าง หมายถึงบรรพชิตผู้ดำรงธรรมเป็นหลักใจของประชาชนทั่วไป) ตั้งใจว่าขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มา พึงมาสู่แวนแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแวนแคว้นโดยผาสุก

หลักธรรมดังกล่าวทั้งหมดนั้น ย่อมทำให้มนุษย์เกิดความรักใคร่ชอบพอซึ่งกันและกัน กล่าวคือหลักธรรมที่ใช้ในการส่งเสริมมนุษยสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนร่วมงานและหลักธรรมสำหรับผู้บังคับบัญชา หลักธรรมในการส่งเสริมมนุษยสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนร่วมงานนั้น สอดคล้องกับหลักการสร้างมนุษยสัมพันธ์ทางโลก คือประกอบด้วย ธรรมสำหรับตนเอง ธรรมสำหรับรู้จักผู้อื่น และธรรมในการสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่น เป็นต้น

การวิเคราะห์แนวปฏิบัติของเครือข่ายพระนักพัฒนาและกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบของเครือข่ายพระนักพัฒนา พบว่า การดำเนินงานด้านกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ต้นแบบของเครือข่ายพระนักพัฒนา เป็นการดำเนินงานที่สอดคล้องกับบทบาทหน้าที่หลักของพระธรรมจาริกและพระบัณฑิตอาสาในด้านต่างๆ ดังที่ พระมหาสุหิตย์ อาภากร กล่าวไว้ว่า ถ้าหากพิจารณาถึงความจำเป็นในการเสริมสร้างเครือข่ายแล้ว พบว่า มีหลักการที่เกี่ยวข้อง 3 ประการ คือ 1. สถานการณ์ปัญหาและสภาพแวดล้อม 2. การสร้างพื้นที่ทางสังคม และ 3. การประสานผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม (พระมหาสุหิตย์ อาภากร, 2548: 55 – 58) โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดเวทีประชุมการดำเนินงานด้านกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม พบว่า แนวปฏิบัติหลักของเครือข่ายพระนักพัฒนาบนพื้นที่สูง คือ บทบาทหน้าที่ของพระบัณฑิตอาสาด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชน การจัดทำยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนงานพระบัณฑิตอาสา ได้มีการจัดทำแผนกลยุทธ์การพัฒนาโครงการพระบัณฑิตพัฒนาราชภูมบนพื้นที่สูงในช่วงแผนพัฒนามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ระยะที่ 12 (พ.ศ. 2560 – 2561) ภายใต้วิสัยทัศน์ว่า พระพุทธศาสนาสร้างสุขสู่ชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง

องค์ความรู้จากการวิจัย

องค์ความรู้ของพื้นที่ต้นแบบ (Model) ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนา และวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ดังแผนผังนี้

การจัดแผนกลยุทธ์แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนบนพื้นที่สูง

ยุทธศาสตร์ที่ 3 อนุรักษ์ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมประเพณีกลุ่มชาติพันธุ์

แนวทางการประยุกต์ใช้หลักธรรม

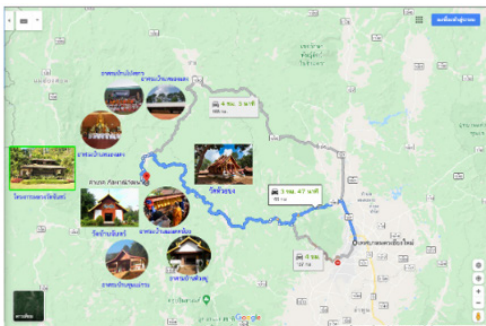
1. แนวคิดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม
2. เป้าหมายของการพัฒนาการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม

ยุทธศาสตร์ที่ 4 อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

แนวปฏิบัติของเครือข่ายพระภิกษุพัฒนาและกระบวนการพัฒนา และบทบาทหน้าที่ของพระภิกษุคิดด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชน

- ด้านการพัฒนาสังคม
- ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ
- ด้านการเผยแผ่ศาสนาและวัฒนธรรม

เส้นทางที่ ๑ เส้นทางท่องเที่ยวอาศรมพระภิกษุที่ตาสาอำเภอกัลยาณิวัฒนา

เส้นทางที่ ๒ เส้นทางตามรอยพ่อหลวง ร.๙ บ้านแสนคำลือ อำเภอบางมด

สรุป

สรุปแนวทางปฏิบัติในการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของกลุ่ม

ชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง โดยมุ่งเน้นไปที่เครือข่ายพระนักพัฒนา ผลการวิจัย พบว่า แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ได้แก่ การเดินทางไปทำบุญ การสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การปฏิบัติธรรม เป้าหมายคือ การพัฒนาจิตวิญญาณและศาสนา ส่งสมบุญบารมีพักผ่อนหย่อนใจ ตัวอย่างเส้นทางท่องเที่ยว ได้แก่ เส้นทางท่องเที่ยวอาศรมพระบัณฑิตอาสาอำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ เส้นทางตามรอยพ่อหลวง ร.9 บ้านแสนคำลือ อำเภอบางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน การวิเคราะห์แนวปฏิบัติสอดคล้องกับบทบาทหน้าที่หลักของพระธรรมจาริกและพระบัณฑิตอาสาเน้นการพัฒนา 3 ด้าน คือ สังคม เศรษฐกิจ และศาสนา สรุปได้ว่า งานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นแนวทางปฏิบัติในการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1) จุดสำคัญคือ เครือข่ายพระนักพัฒนาบนพื้นที่สูงต้องปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานและพัฒนา มีโครงการให้ความรู้เรื่องการทำงานกับชุมชน ก่อนอื่นเครือข่ายพระนักพัฒนาบนพื้นที่สูงต้องสนใจงานด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม เพื่อส่งเสริมให้ชาวบ้านในชุมชนมีรายได้เสริมจากการท่องเที่ยวและการพัฒนาชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เน้นการอนุรักษ์ธรรมชาติและวัฒนธรรม

2) เครือข่ายพระนักพัฒนาบนพื้นที่สูงมีความพร้อมในด้านบุคลากรที่มีศักยภาพด้านความรู้ความสามารถในการเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนในหลายด้าน โดยเฉพาะการพัฒนาพื้นที่ชุมชนหรือพื้นที่ใกล้เคียงให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ช่วยในการเสริมรายได้จากการท่องเที่ยวโดยตรงและผลิตภัณฑ์ของชุมชน

บรรณานุกรม

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย. (2500). **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- กรวรรณ สังขกร. (2555). **แหล่งท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวตลาดใหม่**. (เอกสารประกอบการประชุมเสวนา “การผลิตอาหารปลอดภัยเพื่อตอบสนองตลาดใหม่ทางการท่องเที่ยวในเขตภาคเหนือตอนบน” จัดโดย โครงการกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายวิจัยของศูนย์ภาคีเครือข่ายวิจัยล้านนา สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ณ โรงแรมลำปางเวียงทอง จ.ลำปาง 9 กรกฎาคม).
- กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2562). **แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ.2555-2558**. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.tica.or.th/images/plan_tourism2555-2559/2555-2559.pdf. [8 สิงหาคม 2562].
- กาญจนา แสงลี้สุวรรณ และศรัณยา แสงลี้สุวรรณ. (2012). **การท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน**. Executive Journal, (October – December 2012).
- เอียรชยา อักษรดิษฐ์. (2546). **พระธาตุดอยสุเทพ พระธาตุปีเกิดปีมะแม**. เชียงใหม่. สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม.
- ปฐมาศ นิตยาชิต. (2555). “กลยุทธ์การจัดการองค์ประกอบการท่องเที่ยววิถีพุทธอย่างยั่งยืน จังหวัดกาฬสินธุ์”. **วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่) และคณะ. (2554). “การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร”. **ประชาคมวิจัย**. 95(16), 51.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่) และคณะ. (2548). **เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ**. กรุงเทพมหานคร. โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).
- ภัณณิ แก้วสง่า และนิศาชล จำนงศรี. (2012). “การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์: ทางเลือกใหม่ของการท่องเที่ยวไทย”. **Suranaree J.Soc.Sci.** สาขาวิชาเทคโนโลยีสารสนเทศ, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยสุรนารี. 6(1), 93-111.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2562). **ร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559)**. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx? Tabid-395>. [8 สิงหาคม 2562].

สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ และคณะ. (2554). **ท่องเที่ยวสร้างสรรค์: เครื่องมือสำคัญนำไปสู่ชุมชนยั่งยืน. รายงานวิจัย. องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน).**

วารสารพุทธศิลปกรรม

JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

02

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 | มกราคม - มิถุนายน 2565 |

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

มุมมองใหม่เกี่ยวกับพุทธปฏิมาล้านนา : คติ สัญลักษณ์และอิทธิพลศิลปกรรม Reconsidering on Lanna Buddhist Statues : Attitudes, Symbolism, and Artistic Influences

พระพงษ์ระวี อุตตรภทโท

Phrapongravee Uttarapaddho

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา

Mahamamakut Buddhist University, Lanna campus

พระมหาวิทยา พลวฑฒโน

Phramaha Wittaya Bureelert

ครูปริยัติธรรมแผนกบาลี วัดเจดีย์หลวง วรวิหาร จังหวัดเชียงใหม่

Teacher of the Pali Department Wat Chedi Luang Worawihan, Chiang Mai Province

พระสุรเกียรติ์ จันทบุญโญ

PhraSurakiart Boonmatun

มหาวิทยาลัยพะเยา

University of Phayao

Corresponding Author, e-mail: uttarapaddho@gmail.com

บทคัดย่อ

แต่เดิมการสร้างพระพุทธรูปในล้านนานอกจากเป็นการบำเพ็ญกุศลตามคติศาสนาแล้ว ยังมีนัยยะสัมพันธ์กับอำนาจการเมือง ความสัมพันธ์กับแหล่งอิทธิพลอารยธรรมข้างเคียงหลากหลายมิติ เช่นในกรณีพระพุทธรูปทรงเครื่องล้านนาอาจมีนัยยะเสมือนตัวแทนด้านอำนาจการปกครองของพระมหากษัตริย์ ในฐานะมหาธรรมราชาผู้ค้ำชูพระพุทธศาสนาอย่างลัทธิลังกาวงศ์ แต่มีความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบประติมานวิทยากับศิลปกรรมปาละพุกาม บทความนี้จะนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับ รูปแบบศิลปกรรมของพระปฏิมาล้านนา ความหมาย คุณค่า โดยลำดับความจากรูปแบบพัฒนาการประวัติศาสตร์ศิลปะของพระพุทธรูปในล้านนา ตลอดจนคติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปอย่างล้านนาซึ่งมีความเป็นเอกลักษณ์

ชัดเจนแตกต่างจากภูมิภาคอื่น และท้ายสุดคือรูปแบบการสร้างพระเจ้าทรงเครื่องล้านนา ซึ่งเชื่อมโยงกับพระปฎิมาบางหมวดของพุกาม-ปาละ ซึ่งอาจมีนัยยะแสดงถึงความหลากหลายของความเชื่อพุทธศาสนาในล้านนาที่มีความซับซ้อนในแนวปฏิบัติดังที่เคยรับรู้แต่เดิม อันจะเป็นเครื่องสะท้อนโลกทัศน์ สถาปสังคมล้านนาได้เป็นอย่างดี

คำสำคัญ: พระพุทธรูปล้านนา, พระพุทธรูปทรงเครื่องล้านนา, วัชรยานในล้านนา, พระอปรมิศตายุส

Abstract:

Originally, the creation of Buddhist statues in Lanna served not only as religious merit-making but also held significance in relation to political power and influences from neighboring cultural spheres. For instance, the adorned Lanna-style Buddha statues may symbolize the representation of royal governance authority by the monarch, as the Lankan Dynasty endorses Buddhism as the state religion. However, this relationship extends to iconography and the artistic style influenced by Pala-Pukam art. This article aims to present insights into the knowledge regarding the artistic patterns of Lanna-style Buddha statues, their meanings, and values. It begins by exploring the developmental history of Buddhist statue art in Lanna, followed by the beliefs in creating distinctive Lanna-style Buddha statues that differ from other regions. Lastly, it discusses the patterns of creating adorned deities in Lanna, connecting to certain categories of Pukam-Pala, which may signify the complexity of Buddhist beliefs in Lanna, best reflecting a nuanced societal worldview.

Keywords: Lanna-style Buddhist statues, Crowned Lanna-style Buddha statues, Vajrayana in Lanna, Apramisthayus Buddha.

บทนำ

หลังจากพระพุทธปรินิพพานไปแล้ว ในยุคแรกเริ่มยังไม่มีการสร้างพระปฏีมา แต่มักใช้รูปสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้าเพื่อเป็นเครื่องระลึกถึง เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจในการปฏิบัติธรรม ต่อมาจึง มีการสร้างรูปเปรียบ จำลองพระศาสดาขึ้นเป็นครั้งแรกในสกุลช่างคันธาระ พระปฏีมาและรูปเคารพอันเนื่องในศาสนาที่เป็นหลักฐานแสดงถึงประดิษฐานพระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆตามรูปแบบศิลปกรรมที่มีในอาณาจักรต่าง ๆ ยุคสมัยนั้นๆ อย่างหลากหลายสกุลช่าง (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2558: 32) ทั้งนี้จุดมุ่งหมายการสร้างพระปฏีมาอาจไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพียงแต่ในด้านการบำเพ็ญบุญกุศลของเจ้าศรัทธาผู้สร้างเท่านั้น หากแต่นียะทางการเมืองการปกครอง และจารีตท้องถิ่นเข้ามาแฝงในรูปแบบศิลปกรรมที่แสดงผ่านพระพุทธรูปปฏีมาอย่างลึกเลี่ยมมิได้

ในช่วงอาณาจักรล้านนายุคทอง พระมหากษัตริย์นอกจากทรงมีบทบาททางการเมืองการปกครองแล้วยังมีหน้าที่เป็นผู้นำทางข้อปฏิบัติจารีตอันดงามในพระพุทธศาสนาเสมือนเป็นตัวแทนของฝ่ายอาณาจักรในการปฏิบัติตนเป็นพุทธมามกะทำนุบำรุงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ภายใต้อำนาจของพระจักรพรรดิราช (สร้อยสุทนต์ อ่องสกุล, 2558 : 71) กาลต่อมา อาณาจักรล้านนาก็ย่อมตกอยู่ใต้กฎไตรลักษณ์ มีความรุ่งโรจน์ รอยรา และฟื้นฟูขึ้นตามธรรมดาของโลก แต่พุทธศาสนา พุทธศิลปกรรม และพระพุทธรูปปฏีมาก็ยังคงอยู่ในบริบทวิถีชีวิตคนเมือง คนล้านนามาทุกยุคสมัยตราบนานถึงแม้แนวคิด คติการสร้างที่แฝงอยู่ อาจจะแปรเปลี่ยนไปบ้างตามบริบทสังคม ในการศึกษาคติอันเกี่ยวเนื่องพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะล้านนาในช่วงเวลา ยุคล้านนารุ่งเรือง หรือยุคทองของล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ได้ใช้แนวคิด ประวัติศาสตร์ศิลปะ และเรื่องสัญลักษณ์วิทยา (Semiology and Signification) อันเป็นวิธีการศึกษาแนวคิดที่แฝงอยู่ภายใต้วัตถุผ่านการสร้างความหมาย มาวิเคราะห์คติความเชื่อที่แฝงอยู่ในพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะล้านนา โดยศึกษาปัจจัยและบริบททางสังคม การเมืองในยุคสมัยนั้นที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะล้านนา อีกทั้งเพื่อให้เข้าใจความหมายของศาสนิกชน เจ้าศรัทธาผู้สร้างพระพุทธรูปที่อาจมีนัยยะแฝงแปรเปลี่ยนไปจากคติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบปาละ-พุกาม นอกจากแนวคิดจากงานในแง่มุมประติมากรรมแล้ว งานศิลปะมักถูกสามารถผลิตซ้ำได้อยู่ตลอด รูปเคารพ ประติมากรรมที่กลุ่มอารยธรรมหนึ่งสร้างขึ้น อาจเป็นสิ่งที่ถูกผลิตซ้ำโดยกลุ่มอารยธรรมข้างเคียงที่รับอิทธิพลศาสนา ความเชื่อเดียวกันได้ แต่อย่างไรก็ตามการผลิตซ้ำของงานศิลปะก็ยังเป็นตัวแบบบางสิ่ง

ที่ใหม่ขึ้นมาซึ่งมักจะมีแนวคิดบริบทของสังคมในขณะนั้นแฝงอยู่ด้วยเสมอ

ในบทความนี้มุ่งที่จะนำเสนอองค์ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับพระทรงเครื่องล้านนาว่ามีประเด็นนัยยะสื่อความหมาย คุณค่า โดยลำดับความจาก ประวัติศาสตร์ศิลปะและรูปแบบ พัฒนาการของพระพุทธรูปทรงในล้านนา ตลอดจน คติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปอย่างล้านนาซึ่งมีความเป็นเอกลักษณ์ชัดเจนแตกต่างจากคติการสร้างในกลุ่มวัฒนธรรมอื่นซึ่งจะเชื่อมโยง กล่าวสรุปกล่าวภาพรวม เชื่อมโยง คติ ความสำคัญ รูปแบบพัฒนาการ คติความเชื่อของการสร้าง พระเจ้าทรงเครื่องล้านนาที่มีมากกว่าเพียงคติพระเมตตรัย ชมพูบดีสูตร ก็คือคติพระอปรมิศตายุ สอนิกายวัชรยานนั่นเอง ซึ่งอาจมีนัยยะแสดงถึงความหลากหลายของความเชื่อพุทธศาสนา ในล้านนาที่มีความซับซ้อนในแนวปฏิบัติดังที่เคยรับรู้แต่เดิม คือนิกายพื้นเมือง สวนดอก และ ปางแดง ความหลากหลายในความเชื่อจนแสดงออกเป็นศาสนวัตถุอันจะเป็นเครื่องสะท้อนโลกทัศน์ สภาพความหลากหลายทางพุทธศาสนาสังคมล้านนายุคทองได้ชัดเจน

พระพุทธรูปล้านนา : พัฒนาการในประวัติศาสตร์ศิลป์

อาณาจักรล้านนาเป็นดินแดนหนึ่งที่นับถือพระพุทธศาสนาสามารถพบเห็น ศิลปกรรมและประติมากรรมที่เกี่ยวข้องในพระศาสนาเป็นจำนวนมาก และการศึกษา พระพุทธรูปสมัยล้านนาต้องทำความเข้าใจในรูปแบบศิลปกรรมด้วย แต่เดิมนักวิชาการใช้ชื่อเรียก ศิลปกรรมในสมัยล้านนาว่า “ศิลปะเชียงแสน” โดยชื่อเรียกศิลปกรรมเชียงแสนเกิดจากสมเด็จ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้กำหนดขึ้นโดยการพบพระพุทธรูปกลุ่มหนึ่งที่มีความงดงาม มีเอกลักษณ์อย่างยิ่งที่เมืองเชียงแสนเป็นครั้งแรก (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2502 : 112) ประกอบกับตำนานที่กล่าวถึงเมืองเชียงแสนว่ามีปรากฏตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 16 และภายหลังต่อมาจึงมีการแบ่งพระพุทธรูปเชียงแสนออกเป็น 2 รุ่นคือเชียงแสนรุ่นแรกหมายถึง พระพุทธรูปที่มีอายุตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา และพระพุทธรูปกลุ่มเชียงแสน รุ่นหลังซึ่งมีอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย โดยในปัจจุบันไม่นิยมเรียกศิลปะเชียงแสนแต่มักนิยม เรียกรวมกันทั้ง 2 กลุ่มนี้ว่า “ศิลปะล้านนา” ภายหลังต่อมาจึงมีการแบ่งกลุ่มพระพุทธรูปล้านนาที่อิงกับการแบ่งยุคทางประวัติศาสตร์ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นหลักธรรม ให้แนวคิดในการจัดกลุ่มพระพุทธรูปล้านนานี้เปลี่ยนแปลงนอกจากจะพิจารณาองค์ประกอบ ทางศิลปกรรมแล้ว ยังใช้เอกสารจากพงศาวดาร ตำนาน และ คำจารึก ทำให้สามารถแบ่งกลุ่ม พระพุทธรูปตามยุคทางประวัติศาสตร์ได้เป็น 4 ระยะ (ศักดิ์ชัยสายสิงห์, 2556 : 154) ดังนี้

ระยะที่ 1 พระพุทธรูปล้านนาระยะแรกช่วง ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19

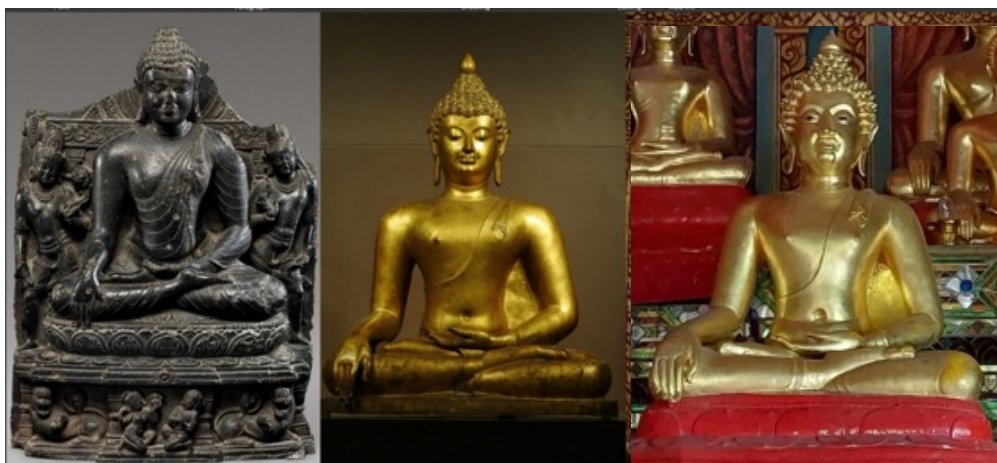
ระยะที่ 2 พระพุทธรูปแบบสิงห์หนึ่ง และอิทธิพลสุโขทัยประมาณพุทธศตวรรษที่ 20

ระยะที่ 3 ยุคทองของล้านนา ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21

ระยะที่ 4 พระพุทธรูปล้านนาระยะหลัง ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึง 23

พระพุทธรูปล้านนาอาจมีวิวัฒนาการสืบต่อมาจากศิลปะทวารวดีตอนปลาย และยังมีการรับอิทธิพลจากศิลปะพุกาม ความสัมพันธ์นี้สอดคล้องกับพื้นเมืองเชียงใหม่ที่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่าในปีพ.ศ. 1833 พญามังรายยกทัพไปเมืองพุกามพญามังรายได้ยกทัพไปตีพุกามและนำช่างฝีมือต่าง ๆ ประมาณ 500 กลับมาด้วยและเข้ายึดอาณาจักรทวารวดีในราวปีพ.ศ. 1835 เพื่อเป็นการขยายอำนาจยึดครองเข้าสู่ทวารวดีเป็นการความประกาศความเข้มแข็งของพญาอาจแสดงถึงการรวบรวมทรัพยากรช่างฝีมือและกำลังพลที่มีความสัมพันธ์จากอาณาจักรพุกามาเป็นส่วนสนับสนุนในการสร้างเมืองเชียงใหม่ในภายหลัง (สรวิศ อ่องสกุล, 2558 : 125)

มีข้อสมมุติฐานที่ว่าพระพุทธรูปในกลุ่มขัดสมาธิเพชรอย่างพระสิหิงค์ ตำนานการสร้างนั้นเกิดขึ้นในล้านนาและน่าจะแพร่หลาย ลงมายังสุโขทัยและกำแพงเพชรในกลุ่มที่เรียกว่าหมวดวัดตระกวน ซึ่ง น่าจะเป็นงานที่เกิดขึ้นภายหลังจากได้รับอิทธิพลของศิลปะพุกามผ่านล้านนาแล้ว การทำพระพุทธรูปขัดสมาธิเพชรนี้สัมพันธ์กับคติการสร้าง พระพุทธรูปสิหิงค์ซึ่งเกิดขึ้นในล้านนาตั้งแต่ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ในสมัยของท้าว

ภาพที่ 1 พระศิลาดำ ศิลปะปาละ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 ที่มา : The Met Museum

ภาพที่ 2 พระสิหิงคปฐิมาพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่ ที่มา : พระมหาวิทยา (2565)

ภาพที่ 3 พระสิหิงคปฐิมาวัดเม็งราย จารึกคาถาอริยสัจ พ.ศ.2013 ที่มา : พระมหาวิทยา (2565)

มหาพรหม เจ้าเมืองเชียงราย เป็นผู้อัญเชิญพระพุทธรูปและพระแก้วมรกตจากกำแพงเพชร ขึ้นมายังล้านนา หลังจากนั้นได้มีการสร้างพระพุทธรูปแบบพระพุทธรูปสี่หิ๊งค์ขึ้น ชาวล้านนาในช่วงนั้นนิยม สร้างพระพุทธรูปแบบขัดสมาธิเพชรอยู่ จึงสร้างพระพุทธรูปและให้ชื่อ ว่าพระพุทธรูปสี่หิ๊งค์ ซึ่งหมายความว่า การรับพระพุทธรูปสี่หิ๊งค์และพระแก้วมรกตนั้นเป็นเพียงตำนาน ต่อมา มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นในล้านนา และอนุโลมว่าเป็นพระพุทธรูปสี่หิ๊งค์ มีหลักฐานที่ดีที่สุดคือพระพุทธรูปขัดสมาธิเพชรองค์หนึ่งที่วัดพระเจ้าเม็งราย มีจารึกนาม “พระพุทธรูปสี่หิ๊งค์” จารึกระบุปี พ.ศ. 2012 พระพุทธรูปปางมารวิชัย ขัดสมาธิเพชร จารึกส่วนต้นเป็นเรือนยันต์ตัวเลข และดวงฤกษ์ จากนั้นเป็นข้อความภาษาบาลี และข้อความจารึกเป็นอักษรธรรมล้านนา ซึ่งต่อเนื่องไปจนถึงส่วนฐานทางด้านหลังคำจารึกอักษรธรรมล้านนาแปลความได้ว่า “... รูปพระสิหิงค์นี้ ศรีสัทธรรมไตรโลกรัตนจุฬามหาสังฆราชา...ให้หล่อไว้ให้เป็นได้แก่โลกทั้งหลายบูชา เป็นโกฐาสบุญอันจักไปเกิดในเมืองฟ้าแลนิพพานอันรับรู้แต่ารู้ตายมหา...ในกุศล...การหล่อแล แท่นนี้ 24,000 แล ...” ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า พระพุทธรูปสี่หิ๊งค์ คงได้รับความนิยมในการสร้างช่วงเวลานี้เองและในการ เรียกชื่อ “พระสิหิ๊งค์” อันเป็นที่มาของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ น่าจะสัมพันธ์กับพระพุทธรูปสี่หิ๊งค์ซึ่งตามประวัติกล่าวว่าสร้างขึ้นในช่วงเวลานี้ ด้วยเช่นกันยังปรากฏพระพุทธรูปสี่หิ๊งค์ วัดผ้าขาว เวียงเชียงใหม่เป็นพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย ประทับขัดสมาธิเพชร ศิลปะล้านนาแบบสิหิ๊งค์ 1 พระพักตร์กลม ชายสังฆาฏิสั้น เหนือยอดพระอินทร์ พระหัตถ์ขวาโก่งกระดิกเล็กน้อย นิ้วพระหัตถ์กลางยาวและเชื่อมถึงฐานบนพระองค์คอด มีพุทธลักษณะใกล้เคียงกับพระเจ้าเพชร วัดหนองพันเงิน และพระพุทธรูปในวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ ทางด้านทิศเหนือซึ่งมีจารึกว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. 2016 รัชสมัยพระเจ้าติโลกราช มีจารึกที่ฐานพระสิหิ๊งค์วัดผ้าขาวด้านหลังโดยเขียนเป็นอักษรกลับด้าน มีเนื้อหาเป็นคาถาปฐมหรือคาถาพระพุทธรูปสี่หิ๊งค์ ความว่า “...ปถม สกลขณเมกปทํ ทุตยาทิป....สมนิทุนิมา สมทุ สนทุ วิภเช กมโต ปถเมนา วินา สกราช 835...”

คาถา “ปฐมมัง” ที่จารึกบนฐานพระพุทธรูปนี้ ปรากฏนับสาชื่อเรื่อง “บวนยันต์พระสิทธิหัง” คาถา “ปฐมมัง” ที่สมบูรณ์ มีดังนี้ “...ปถมัสกุกกขณเมกปทํ ทุตติยาทีปทสสนิทสสนโต. สมนิทฺธิมาสมทฺสสนิทฺ วิชเชกมโตปถเมนวินา. ทุตติยสกุกลกขณเมกปทํ ตุตติยาทีปทสสนิทสสนโต. สมนิทฺธิมาสมทฺสสนิทฺ วิชเชกมโตทุตติเยนวินา...” แปลความว่า “บทแรกเป็นบทที่หนึ่งแสดงลักษณะแห่งตน เว้นแล้วจากบทแรก แสดงบทมีบทที่สองเป็นต้น พึงจำแนก (สาระแห่งอริยสัจ) โดยลำดับ (แห่ง) อักษรย่อคือ ส.ม.นิ ทฺ.นิ.ม. ส.ม.ทฺ. ส.นิ.ทฺ.” คาถาดังกล่าวเป็นการนำอักษรย่อ 4 ตัวเป็นหลัก คือ ทฺ. ส.นิ.ม. มาเรียงสลับกัน ในแต่ละชุดที่นำมารวมกันเพื่อทำให้รำลึกถึงสัจจะที่ไม่ได้นำมารวม แล้วเกิดการพิจารณาถึงอริยสัจอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ส.ม.นิ นำให้เห็นทุกขอริยสัจ ทฺ.นิ.ม. นำให้เห็นสมุทฺทอริยสัจ ส.ม.ทฺ. นำให้เห็นนิโรธอริยสัจ ส.นิ.ทฺ. นำให้เห็นมรรคอริยสัจ ซึ่งการเล่นยันต์กลบทอักษรเป็นที่นิยมมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ดังปรากฏตำราแบบแผนในคัมภีร์วัชรสารัตถสังคหะที่รจนาโดยพระรัตนปัญญาญาณนั่นเอง ซึ่งในส่วนอักษรย่อหลักธรรมอาจมีนัยยะสัมพันธ์กับคติพิเชษฐอักษรของวัชรยานก็ได้

ในช่วงยุคทองของล้านนา ช่วงต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นช่วงเวลาที่มีอาณาจักรล้านนาที่มีความเจริญสูงสุดในทุกด้านโดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าติโลกราชและขยายอาณาเขตไปครอบครองเมืองศรีสัชนาลัย ทำให้ได้รับอิทธิพลของรูปแบบศิลปกรรมสุโขทัยเข้ามาอย่างชัดเจนโดยเฉพาะวิวัฒนาการ ด้านศิลปกรรมที่ปรากฏในพระพุทธรูปสามารถแบ่งออกได้เป็น ยุคทองของล้านนาอิทธิพลศิลปะปาละ-พุกาม กลุ่มอิทธิพล ลพบุรี(เข่งคม)และกลุ่มอิทธิพลศิลปะสุโขทัย ลักษณะโดยทั่วไปของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ระยะแรกไม่แตกต่างกันมากนักเนื่องมาจากแรงบันดาลใจจากแหล่งเดียวกันนั่นก็คือพระพุทธรูปสิทธิหัง ขัดสมาธิเพชร ข้อสังเกตความแตกต่างมักพบการตกแต่งฐานพระพุทธรูป ด้วยลวดลายบัวคว่ำบัวหงายที่มีขนาดใหญ่ในผัง 6 เหลี่ยม นิยมจารึกคำผานาที่ฐานบอกนามผู้สร้างและเจตนาในการอุทิศถวาย นอกจากนี้ยังพบปัทมราชที่สร้างซึ่งมีความนิยมมากในยุคนี้ อาจมีความสัมพันธ์กับคติปัญญาอันตรธาน ต้องทำนุบำรุงศาสนา ด้วยล่วงกาลมาครบ 2000 ปีแล้ว เช่น พระพุทธรูปปางมารวิชัยที่วัดพระเจ้าเม็งรายจารึกปีพ.ศ 2013 พระยุคนี้มีกษัตริย์พระเกศาใหญ่ พระเนตรเบิกโพลงเป็นเอกลักษณ์ที่ชัดเจนประการหนึ่ง นอกจากนี้ในยุคเดียวกันยังพบพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ได้รับอิทธิพลศิลปะพุกาม-ปาละ คือ พระพุทธรูปทรงเครื่องมารวิชัยขัดสมาธิเพชร ปัจจุบันประดิษฐานที่ ศาลาบัณณรศภาค วัดเบญจมบพิตร ตามทะเบียน(ซึ่งอาจคลาดเคลื่อนได้) ระบุว่า

อัญเชิญจากวัดเจติยหลวงวรวิหาร จังหวัดเชียงใหม่นอกจากนี้ยังพบพระพุทธรูปที่คล้ายกัน คือ พระพุทธรูปทรงเครื่องมารวิชัยฐานจารึกพระนามว่า “พระหริภุญชัยโพธิสัตว์” เข้าใจว่าอาจอัญเชิญมาแต่วัดพระธาตุหริภุญชัย ประดิษฐานที่ระเบียงคต นัยยะการสร้างพระทรงเครื่องสององค์นี้ ก็เป็นที่น่าคิด ว่าอาจมีความเกี่ยวข้องกับคติพระเจ้าจักรพรรดิราชอันเป็นที่พึงพอใจในรัชสมัยพญาติโลก ถึงพระเมืองแก้วก็เป็นได้ ส่วนคติความเชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์อนาคตวงศ์พบในจารึกพระพุทธรูปล้านนาในพุทธศตวรรษที่ 20- 21กล่าวถึงอานิสงส์ในการสร้างพระพุทธรูป ขอให้ได้พบเจอกับ พระศรีอาริย์เมตตไตรย ตามเวลาที่ปรากฏในจารึก สามารถสันนิษฐานได้ว่าในช่วงเวลาล้านนายุคทองนั้น ชาวล้านนาได้รู้จักคติเรื่อง พระศรีอาริย์เมตตไตรยโพธิสัตว์แล้วเป็นอย่างดีดังปรากฏจารึกฐานที่พระพุทธรูปวัดเจติยหลวง เชียงใหม่ เนื้อทองสัมฤทธิ์ ปางมารวิชัย สร้างปีพ.ศ. 2025 ความสูง 111 เซนติเมตรค่าจารึก 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นคาถาอาริย์สัจ (ปณีสถิด้าน) ส่วนที่สองเป็นคำผาณา ความว่า “...พระแสนทองนี้... อันยี่(ผู้สร้าง) ..ปรารถนาว่าเป็นอัครสาวกของพระอริย์เมตตเตย...” (อินส์ เพนซ์, 2519: 63) จึงมีความเป็นไปได้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิที่สร้างขึ้นมายุคสมัยดังกล่าว อาจจะเป็นการสร้างจำลอง “พระสันตดุสิตเทพบุตร” ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับพระศรีอาริย์นั่นเอง

การเข้ามาของอิทธิพลศิลปะสุโขทัยส่งผลให้เกิดพระพุทธรูปล้านนาอีกกลุ่ม เรียกกลุ่มนี้ว่าพระพุทธรูปแบบเชียงแสนสิงห์ 2 ขัดสมาธิราบพระพักตร์รูปไข่ ขมวดพระเกศามีขนาดเล็กพระรัศมีเป็นเปลวชายสังฆาฎยาวมาจดพระนาภีโดยในระยะนี้ล้านนาได้พัฒนารูปแบบจนเกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่แตกต่างจากพระพุทธรูปสุโขทัย คือมีการทำให้พระเนตรเปิดกว้างมองตรงและไม่ตัดปลายแบบสุโขทัยพระโอษฐ์ยิ้มและเกือบบจะเป็นเส้นตรง นอกจากนี้ยังพบพระพุทธรูปขัดสมาธิราบที่มีพัฒนาการจากศิลปะของสุโขทัยโดยได้พัฒนาการของฐานบัวคว่ำบัวหงายที่มีลายเกสรบัวอยู่ในผังแปดเหลี่ยมถ้าเป็นองค์ไม่ใหญ่มากนิยมไม่ตัดขาขนาน นอกจากนี้ยังมีรูปแบบการเจาะฐานพระเป็นช่องกระจกอีกด้วย (สันติ เล็กสุขุม, 2555 : 213) พระพุทธรูปที่ปรากฏในช่วงสมัยนี้ได้แก่ พระเจ้าแก้วตอปัจจุบัน ซึ่งสร้างในสมัยพระเมืองแก้ว โดยทรงโปรดสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2047 (พระรัตนปัญญาเถระ, 2554 : 136) จากข้อมูลการแบ่งยุคสมัยพระพุทธรูปในล้านนาที่กล่าวไปแล้วนั้นพบว่าพระปฎิมาล้านนาตั้งแต่สมัยพญาเกือนาลงมาจนถึงช่วงระยะที่สามคือก่อนล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของอังวะ พบเจอพระพุทธรูปที่เข้าข่ายในสัดส่วนจตุรमानาเป็นอันมาก อาทิเช่นพระเจ้าคำคิงพญาเกือนาวัดสวนดอก สัตตส่วน

เดียวกันกับพระลังกาวงค์ อย่างไม่ต้องสงสัยระบบจตุรมานา และลัทธิตาตุระของลังกาที่ป็นั้น มีความคล้ายคลึงใกล้เคียงกับระเบียบวิธีการจำแนกพุทธลักษณะของพระพุทธรูปล้านนา (ปางนั่ง) ที่แบ่งเป็นสามลักษณะ คือ 1) สีหลักษณะ 2) คชลักษณะ 3) นิโครธลักษณะ โดยมาตรวัดว่าสัดส่วนพระล้านนาจะตกลักษณะใดนั้นเริ่มจากความยาวพระหนุซ้ายถึงพระหนุขวา กับยาวเท่าความยาวของข้อพระบาท ถึงส่วนพระเศียร โดยนับตกตามส่วนอวัยวะทั้งสามคือพระโอษฐ์ พระนาสิก และพระนลาตเป็นเกณฑ์ 3 ลักษณะ

ภาพที่ 4 ตัวอย่างพระพุทธรูปล้านนาอิทธิพลนิกายลังกาวงค์ อายุสมัยราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21

พระเจ้าแก้วตื้อวัดสวนดอก สร้างพ.ศ.2047 ,พระมหาพุทธพิมพ์กุ่มกามที่ปาราม รัชสมัยพระเมืองแก้วปัจจุบันวัดท่ากระดาศ ,พระเจ้าล้านทอง เวียงพร้าววังหิน มีจารึก พ.ศ.2069 ที่มา : พระมหาวิทยา (2565)

คติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปอย่างล้านนา

ลานธรรมล้านนา หมวดอานิสงส์ต่างๆ ได้กล่าวถึงบุญอันเกิดแต่การสร้างพระพุทธรูปจากวัสดุต่าง ๆ เช่น ผู้ใดสร้างด้วยไม้มีอานิสงส์เสวยสุข 25 กัป ผู้ใดสร้างด้วยหินอานิสงส์ 40 กัป และจะได้เกิดเป็นพระอินทร์ เป็นต้น (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2554: 5) นอกจากนี้ยังอธิบายถึงพิธีการสำคัญในการสร้างพระพุทธรูปล้านนา คือ การอบรมสมโภชพระเจ้า หรือพิธีพุทธภิเษก เพื่อให้พระพุทธรูปได้สำเร็จสมบูรณ์กราบไหว้ได้เสมือนไหว้พระพุทธเจ้า ซึ่ง

พระพุทธรูปภายในเขตพื้นที่ล้านนาทุกองค์ต้องผ่านพิธีกรรมนี้ทั้งสิ้น และในปัจจุบันยังคงพิธีกรรมเกี่ยวที่ปฏิบัติต่อพระพุทธรูปล้านนาเช่นกัน การสร้างพระพุทธรูปเป็นการสร้างบุญกุศลประการสำคัญของชาวล้านนา มีความเชื่อว่ามีอานิสงส์สามารถบันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้สมปรารถนาได้ หลากหลายประการปรากฏเป็นหลักฐานทางโบราณคดี คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่ รวบรวมจารึกฐานพระพุทธรูปทั้งหมดในเขตนครเชียงใหม่ (ภายในเขตคูเมือง) โดยสำรวจทั้งพระพุทธรูปที่สร้างจากวัสดุไม้ และโลหะทองสัมฤทธิ์ จากการสำรวจทำให้ทราบถึงคติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูป โดยสรุป เป็นสามประการดังนี้ กรณีแรก เพื่อสืบอายุพระศาสนาให้ครบ 5,000 ปี และกรณีที่สองเพื่อให้ได้เกิดและได้ฟังธรรมในยุคพระศรีอริย์ กรณีที่สามสุดเพื่อให้หายป่วยจากโรค หรือพระบูชาดวงชะตา (ฮันส์ เพนส์, 2519: 15) คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปเป็นอีกเครื่องมือหนึ่งที่แสดงให้เห็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนถึงคติความเชื่อต่อการสร้างพระพุทธรูปในอดีต เพื่อให้ผู้ศึกษาทำความเข้าใจและนำมาใช้เปรียบเทียบกับคติความเชื่อ และพิธีกรรมในพระพุทธรูปล้านนาในยุคปัจจุบัน

ความรู้เข้าใจในการสร้างพระพุทธรูปตามโลกทัศน์ล้านนาในอามมีนัยยะหมายถึงการสร้างสิ่งจำลองแทนคุณของพระรัตนตรัย โดยมุ่งเน้นไปที่รูปเปรียบแทนคุณพระศาสดา แต่หาใช่องค์พระศาสดาที่แท้จริงก็ไม่ ดังข้อความปรากฏในจารึกที่ฐานพระเจ้าล้านทองเมืองพร้าวซึ่งจารึกระบุว่าสร้างเมื่อเมื่อปีพุทธศักราช 2062 เขียนด้วยอักษรธรรมล้านนาภาษาบาลี 3 คาถากิ่ง ในจารึกยังปรากฏคาถาพญาไถ่เถื่อน(เวทาสากุ)ที่เก่าแก่ สร้างเมื่อ พ.ศ. 2069 โดย ร้อยยอด ร้อยสวน เครือพลอย พร้อมกับมหาเถรเจ้าตักปัญญา พนประญา แล้วพระญาเกส ฆนัฐราชกษัตริย์ล้านนาให้พอกคำพระพุทธรูป “... รูโป ว พยณฺชน พุทฺโธ นาทตฺตทิสกโต หิ โส ยาจกปาปกกตฺตา ว มคฺค(ภู) ฐฺว อมิตฺสโต เจตนา วนฺทนา นาม น สา โหติ...โหติ ยสฺมา พาหิรโต นตา ...โม จ พุทฺโธ ธมฺโมติ (เขชนา)...” ดังที่จัดไว้ไม่สามารถจะแปลอย่างละเอียดได้ แต่ท่านพระครูปลัดกิตติวัฒน์ วัดฝายหิน เชียงดอยสุเทพเคยให้คำแปลอย่างคร่าวๆ แก่ ดร.ฮันส์ เพนส์ เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2512 แปลบาลีได้ความว่า พระพุทธรูปที่ปรากฏนี้นั้น มิได้สร้างไว้เฉพาะตัว เพราะเป็นของที่คนยากสามัญร่วมกันสร้างไว้ เป็นประดุจจงอันเป็นเครื่องหมายให้เกิดมรรคผลนิพพาน เพราะการนอบน้อมแต่ภายนอกยังไม่เชื่อว่าเป็นการกราบไหว้ถึงจิตใจ ความจริงพระพุทธรูปที่ปรากฏในที่นี้ ไม่ใช่องค์พระพุทธรูจริง แต่เป็นเพียงพุทธรูปที่เป็นรูปเปรียบเทียบ นับได้ว่า โนมโนทัศน์ของคนล้านนาเมื่อห้าร้อยกว่าปีก่อน เข้าใจคำว่า “พุทธปฏิมา”

อย่างแท้จริง เพราะปฏิมา คือเทียมแทน มิใช่องค์พระศาสดาจริง ๆ

ในกรณีพระเจ้าไม้มิได้ถูกนำมาเชื่อมโยงเกี่ยวกับเรื่องของ “อานิสงส์” อันจะได้รับจากการได้ทำบุญหรือได้สร้างประโยชน์ไว้ชาวล้านนามีความเชื่อว่าการทำบุญทำกุศลอันมีเจตนารับสุทธีย่อมจะได้รับผลแห่งบุญนั้นตอบแทน แม้สิ่งที่จะมีมูลค่าเล็กน้อยก็ตาม เกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องอานิสงส์ต่างๆ นั้น ความเชื่อเหล่านี้เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังราย ในกรณีพระเจ้าไม้มิแก่นจันทร์ในรัชสมัยพระเมืองแก้ว มีการสร้างพระพุทธรูปไม่อย่างต่อเนื่อง จนถึงช่วงที่ล้านนาได้ขับไล่พม่าออกจากล้านนา ได้มีการกวาดต้อนกลุ่มชาติพันธุ์ไท เช่น ไทลื้อ ไทเขิน ไทยอง เป็นต้น มาตั้งถิ่นฐานทั่วไปในล้านนา เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในการสร้างพระพุทธรูป ได้มีการสร้างพระเจ้าไม้มิให้กับพระพุทธรูปเป็นรูปแบบสกุลช่างพื้นถิ่น ด้วยความศรัทธาในศาสนาพุทธได้นำสิ่งของที่อยู่รอบตัวมาสร้างแทน พระเจ้าไม้มิในยุคนี้ค่อนข้างมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่หลากหลาย ส่วนคติการสร้างพระพุทธรูปไม้อันล้านนา จะมีกรอบคิดเดียวกันทั้งหมด คือ คำบูชาศานาตราบ 5,000 วสา เป็นที่ไหว้แก่คนและเทวดาทั้งหลาย อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่ญาติหรือสัตว์ที่ล่วงลับ เพื่อแก้คำบนบานสานกล่าวและสร้างเป็นพระเจ้าชะตา เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวผู้สร้างเอง การสร้างพระพุทธรูปในล้านนายังมีแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการสะเดาะเคราะห์ ซึ่งโดยปกติชาวล้านนาจะไม่นำพระพุทธรูปมาบูชาที่บ้าน พระพุทธรูปไม้อันล้านนาองค์หนึ่งจากจารึกแสดงถึงสร้างพระพุทธรูปเพื่อการบูชาดวงชะตา เรียกว่า “พระเจ้าชาตา” แสดงการปรารภนาขออานิสงส์เป็นการหนุนดวงชะตาให้ดีขึ้น มิได้หวังเพื่อปรารภนามรรคผลแต่อย่างใด เป็นพระพุทธรูปไม้อันปางไสยาสน์พบที่วัดดวงดี มีจารึกสร้างปี พ.ศ. 2399 ความว่า “... จ.ศ. 1218 ปีระวายสี่ เดือน 10 ขึ้น 7 ค่ำ (วันพุธ) สร้าง (พระพุทธรูปองค์นี้เป็น) พระเจ้าชาตา (ของ) เจ้ามหาพรหม การสร้างและการทำพิธีพุทธาภิเษก (พระพุทธรูป) ทุกอย่างทำเสร็จภายใน 1 วัน ...” (ฮันส์ เพนธ์, 2519: 113) และพระไม้อาจมีนัยยะเป็นดังพระแทนตัว ในกรณีพระพุทธรูปไม้อันคางคกยืนทรงเครื่องปางเปิดโลกของ เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ แม่เจ้าทิพย์ไกรสรและพระราชชายารัศมี ปัจจุบันประดิษฐานที่วัดดอนเปา จังหวัดเชียงใหม่

งานเขียนวิชาการเรื่อง พระพุทธรูปล้านนากับคติพระพุทธรูปศาสนาพราหมณ์แบบต้นตระกูลวัชรยาน (ม.ล.สุรสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์, 2558) เป็นงานวิจัยที่มีข้อสันนิษฐานถึงความเชื่อ และพิธีกรรมในพระพุทธรูปล้านนาซึ่งอาจเกิดจากปัจจัยอื่น ภายนอกอาณาเขตล้านนา อธิบายถึงคติลัทธิพราหมณ์ในล้านนาแทรกซึมอยู่ในพระภิกษุล้านนาทั้งสามนิกาย คือ นิกาย

พื้นเมืองเดิมสืบจากทมิฬหรือชวา นิยายสวนดอกหรือลึงกาวงศ์เก่า และนิยายป่าแดงหรือลึงกา วงศ์ใหม่ ล้วนมีประเพณีการถวายของทานแด่พระภิกษุทั้งสิ้น เช่น การทานสวน ทานนา ตลอดจน การทานข้าววัด ซึ่งเป็นเรื่องที่ขัดแย้งกับเถรวาทที่มุ่งแต่การละกิเลสไม่สนใจเรื่องวัตถุทาน แต่อย่างใด และการสร้างพระพุทธรูปเองก็เป็นสิ่งที่พระพุทธร่องค์ทรงห้ามเช่นกัน สุรัสวดี สุข สวัสดิ์ ให้ความเห็นว่าการสร้างและสมโภชพระพุทธรูป โดยเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปเจ้าเมื่อ พระองค์ยังทรงพระชนม์ชีพ การศึกษาคติพระพุทธรูปศาสนาพราหมณ์แบบต้นตระกูลนิกายวัชร ยานที่ปรากฏในล้านนา โดยศึกษาจากรูปแบบทางศิลปกรรม และวิธีการผลิตสร้างพระพุทธรูปในประเทศที่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาคติดังกล่าว ได้แก่ ประเทศเนปาล, ประเทศ ธิเบต และประเทศศรีลังกา เพื่อเปรียบเทียบการส่งผ่านทางพุทธศิลป์ และกรรมวิธีการสร้าง คติการบรรจุพระธาตุ หรือการบรรจุไม้มงคลชีวิต ตามความเชื่อของต้นตระกูลนิกายวัชรยาน ที่ส่ง ผ่านจากทิเบตมาสู่ดินแดนล้านนา และปรากฏหลักฐานอยู่ในพระพุทธรูปสมัยเชียงแสนลึงกา วงศ์ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 21 นอกจากนี้ยังมีพระสูตรที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระสูตรของ ลัทธิมนตรยาน คือ มหาขมพูตสูตร เชื่อมโยงกับพระพุทธรูปเจ้าทั้งปวงเป็นพระภาคหนึ่งของ พระอาทิตย์พุทธะ สันนิษฐานว่าพระสูตรนี้แพร่หลายในประเทศไทยมาช้านาน โดยอาจเข้ามา จากทางอินเดีย หรือมาจากแหลมอินโดจีนก็เป็นได้

นอกจากนี้ยังพบคติพระเจ้านันทวัน ปรากฏอยู่มากมายทั่วภูมิภาค โดยมีความ เชื่อว่าพระพุทธรูปองค์นี้ สร้างเสร็จภายในวันเดียว ซึ่งเป็นคติความเชื่อที่นิยมกันในภาคเหนือ สร้างเพื่อการเสี่ยงทาย ดังเช่น อธิษฐานว่า ถ้าคณะของตนจะทำกิจกรรมใหญ่ใด ๆ สำเร็จ ก็ขอ ให้สร้างพระพุทธรูปได้สำเร็จภายใน 1 วัน โดยมีลำดับที่น่าสนใจในช่วงก่อนทำพิธีฯ ดังนี้ เริ่ม จากการสรงน้ำพระพุทธรูป น้ำอบ น้ำหอม ขมิ้นสัปปาย และน้ำมันจันทน์หอม เพื่อชำระให้ บริสุทธิ์ เขียนคาถาปัจจัยการใส่หีบเงิน หีบคำ หรือใบลาน ไว้ที่อก หรืออก พระพุทธรูป ปิดกวาดสถานที่ จัดอาสนา(พระพุทธรูป) พร้อมอัฐบริวาร เครื่องกฤษณ์ 5 ชนิด 1.ระแ (ฉัตรหลังเต่า) 2. บังวัน(พัดโบกรูปปีกไก่) 3. จาวมร(บังสุรย์รูปหน้าวัว) 4.ไม้เท้าหัวนาค 5.ไม้ ค้อนทุบผ้า ตันโพธิ์ปลูกไว้ในหม้อดิน และหล้าคาเขียวผูกติดเป็นแพ 8 กำ อัญเชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐานบนหล้าคานั้นโดยหันหน้าไปทางทิศตะวันออก นำจีวรปิดพระเนตร, พระนาสิก, พระโอษฐ์, พระกรรณ คลุมด้วยผ้าขาวทรงกรวย ล้อมรั้วราชวัตรทั้งสี่ ด้าน เตรียม เครื่องขึ้นตั้งไว้บูชาครู และ แว่นไขดาพระเจ้าตั้งไว้หน้าพระพุทธรูป โดยหันแว่นไปทางพระพุทธรูป

รูป ศาสนาพิธี 2 ช่วงเวลา คือ เวลาอำคำกับใกล้รุ่ง (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2558: 249)

จากการจัดเตรียมพิธีดังกล่าว ได้แสดงนัยยะแฝงในคติจักรวาทิน คือ การจัดเตรียมพื้นที่ให้ใกล้เคียงกับเหตุการณ์ช่วงตรัสรู้ในครั้งสมัยพุทธกาลที่ เจ้าชายสิทธัตถะ ก่อนจะตรัสรู้ทรงอธิษฐานนั้งบนโพธิบัลลังก์ ที่ปูพื้นด้วยหญ้าคา 8 กำ ตามพุทธประวัติที่ปรากฏในพุทธศาสนานิกายเถรวาทปัจจุบัน โดยในพิธีแสดงนัยยะดังกล่าวด้วยการผูกหญ้าคาเชียวเป็นแพ 8 กำ ส่วนเครื่องสูง หรือ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ 5 ชนิดนั้น แสดงถึงนัยยะที่เจ้าชายสิทธัตถะพระองค์ยังไม่ตรัสรู้จึง มีเครื่องราชกกุธภัณฑ์ประดับพระอิสริยยศ แบบราชาพระมหากษัตริย์ทั่วไป การปฏิบัติต่อพระพุทธรูปเช่นนี้ยังแสดงถึงนัยยะการเคารพบูชาพระพุทธรูปประดุจมีชีวิต หรือ ตัวแทนพระพุทธเจ้าที่ยังทรงพระชนม์อยู่ การบวช การบรรจุหัวใจ และเบิกพระเนตรพระพุทธรูปเป็นงานพระเพณีเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปองค์ใหม่เสมือนว่าพระพุทธรูปองค์นั้น ๆ มีลักษณะคล้ายกับมนุษย์ปุถุชนที่มีเพศบรรพชิตทั่วไป ซึ่งจะมีพิธีการบวชเหมือนเป็นบวชพระภิกษุใหม่ อีกทั้งยังจะต้องมีการบรรจุหัวใจ เหมือนกับการนำเอาจิตวิญญาณให้มาสถิตย์องค์พระพุทธรูปนั้น ๆ เพื่อให้มีความรู้สึกนึกคิดและพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์เพิ่มมากขึ้น ตลอดจนมีพิธีการเบิกพระเนตร นั่นก็คือ พิธีกรรมที่เป็นการอบรมสมโภชพระพุทธรูปองค์ใหม่เพื่อความเป็นสิริมงคลในฐานะพระมิ่งบ้าน พระขวัญเมือง ให้มีอำนาจที่สามารถช่วยลดบันดาลความสุขสงบร่มเย็นให้เกิดแก่ประชาชนและชุมชนบ้านเมืองได้ (ปฐม หงส์สุวรรณ, 2554 : 365)

คติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปอย่างล้านนา : คติพระเจ้าจักรพรรดิราช

ในยุคทองของล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 พบว่าในดินแดนล้านนามีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องขึ้นมากมายเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่มีความโดดเด่นทางรูปแบบศิลปกรรมมากเป็นพิเศษคือพระพุทธรูปขัดสมาธิเพชรสูง 82 cm. ทรงเครื่องคล้ายพระพุทธรูปของพุกาม มีขอบพระโอษฐ์ พระหนุอม มีอุณาโลมระหว่างพระนลาฏ ทรงพระกมล และกระบังหน้าลายก้านขด ลักษณะเป็นกรอบสามเหลี่ยมเรียงลดหลั่นกันไป จำนวน 5 ยอด ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา ชายสังฆาฏิสั้นเหนือพระถันซ้ายเป็นปลายตะขาบลักษณะทางประติมานวิทยานี้อาจเป็นต้นแบบของการครองเครื่องทรงแบบล้านนา ปัจจุบันประดิษฐาน ณ ศาลาบัณณรศภาค วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพมหานคร และยังปรากฏพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีลักษณะคล้ายกันซึ่งเดิมประดิษฐาน ณ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน เรียก

ว่า “พระหริภุญชัยโพธิสัตว์” ปัจจุบันประดิษฐาน ณ พระระเบียง วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ เป็นพระพุทธรูปที่มีขอบพระโอษฐ์ พระหนุอม มีอุณาโลมระหว่างพระนลาฏ ทรงพระกมลทล และกระบังหน้าลายก้านขด ลักษณะเป็นตาบในกรอบสามเหลี่ยมเรียงลดหลั่นกันไป จำนวน 5 ยอด ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา ชายสังฆาฏิสั้นเหนือพระถันซ้ายเป็นปลายตะขาบ ซึ่งโดยเฉพาะองค์ที่ประดิษฐานในศาลาภัณดรสมาคมเป็นตัวอย่างที่เด่นชัดของอิทธิพลปาละในกรณีมณฑลที่เป็นตาบห้ายอดแบบพระวัชรจารายใช้สวมใส่เมื่อประกอบพิธีกรรม โดยยังปรากฏผู้มีสายบัว ฝ่าผูกพร้อยอยู่อีกด้วยลักษณะเด่นอีกประการของพุทธปฎิมาปาละทรงเครื่องที่สืบทอดมาถึงงานล้านนาคือ เส้นเม็ดพระศกหนึ่งแถวก่อนมณฑก ซึ่งไม่ปรากฏในงานลังกา และสุโขทัย ประเพณีการสร้างพระพุทธรูปเพื่อฉลองพระเกียรติขึ้นครองราชดังกล่าวนี้อาจเป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันตามปกติในดินแดนพม่า พุกาม และปรากฏหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่งได้แก่คัมภีร์พุทธาภิเษกมังคละซึ่งมีการคัดลอกในปี พ.ศ.2086 เนื้อหาในคัมภีร์กล่าวถึงพิธีราชาภิเษกซึ่งกษัตริย์จะต้องสร้างพระพุทธรูปเฉลิมพระเกียรติการอภิเษกของตน เรียกว่า “พระพุทธรูปราชาธิฐาน ” และผู้ที่ทำพิธีราชาภิเษกของพระเจ้าติโลกราชนั้น ปรากฏว่าเป็นชาวพุกาม ซึ่งสอดคล้องกับการอ้างอิงในคัมภีร์ดังกล่าวและเป็นที่น่าสงสัยว่าเพราะเหตุใดพระเจ้าติโลกราชต้องใช้พระภิกษุสงฆ์จากพุกาม ในการประกอบพิธีราชาภิเษกนี้ด้วย ท่าน ม.ล.สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ได้ให้ความเห็นว่า อาจเป็นเพราะคติความเชื่อในพระภิกษุชาวพุกามที่สันนิษฐานว่าเป็นพระภิกษุภิกษุทายาสี ซึ่งได้รับอิทธิพลการประกอบพิธีตามคติมหายานแบบตันตระ นิิกายวัชรยาน และได้หลอมรวมอยู่ในนิิกายเถรวาทของพุกามไปแล้ว ความเชื่อนี้เองอาจทำให้พระเจ้าติโลกราชต้องเรียกใช้งานพระเถระชาวพุกามมาตอบสนองความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชได้โดยตรงอย่างที่ คณะสงฆ์นิิกายอื่น ๆ ในเชียงใหม่ไม่สามารถทำได้ (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2558: 249)

เฉกเช่นเดียวกับคติความเชื่อผู้เป็นจักรวาทีน คติความเชื่อในพระพุทธรูปศาสนา มหายานเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะปรารถนาที่จะครองราชย์ต่อไป หรือ ยังไม่ได้ผนวช พระองค์ทรงเป็นจักรวาทีน ทรงเป็นศูนย์กลางของจักรวาลเป็นเจ้าจักรพรรดิราชผู้ยิ่งใหญ่เหนือจักรพรรดิราชของคอื่น ๆ จักรวาทีน หมายถึงกษัตริย์ผู้มีจักรเป็นอาวุธ โดยที่จักรของพระองค์จะหมุนไปทุกทิศทางโดยไม่มีผู้ใดสามารถมาขัดขวางได้ จากพระสูตรตันตปิฎก ที่นิิกาย ปาฎิกวรรค ปรากฏพระสูตรบาลีชื่อ จักรวัตสีหนาทสูตร ได้บรรยายถึงคติจักรวาทีน โดยรวมเอาพระเจ้า

อโศกมหาราชเป็นหนึ่งในจักรพรรดิราชตามคตินี้ด้วย เนื่องด้วยพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาครั้งใหญ่ คือการสังคายนาพระไตรปิฎก ครั้งที่ 3 ของโลก แสดงให้เห็นถึงศักยภาพผู้ที่จะมีโอกาสสถาปนาตนเองเป็นพระเจ้าจักรพรรดิตามคติจักรวาทีนี้ ต้องมีคุณธรรม แลยังประโยชน์ในพระพุทธศาสนา เฉกเช่น พระเจ้าอโศกมหาราช เป็นต้น อีกทั้งในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (คณะอนุกรรมการตรวจสอบ และชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2538 : 77) มีความว่า “... ในปรัวายเสด สกราชได้ 828 ตัว (ปัจจุวัฏศก พ.ศ.2009) เดือนวิสาขเพงเถร พุกามมั่งหล่งหลว้างกับสิงเมืองบ้านขุนบ้านนายเมืองทั้งหลาย พร้อมกันอภิเษกเจ้าพระญาติ โลกราชะห้อมีเตชานุภาวะจักห้อมปราบที่ปเปนดั่งพระญาอโศกธมมิกราชะหั้นแล...” เป็นต้น คำว่า “ปราบที่ป” มีนัยยะดั่งเช่นพระเจ้าอโศกมหาราช หากอธิบายถึงนัยยะคำว่าปราบ อาจสันนิษฐานได้ เป็น สองกรณี คือ

1. การเผยแพร่พระพุทธศาสนาเป็นการปราบมิถิชาติ การสนับสนุนคณะสงฆ์ นิกลายสีหลทำให้พุทธศาสนาสำนักลังกาวงศ์ใหม่เจริญรุ่งเรืองอย่างมาก เป็นที่เลื่อมใสของผู้คน มีพระภิกษุบวชใหม่ในนิกลายสีหล(ป่าแดง)เพิ่มมากขึ้น นิกลายสีหลเน้นการศึกษาบาลี และการปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยที่ถูกต้อง

2. การปราบปรามอริราชศัตรูเพื่อแสดงความเป็นเจ้าจักรพรรดิราช คือ พระมหากษัตริย์ผู้อยู่เหนือกษัตริย์ทั้งมวลปรากฏการรบชนะปราบปรามเมือง เช่น รัฐฉาน สิบสองพันนา เชียงรุ่ง หลวงพระบาง และอยุธยา พระองค์สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.2030 ในช่วงเวลา 56 ปี แห่งรัชสมัยของพระองค์ อาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองทุกด้าน และความเจริญรุ่งเรืองนั้นสืบต่อมาจนถึงสมัยพญาแก้ว (พ.ศ.2038-2068) พระราชปนัดดาของพระองค์ (สรสวดี อ่องสกุล, 2558 : 269)

โดยสรุป การสร้างพระเจ้าทรงเครื่องล้านนามีหลากหลายประการมาก อาจมีแนวคิด คติรูปบูชาพระศากยมนิพุทธเจ้าในฐานะพระเจ้าจักรพรรดิ (ชมพูบดีสูตร) , คติรูปเปรียบ สันดุสิต เทวบุตร และพระอนาคตกพุทธเจ้า (พระศรีอาริย์) ในสภาวะเทวบุตร , คติรูปเปรียบพระโพธิสัตว์ (พระเจ้าสุทโธทนะในมหาปรินิพพานสูตร) , คติรูปเปรียบพระอาทิพุทธ พระอปรมิสตาเยส ในนิยายวัชรยาน-มหายาน , คติรูปเปรียบคำคึงด้วยพระพุทธรูปไม้ทรงเครื่อง ของเจ้าอินทวิชยานนท์ที่วัดดอนเปาเชียงใหม่นิยามความหมายของพระเทพบิดรซึ่งอาจรับความนิยมมาจากรัตนโกสินทร์ นัยยะพระทรงเครื่องอาจมีดั่งจำแนกแนวคิดประเภทต่างๆนี้แล้วก็เป็นได้

ภาพที่ 5 ภาพพระทรงเครื่องศิลปะล้านนาช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ที่ระเปียงคตวัดเบญจบพิตร, องค์ที่สองที่ศาลาบันรสภาพ มงกุฎมีความเกี่ยวเนื่องกับศิลปกรรมปาละขัดเจน , องค์สุดท้าย พระทรงเครื่องศิลปะล้านนาช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 วัดดอกเอื้อง เชียงใหม่เกี่ยวเนื่องกับเครื่องทรงสุโขทัยตอนปลาย และอยุธยาตอนกลางแล้ว ที่มา : พระมหาวิทยา (2565)

พุทธศาสนาวัชรยานในล้านนาจากบันทึกทิเบตของท่านตารนารถ

พระพุทธรูปที่สร้างในล้านนาที่เป็นศิลปะแบบสมัยปาละของอินเดีย (ยุคพุทธวัชรยานรุ่งเรือง) โดยไม่ผ่านลังกา ได้ปรากฏอย่างมากมายโดยเฉพาะพระพุทธรูปทรงเครื่องจุดสังเกตที่เด่นชัดคือ นั่งขัดสมาธิเพชร ลักษณะผ้าจีวรและสังฆาฏิ มงกุฎประดับพระเศียรแบบห้ายอด ฯลฯ พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะล้านนา ประดิษฐานอยู่ที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร พระพุทธรูปองค์นี้เดิมอยู่ที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ในพระบรมมหาราชวังแม้ว่าทางพิพิธภัณฑสถานจะเขียนระบุว่าเป็น “พระโฆษชัยคุรุ” แต่ในความเห็นส่วนตัวของผู้วิจัย ด้วยเครื่องทรงและมูรธา พระสำคัญองค์นี้ควรเป็น “พระอมิตายุส” (Amitayus) พระพุทธเจ้าผู้มีอายุยืนนานไม่สิ้นสุด ถือภาคหนึ่งของพระธยานิพุทธอมิตาภะตามคติพุทธศาสนานิกายมหายาน ในพระหัตถ์ถือโอณ้ำอมฤตเป็นสัญลักษณ์ความเป็นอมตะ พุทธลักษณะของพระพุทธรูปองค์นี้ดูงามแปลกตา เข้าใจว่าช่างล้านนาอาจสร้างขึ้นตามอย่างพระ

อมิตายุสศิลปะปาละ-ทิเบต หลักฐานทางประวัติศาสตร์ศิลป์เหล่านี้เป็นคำร่ายอันสอดคล้องกับประวัติของท่านพุทธคุปต์ที่เขียนในทิเบต แต่เนื่องจากไม่มีตำราที่หลงเหลืออยู่อย่างเป็นรูปธรรม นอกจากศิลปะและพิธีกรรมบางอย่าง จึงยังคงมีคำถามต่อไปว่า พุทธวัชรยานที่เคยเผยแพร่และปฏิบัติในลัทธิลัทธินาโบรินมีคำสอนและแนวทางการปฏิบัติอย่างไร จะเหมือนหรือต่างจากวัชรยานในอินเดียโบราณหรือทิเบตมากน้อยเพียงไรในแง่พิธีกรรม การสืบทอด การใส่สวดถอน การประกอบพิธีการสวดเบิก พุทธาภิเษก หรือแม้กระทั่งมนตราบางอย่างในพระสูตรที่นิยมเช่นรัตนังคุรี ปราภฏท่อนสาธยายธารณี โอมตาระ ตูตาระโสหา (สวาทายะ) ก็ช่างคล้ายกับธารณีประจำตาราเชียวยิ่งนัก

ส่วนในด้านบันทึกวัชรยาน-ตันตระในลัทธิลัทธินาโบริน ปราภฏมีบันทึกของพระตารนาถ (Taranatha 1575–1634 CE.) คือภิกษุนักประวัติศาสตร์ชาวทิเบตท่านนี้ บันทึกถึงอาจารย์ผู้หนึ่งของท่านที่พบกันในปี 1594 ระหว่างพำนักในอาศรมมหาโพธิ อาจารย์ท่านนี้เป็นโยคีนักปฏิบัติผู้สำเร็จธรรม เรียกว่า “มหาสิทธะ พุทธคุปตนาถ” (Mahasiddha Buddhagupta-natha) เมื่อปีพุทธศักราช ๒๑๓๗ (1594 CE.) ไกลันาร์ทัง (Narthang) ในภูมิภาคตอนกลางของทิเบตที่อาศรมนามว่า “มหาโพธิ” บทสนทนาระหว่างพระตารนาถกับมหาสิทธาโยคีสืบกลับจากอินเดีย (The Life of Buddhagupta-natha Submitted by Michael R. Sheehy) กล่าวถึงการเดินทางจาริกแสวงบุญในเขตดินแดนทางไกล ล่วงทะเลสู่เขตเมืองร้อนแห่งบางส่วนของสุวรรณทวี ก่อนจะกลับคืนอินเดียและข้ามภูเขาหิมะอันหนาวเหน็บจนกระทั่งมาสู่การสนทนาธรรม ณ ใจกลางแผ่นดินทิเบต เนื้อหาของบทสนทนาเลยไปไกลโพ้นจนถึงสายครูบาอาจารย์ในเขตพื้นที่อุษาคเนย์ ในครั้งยุคพุทธเถรวาทรุ่งเรือง เชื่อมโยงสัมพันธ์แห่งวัชรยานจากทิเบตถึงดินแดนลัทธิลัทธินาโบริน ประวัติของท่านพุทธคุปตมะมหาสิทธาจากบันทึกของพระตารนาถกล่าวถึงภาพของสถานการณ์ของพุทธศาสนาในอินเดีย หลังจากเหตุการณ์วิปโยคที่พุทธศาสนาถูกทำลายกวาดล้างโดยกองทัพเดิร์กมุสลิมในพุทธศตวรรษที่ 17 ท่านพุทธคุปตมะมหาสิทธาเป็นโยคีนักจาริกแสวงบุญที่ออกเดินทางไปทั่วอินเดีย ลงไปจนศรีลังกา และเกาะชวา หรือชวาทวีป (ซึ่งท่านระบุว่าส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์เถรวาท ซึ่งในนัยยะนี้เถรวาทไม่ใช่หินยาน) นัยยะของหินยานเป็นองค์ประกอบหนึ่งในไตรยานหรือพาหนะทั้งสาม ซึ่งเป็นการอธิบายพัฒนาการของประสบการณ์ทางจิตวิญญาณตามโลกทัศน์ของพุทธศาสนาทิเบตพุทธศาสนาทิเบต แบ่งพัฒนาการประสบการณ์ทางจิตวิญญาณออกเป็นขั้นต้น

(หินยาน) ชั้นกลาง (มหายาน) และชั้นปลาย (วัชรยาน) โดยหินยาน (ยานเล็ก) เป็นขั้นของการพัฒนารากฐานในเรื่องของวินัยในตัวเองและการสัมพันธ์กับความทุกข์ พุทธศาสนาทิเบตพูดถึง “หินยาน” จึงหมายถึงคำสอนและการปฏิบัติในขั้นหินยาน ซึ่งได้แก่ คำสอนเรื่องอริยสัจ 4, ชั้น 5, ไตรลักษณ์, ปฏิจ্ঞสมุปบาท, ทางสายกลาง, สมณะ-วิปัสสนา และอื่นๆ ซึ่งคำสอนเหล่านี้เป็นสิ่งที่ถูกมุ่งเน้นในพุทธศาสนาเถรวาท ดังนั้นหินยานจึงไม่เท่ากับเถรวาท..การใช้คำว่าหินยาน สลับกับคำว่าเถรวาท เป็นสิ่งที่ต้องระมัดระวัง และเป็นประเด็นที่ต้องคำนึงด้วยความระมัดระวังเนื่องจากมีความหมายแยกย่อย เพราะสองคำนี้มาจากคนละโลกทัศน์ คนละวัฒนธรรมกัน “หินยานไม่เท่ากับเถรวาท” หินยานมีตัวตนในโลกทัศน์ไตรยานของพุทธศาสนาทิเบตเท่านั้น ส่วนเถรวาทก็มีโลกทัศน์แบบเถรวาทที่ไม่มีคำว่า หินยาน-มหายาน อยู่ในนั่นเอง และที่น่าสนใจยิ่งคือท่านพุทธคุปตะ “มีโอกาสได้ยินได้ฟังตำราจากชั้นเรียน พระสูตรและพระธรรมของมนตราที่ลึกลับ” กับท่านธรรมากษโฆชะ ในเมือง “หริภุญชะ” (Haribhaṅja) นี้คงไม่ใช่ถิ่นใดนอกจาก “หริภุญชัย” (Haripujaya) เมืองสำคัญโบราณแห่งล้านนา ซึ่งเคยรุ่งเรืองมาก่อนหน้านับพันปี ในจังหวัดลำพูนปัจจุบัน ตามบันทึกนั้นว่า หริภุญชะเป็นเมืองสำคัญในพื้นที่ดินแดนโกกิ (Koki) ซึ่งหมายถึงดินแดนทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และยังมีเมืองอื่นๆ ที่บ่งชี้ไว้ ได้แก่ ปุกัม (Pukham) อาจหมายถึง อาณาจักรพุกาม (Pagan) แห่งพม่าตอนเหนือ บัลคุ (Balgu) อาจหมายถึง อาณาจักรพะโคหรือหงสาวดี คือพม่าตอนใต้ จัมปา (Campa) อาจหมายถึง อาณาจักรของจามใน เวียดนาม กัมโบชะ (Kamboja) อาจหมายถึง อาณาจักรกัมพูชา หรือเขมรโบราณ

ตามประวัตินั้น ท่านพุทธคุปต์ได้ศึกษาตันตระและรับการอภิเษกจากอาจารย์ของท่านในอินเดียมาก่อน แต่ก็ยังได้เดินทางไปศึกษามากมายโดยในภูมิภาคอุษาคเนย์ ท่านได้พบกับครูบาอาจารย์สำคัญๆ ได้แก่

“ธรรมากษโฆชะ” (Dharmakṣaḥoṣa) แห่งหริภุญชะและ “ฆราวาสบัณฑิตปรหัตนันโทฆชะ” (Parahetanandaghosa) แห่งบัลคุ (เข้าใจว่าเป็นมหาสิทธาเช่นกัน) ทั้งสองท่านเป็นศิษย์ของ “มหาสิทธะศานติคุปตะ” ซึ่งจากตำแหน่ง “มหาสิทธะ” สันนิษฐานว่าท่านคงจะเป็นโยคีหรือผู้ปฏิบัติตามสายวัชรยานที่บรรลุถึงขั้นสูงสุดหรืออนุตตรโยคตันตระไปแล้ว ในส่วนของท่านปรหัตนันโทฆชะ มีสถานะตามบันทึกของพระตารนาว่า “ฆราวาสบัณฑิต” (Lay Paṇḍita) น่าจะเป็นลักษณะของฆราวาสผู้ปฏิบัติและรอบรู้ในพุทธสายวัชรยานดังที่มีตำแหน่ง

“วัชรอาจารย์” ในพุทธวัชรยานของเนปาลปัจจุบันซึ่งเป็นฆราวาสครองเรือนมีครอบครัวแต่มีความรู้ความสามารถและเป็นผู้ประกอบพิธีทางศาสนา ซึ่งการเดินทางระหว่างเชียงใหม่-พะโค ขาวล้านนานิยมใช้เส้นทางเชียงใหม่ - แม่สะเรียง - น้ำแม่คง(สาละวิน) - ผาปูน - หงสาวดี ดังปรากฏในจามเทวีวงศ์ และโคลงมังทรารบเชียงใหม่ในพุทธศตวรรษที่ 22 เส้นทางของท่านพุทธคุปตะก็น่าจะเป็นเส้นทางนี้เช่นเดียวกัน

ประวัติของท่านพุทธคุปตะจากที่พระรัตนธังคุตตีไว้ นับว่าให้ข้อมูลที่น่าสนใจหลายประการ โดยเฉพาะการมีอยู่ของพุทธแบบตันตระในพื้นที่อุษาคเนย์ที่ได้ถูกปกคลุมด้วยอิทธิพลของพุทธเถรวาทสายลังกาวาหลายร้อยปีแล้ว ทั้งในกลุ่มชาวพม่า มอญ ไทย และกัมพูชา พุทธศาสนาในอินเดียยังไม่ถึงขั้นสูญสลายไปหลังจากการบุกรุกครั้งใหญ่ของเติร์กมุสลิม ในในพุทธศตวรรษที่ 17 แต่ยังคงอยู่ต่อมานานนับ 500 ปีในวิถีที่เร้นลับหรืออาจจะไม่ปรากฏรู้เรื่องชัดเจน บางท่านเชื่อว่าท่านพุทธคุปตะ ศิษย์แห่งมหาสิทธิศาสตร์คตปุตะ คือสิทธิธรรมะสุดท้ายแห่งอินเดีย อีกทั้งลังกาในสมัยศตวรรษที่ 22 ยังมีการศึกษามนตร์และตันตระ (เข้าใจว่านิกายอภยคีรีวิหาร) ที่บริเวณเกาะชวา หรืออินโดนีเซียหลังการล่มสลายของอาณาจักรมัชปาหิตซึ่งเป็นอาณาจักรของชาวฮินดู-พุทธในพุทธศตวรรษที่ 20 และอิสลามก็แผ่ขยายเข้าแทนที่อย่างรวดเร็วในพุทธศตวรรษที่ 21 ทว่าพุทธศาสนาก็ไม่ได้หมดสิ้นไปในทีเดียว ยังคงมีทั้งพุทธเถรวาทและวัชรยานในศตวรรษที่ 22

ส่วนในด้านบันทึกวัชรยาน-ตันตระในล้านนาโบราณ เมืองหริภุญชัยที่เป็นส่วนหนึ่งของล้านนา ปลายพุทธศตวรรษศตวรรษที่ 21 ท่านบันทึกว่า ยังคงมีการฝึกปฏิบัติตันตระหรือพุทธสายวัชรยานในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน ถึงกับมีการไปศึกษากับครูบาอาจารย์อินเดีย (หรืออาจกลับกัน โดยเป็นอาจารย์ของอินเดียที่เดินทางเข้ามาพำนักในไทย) แม้พุทธเถรวาทลังกาวงศ์จะได้รับการยกย่องให้เป็นศาสนาหลัก ได้รับการอุปถัมภ์อย่างเป็นทางการและกระจายตัวอย่างแพร่หลายแล้ว (ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 ในพม่า และพุทธศตวรรษที่ 19-20 ในไทย) แต่ตันตรยานก็ยังคงดำเนินสืบเนื่องมาได้อาวนานในล้านนา ซึ่งก็คงเป็นสิ่งที่ผูกพันฝังรากลึกยาวนาน ยังพบลักษณะของตันตระบางประการในพุทธเถรวาทสายล้านนาปัจจุบัน พุทธตันตรยานใน

ล้านนา ต้องมีความสัมพันธ์บางประการกับพุทธมหายาน-วัชรยานจากอินเดีย ตะวันออกเฉียงเหนือ เบงกอล-บังกลาเทศ ประกอบกับอิทธิพลจากพุทธตันตรยานแบบอารี

(Ari) ของพุททามโบราณ รวมทั้งน่าจะสัมพันธ์กับพุทธสายอาจารย์ของบริเวณเชียงรุ่ง ต้าลี่ด้วย และเห็นได้ชัดว่ามีความแตกต่างจากต้นตระกูลแบบเขมรในภาคกลางประเทศไทย อาจสันนิษฐานว่าดินแดนพุทธในแถบนี้ได้ให้อิสรทางศาสนาและที่พึ่งพิงพำนักสำหรับเหล่าโยคีและภิกษุวัชรยานจากอินเดียที่หอบคัมภีร์ลี้ภัยการบุกรุกของมุสลิมจากอินเดียเข้ามาพำนักและถ่ายทอดคำสอนตามสายของตน นับแต่พุทธศตวรรษที่ 17 เรื่อยมาซึ่งคงมีการเผยแผ่วัชรยานจากอินเดีย ตะวันออกและพุททาม เรื่อยมาและยังเข้ามาสู่ล้านนามากในสมัยลี้ภัยแล้วอาจค่อยๆเกิดการกลมกลืนกับพุทธสายพื้นถิ่นต่อไป

ภาพที่ 6 พระพุทธรูปทรงเครื่องล้านนาอายุราว พศต. 21 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร ที่มา : ผู้วิจัย (2565)

ภาพที่ 7 พระพุทธรูปทรงเครื่องล้านนาอายุราว พศต. 21 สมบัติส่วนบุคคล ที่มา : พระมหาวีทยา (2565)

ภาพที่ 8 พระอปรมิสตาอุส ศิลปะจีนราชวงศ์หมิง พบในกรุล้านนา สมบัติส่วนบุคคล ที่มา : พระมหาวีทยา (2560)

องความรู้จากการศึกษา

จากการทบทวนรูปแบบและแนวคิดงานพุทธปฏิมากรรมล้านนาด้วยกระบวนการทางประวัติศาสตร์ศิลปะ, การตีความสัญลักษณ์วิทยาและการตีความผ่านพุทธปรัชญาทำให้พบมุมมองใหม่เกี่ยวกับพุทธปฏิมาล้านนาว่าในด้าน คติ สัญลักษณ์ที่ส่งผลต่องานพุทธปฏิมากรรมล้านนารูปแบบและคติจากแหล่งอิทธิพลศิลปกรรมอินเดียเหนือ (ปาละ), พุกาม, จีน (หยวน-หมิง), ลังกา อย่างเป็นระบบ แล้วนำมาพัฒนาใช้จนเกิดเป็นอัตลักษณ์เฉพาะอันโดดเด่น งดงามของงานพุทธปฏิมากรรมล้านนา

สรุป

การสร้างพระพุทธรูปมีจุดประสงค์เพื่อเป็นตัวแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้พุทธศาสนิกชนได้กราบไหว้ ยึดเหนี่ยวจิตใจด้วยความศรัทธาและความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแต่ถึงกระนั้นกระบวนการสร้างพระพุทธรูปก็ได้เกิดขึ้นเป็นเวลานานแล้ว ชาวล้านน่านับถือพระพุทธรูปเสมือนเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่น โดยเฉพาะความเชื่อในรูปแบบพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (folk Buddhism) ที่มีปรากฏปาฏิหาริย์ที่เกี่ยวกับเรื่องทางโลก เช่น อำนาจในการคุ้มครองบ้านเมือง หรือขจัดภัยสิ่งชั่วร้ายตามที่เคารพบูชาปรารภนาเป็นต้น ซึ่งอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ดังกล่าวมักสอดคล้องกับรูปแบบทางประติมานวิทยา ดังพระพุทธรูปปางขอฝนก็มีความเชื่อในเรื่องดลบันดาลให้ฝนตกได้ แม้ในกระบวนการประกอบสร้างก็มีคติ “folk Buddhism” ผสมอยู่เช่นกัน ยกตัวอย่าง การสร้างพระพุทธรูปให้เสร็จภายในหนึ่งวัน ก็จะมีอาณิสสเป็นพระพุทธรูปทันใจ เป็นต้น จากการศึกษายังพบถึงคติในการสร้างพระพุทธรูปในสมัยล้านนาที่มีความเชื่อมโยงถึงปัจจุบันเช่น คติพระเจ้าชะตา คติพระศรีอาริย์เมตไตรย คติพระเจ้าทันใจ เป็นต้น ในกรณีพระพุทธรูปทรงเครื่องล้านนา ได้ถูกสร้างขึ้นเป็นจำนวนมากซึ่งในแง่ทางศิลปกรรมการผลิตซ้ำสามารถทำได้อยู่ตลอดเวลา แต่นอกเหนือจากการผลิตซ้ำทางศิลปกรรมแล้วยังได้หยิบเอาการผลิตซ้ำทางคติความเชื่อเพื่อจุดประสงค์พิเศษบางประการด้วยการหยิบยืมรูปแบบจากศิลปกรรมใกล้เคียง อย่างทิเบต ปาละ และพุกามแล้วมาผลิตในรูปแบบศิลปกรรมล้านนาเพื่อตอบสนองให้เข้ากับแนวคิดในยุคสมัยนั้น ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อในคติวัชรยาน หรือแม้กระทั่งคติพระเจ้าจักรพรรดิ อย่างไรก็ตามพระพุทธรูปเป็นวัตถุทางศิลปกรรมที่มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้นการใช้เครื่องมือสื่อสารสื่อถึงผู้เคารพบูชา

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2545). **พระพุทธรูปสำคัญ**. กรุงเทพมหานคร. กรมศิลปากร
- คณะอนุกรรมการตรวจสอบ และชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. (2538). **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี**. เชียงใหม่. โรงพิมพ์มิ่งเมือง.
- ชะลูด นิ่มเสมอ. (2553). **องค์ประกอบของศิลปะ. พิมพ์ครั้งที่ 7**. กรุงเทพมหานคร. อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2554). **ตำนานพระพุทธรูปล้านนา: พลังปัญญาทางความเชื่อและความสัมพันธ์กับท้องถิ่น**. เชียงใหม่. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ปานลิตติ ลิขิตกาญจน์. (2564). **คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะล้านนาร่วมสมัยในเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศึกษาศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่**.
- พระรัตนปัญญาภหิระ. แสง มณีวิฑูรย์ ผู้แปล. (2501). **ชินกาลมาลีปกรณ์**. กรุงเทพมหานคร. กรมศิลปากร.
- พระพงษ์ระวี โหลิมชัยโชติกุล. (2563). **การสถาปนาเจดีย์ในล้านนาภายใต้คติมหาโพธิมณฑล. ศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศึกษาศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่**.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2558). **รู้เรื่องพระพุทธรูป ที่มา คติความหมายศิลปกรรม**. กรุงเทพมหานคร. มิวเซียมเพรส.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. บรรณาธิการ. (2551). **ศิลปะเมืองเชียงใหม่ : วิเคราะห์ศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2556). **พระพุทธรูปในประเทศไทย: รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย**. กรุงเทพมหานคร. คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2558). **ประเพณีสร้างสรีระในสังคมไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพมหานคร. ศศม.
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2548). **ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ**. กรุงเทพมหานคร. มติชน.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2558). **ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 11**. กรุงเทพมหานคร. อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

- สันติ เล็กสุขุม. (2555). ศิลปะภาคเหนือหรือทิเบต – ล้านนา. กรุงเทพมหานคร. เมืองโบราณ.
- สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์. (2558). พระพุทธรูปล้านนากับคติพระพุทธรูปศาสนamahayanแบบตันตระ
นิกายวัชรยาน. เชียงใหม่. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. (2552). พระญาติโลกราชะ. โอ่งเขียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา
- ฮันส์ เพนธ์. (2519). คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่. กรุงเทพมหานคร: คณะ
กรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี.
- Chattopadhyaya. (1990). *Taranatha's History of Buddhism in India*. India. Delhi
- Duroiselle, C. (1911). *The Aris of Burma and Tantric Buddhism*. Burma Research
Society
- Michael R. Sheehy . *The Life of Buddhagupta-natha* . post on Wed, 2009-04-08
11:05 <https://jonangfoundation.org/.../life-buddhagupta-natha>

วารสารพุทธศิลปกรรม

JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

03

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 5 ฉบับที่ 11 มกราคม - มิถุนายน 2565

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

คตินิยมเกี่ยวกับการสร้างพระเจดีย์ในวัฒนธรรมล้านนา Cultural Practices Related to the Construction of Cetiya's in Lanna Culture.

พระอธิวัฒน์ รตนาวณโณ

Phra Athiwat Ratanavanno

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัยวิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus

อุเทน ลาพังค์

Uten Larping

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา

Mahamamakut Buddhist University, Lanna campus

บุญช่วย ดู่ใจ

Boonchuay Doojai

มูลนิธิโพธิยาลัย

Bodhiyalaya Foundation

Corresponding Author, Email: atiwat.rat@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

คติความเชื่อ เรื่องเจดีย์เป็นสิ่งแทนพระพุทธเจ้าเป็นของสูงเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นสิ่งเคารพบูชาสูงสุดและเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ทำให้ชาวล้านนามีความพิถีพิถันในการสร้างเป็นอย่างมากแม้ว่าจะยึดคติทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักแต่ก็ยังผนวกผสมผสานเอาคติความเชื่อ ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น คติแบบพราหมณ์ และความชำนาญด้านการช่างต่าง ๆ ในการประกอบสร้างพระเจดีย์ให้เป็นสิริมงคลแก่วัดและชุมชน อีกทั้งยังทำให้เจดีย์เป็นสิ่งที่มีความผูกพันกับชีวิตเหนียวแน่นอย่างยากที่จะขาดได้ ครั้นเมื่อสร้างเสร็จ พระเจดีย์ก็กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สาธารณะอีกแห่งหนึ่งที่ทุกคนสามารถเข้ากราบสักการะได้อย่างภาคภูมิใจ โดยมีคตินิยมปฏิบัติเกี่ยวกับการสร้างพระเจดีย์ที่สืบทอดผ่านการบันทึกไว้ในคัมภีร์โบราณล้านนา

คำสำคัญ: คตินิยม, การสร้างพระเจดีย์, วัฒนธรรมล้านนา

Abstract

The belief that a stupa represents the Buddha is considered sublime and sacred, the highest object of veneration, and the spiritual center of the community. This has led the people of Lanna to be very meticulous in its construction, adhering primarily to Buddhist principles but also incorporating local beliefs, wisdom, Brahmanical concepts, and various artisanal skills to make the stupa auspicious for both the temple and the community. Furthermore, the stupa is seen as a powerful, sacred force, surpassing all others. Once completed, it becomes another public sacred space where everyone can worship with pride, following traditions and practices preserved in ancient Lanna scriptures.

Keywords: Cultural Practices, Construction of Cetiya's, Lanna Culture

บทนำ

สถานที่ก่อสร้างพระเจดีย์ถือเป็นพื้นที่สำคัญที่จะถูกกำหนดให้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและวัตถุมงคล ดังนั้นการเลือกพื้นที่ก่อสร้างจึงมีความพิถีพิถันโดยพระสงฆ์ เจ้าภาพ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต้องร่วมใจกันสำรวจแล้วกำหนดเอาพื้นที่นั้น ๆ เป็นสถานที่ก่อสร้างพระเจดีย์ ส่วนมากสถานที่สร้างพระเจดีย์นั้น ถ้าหากวัดตั้งอยู่ในพื้นที่ราบนิยมสร้างพระเจดีย์ไว้ด้านหลังวิหารหรือหลังอุโบสถ ซึ่งก็คืออยู่ด้านหลังพระพุทธรูปองค์พระประธาน โดยถือคติว่า เมื่อเข้าไปในวิหารหรืออุโบสถแล้วก้มกราบพระพุทธรูปองค์พระประธานก็จะได้ไหว้พระเจดีย์ที่ประดิษฐานด้านหลังไปในคราวเดียวกัน พื้นที่สร้างพระเจดีย์ยังต้องสำรวจด้วยว่าเป็นสถานที่มงคลตามคติล้านนาดังปรากฏในพับสาวีสร้างเจดีย์วัดตุ่นกลาง จังหวัดพะเยา (พับสาวีผู้สืบทอดทำมั่งคละกัมม์ทั้งมวล วัดตุ่นกลาง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา, เอกสารอัดสำเนา) ดังนี้

1) ไม่เป็นที่อยู่ของแมลงหรือสัตว์ร้ายที่ทำรังอาศัยอยู่ในบริเวณนั้น เช่น มด ปลวก หนู งู เป็นต้น ถ้ามีต้องทำการเคลื่อนย้ายเพื่อป้องกันไม่ให้เปียดเบียนหรือมาทำลายผู้คนและพระเจดีย์ในภายหลัง

2) ไม่เป็นสถานที่ที่ผู้คนโดยเฉพาะผู้หญิงเดินผ่านอย่างกรายหรือพลุกพล่าน เพราะอาจปิดกั้นเส้นทางเดินหรือมีเสียงดังอีกทีก็ ไม่เงียบสงบ อีกทั้งยังขัดกับคติความเชื่อท้องถิ่นที่ถือว่าสตรีอาจทำให้วัดอุ้มงคลหรือสถานที่คลายความศักดิ์สิทธิ์ลง

3) ไม่เป็นสถานที่ที่ต้องห้ามหรือ “ขีด” ตามคติท้องถิ่นล้านนา คือไม่เคยเป็นบ่อน้ำ หนองน้ำ และเหมืองฝายมาก่อน เพราะนอกจากจะผิดจารีตหรือ “ตกขีด” ที่ถมสมุทรหรือแหล่งน้ำ (คมนตร เชษฐพัฒน์พาณิชย์, 2544) แล้วยังอาจทำให้ดินทรุดในภายหลัง อันเป็นผลกระทบที่นำความเดือดร้อนมาสู่ชุมชน ผู้ที่เกี่ยวข้อง และสถานที่นั้นๆ

4) ไม่เป็นสถานที่ที่ต้องห้ามจากท้าวพระยา หมายถึงทางราชการบ้านเมืองไม่ขัดข้องอนุญาตให้สร้างได้ เมื่อสำรวจแล้วเห็นว่าสถานที่นี้มีลักษณะมงคลและมีความเหมาะสมควรสร้างพระเจดีย์แล้วให้ปรับพื้นที่ราบเรียบเสมอกันตามขนาดที่ต้องการเป็นเบื้องต้น จากนั้นประกอบพิธีเตรียมสถานที่สร้างพระเจดีย์

5) พิธีจองชัยถามที่ดินหรือทักที่ดินเพื่อสร้างพระเจดีย์ เป็นการสอบถามระหว่างประธานพระสงฆ์กับตัวแทนอุบาสกผู้เป็นตัวแทนฆราวาสเกี่ยวกับพื้นที่สร้างพระเจดีย์ว่ามีลักษณะเป็นมงคลตามที่ต้องการหรือไม่ อย่างไร เช่น ไม่เป็นที่อยู่ของแมลงหรือสัตว์ร้าย ไม่เป็นสถานที่ที่ผู้คนโดยเฉพาะผู้หญิงเดินผ่านอย่างกรายหรือพลุกพล่าน ไม่เป็นสถานที่ที่ต้องห้ามจากท้าวพระยา เป็นต้น โดยประธานพระสงฆ์จะเป็นผู้สอบถาม ส่วนตัวแทนอุบาสกเป็นผู้กล่าวตอบเมื่อได้คำตอบที่แสดงว่าเป็นพื้นที่มงคลเหมาะสมกับการสร้างพระเจดีย์แล้วก็กล่าวอนุโมทนาพร้อมกัน (พระสาธุเจ้าศรีปัญญาภิกขุ (สยาม ปัญญาศรี), 2559: 107, 108-110.)

การกำหนดวันสร้างพระเจดีย์

การกำหนดวันเพื่อก่อสร้างพระเจดีย์ให้เป็นพุทธสถานศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพสักการบูชา และเป็นสิริมงคลแก่ชุมชนมีความสอดคล้องกับความเชื่อด้านโหราศาสตร์ที่ต้องหาฤกษ์ยามยามดีในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ อันเป็นคติท้องถิ่นล้านนาที่ได้รับอิทธิพลมาจากคติแบบพราหมณ์ โดยวัฒนธรรมล้านนาได้ยึดถือฤกษ์ยามการสร้างพระเจดีย์ตามจันทรคติเป็นแบบแผนเดียวกับการสร้างพระพุทธรูปโดยการหาฤกษ์สร้างพระเจดีย์นั้นกำหนดไว้ 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 การหาฤกษ์ดีเพื่อจัดเตรียมสถานที่ ช่วงที่ 2 การหาฤกษ์ดีเพื่อวางอิฐมงคลปฐมฤกษ์จำนวน 6 ก้อน พร้อมอิฐมงคล 120 ก้อน ก่อนเป็นห้องสวดะมหาสถานอุโมงค์โขงธาตุ ช่วงที่ 3 การหาฤกษ์ในการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุตลอดถึงวัดอุ้มงคลตามตำรา ในช่วงนี้ถ้าหากช่าง

ก่อห้องสัตตะมหาสถานอุโมงค์โขงธาตุ เสร็จทันในวันเดียวกันก็สามารถทำพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและวัตถุมงคลในวันเดียวกันได้เลย แต่ถ้าก่อไม่ทันก็ให้หาฤกษ์ยามดีอีกวันหนึ่งเพื่อบรรจุครั้งต่อไป การหาฤกษ์ยามดีในการสร้างพระเจดีย์นิยมยึดเอาช่วงข้างขึ้นในแต่ละเดือนเป็นเกณฑ์ และไม่ให้ตรงกับวันเสียประจำเดือน วันกาลกิณี วันที่เป็นอริ วันอุบาทว์ วันไหม้ ถ้าหากล่วงละเมิดจักเป็นอัปมงคลแก่ผู้สร้าง เจ้าอาวาส และชุมชน ดังนี้ (เบญจมิน สุตา, 2564: สัมภาษณ์)

1) วันที่ควรสร้างและไม่ควรสร้างพระเจดีย์และพระพุทธรูป

การยึดถือวันข้างขึ้นในแต่ละเดือนเพื่อสร้างพระเจดีย์และพระพุทธรูป ถ้าเกณฑ์ดีให้สร้างได้ ถ้าเกณฑ์ไม่ดี ห้ามสร้าง ดังนี้ (นายศรีเลา เกษพรหม, 2564: สัมภาษณ์)

ตารางที่ 1) วันข้างขึ้นในแต่ละเดือนเพื่อการสร้างพระเจดีย์ เกณฑ์ดี และไม่ดี

เดือนขึ้น/คำ	ความหมาย
ขึ้น 1 คำ (ดี)	จักสมฤทธิ (การก่อสร้างจักสมปรารถนาและมีเดช)
ขึ้น 2 คำ (ไม่ดี)	โจรจักกระทำโทษ (โจรจักรังควาญ)
ขึ้น 3 คำ (ดี)	ข้าวัดและข้าพระเจ้าอยู่ดีมีสุข (ผู้ที่ถูกกลบนาให้เป็นผู้ดู อุปัฏฐากวัด พระเจดีย์ และพระพุทธรูปจักอยู่เย็นเป็นสุข)
ขึ้น 4 คำ (ไม่ดี)	ข้าพระเจ้าเป็นทุกข์ (ผู้ที่ถูกกลบนาดูแลและอุปัฏฐากวัดพระเจดีย์ และพระพุทธรูป จักเป็นทุกข์)
ขึ้น 5 คำ (ไม่ดี)	ฟ้าจักผ่า (จักเกิดเหตุฟ้าผ่า คืออุกภัยธรรมชาติคุกคาม)
ขึ้น 6 คำ (ไม่ดี)	ท่านจักฟันกัน (จักเกิดเหตุคนรบราฆ่าฟันกัน)
ขึ้น 7 คำ (ดี)	จะมีคนมาบูชาจำนวนมาก (จักมีคนมาสักการะบูชามาก คือมีชื่อเสียงดี)
ขึ้น 8 คำ (ไม่ดี)	จักร้อนใจเป็นกังวล (ผู้เกี่ยวข้องกับการสร้างพระเจดีย์และพระพุทธรูป จักเดือดร้อนใจและกังวลใจ)

ชั้น 9 คำ (ไม่ดี)	ศัตรูจักเบียดเบียนศาสนา (ผู้ไม่ประสงค์ดีจะคอยทำลายพระพุทธศาสนา)
ชั้น 10 คำ (ดี)	อยู่ดีมีสุข (ผู้เกี่ยวข้องและชุมชนจักอยู่เย็นเป็นสุข)
ชั้น 11 คำ (ไม่ดี)	ข้าพระเจ้าจักฉิบหายเสีย (ผู้ที่ถูกกลบนาให้ดูแลและอุปัฏฐากวัด พระเจดีย์ พระพุทธรูปจะประสบกับหายนะ)
ชั้น 12 คำ (ไม่ดี)	จากร้อนใจ (ผู้เกี่ยวข้องจักเดือดร้อนใจ)
ชั้น 13 คำ (ดี)	อยู่เย็นใจ (ผู้เกี่ยวข้องจักสุขใจ)
ชั้น 14 คำ (ดี)	อายุต่อเท่าเก่า (ผู้เกี่ยวข้องจักมีอายุยืนยาวจนถึงชรา)
ชั้น 15 คำ (ไม่ดี)	ข้าพระเจ้าจักฉิบหายหมดสิ้น มีอายุไม่ยืน (ผู้ที่ถูกกลบนาดูแลและอุปัฏฐากวัด เจดีย์ และพระพุทธรูป จักประสบ กับหายนะและมีอายุสั้น)

2) เดือนที่ควรสร้างไม่ควรสร้างพระเจดีย์และพระพุทธรูป

เดือนที่ควรการสร้างพระเจดีย์และพระพุทธรูปยึดตามคติการนับเดือนในวัฒนธรรมล้านนา ยึดเกณฑ์ดี ให้สร้างได้ ถ้าเกณฑ์ไม่ดี ห้ามสร้าง ดังตารางนี้

ตารางที่ 2 การสร้างพระเจดีย์และพระพุทธรูปยึดตามคติการนับเดือนในวัฒนธรรมล้านนา

เดือน	ความหมาย
เดือนเถิง/เดือนเจียง ถ้าขึ้น 1, 3, 7 และ 13 คำ	ควรสร้างพระเจดีย์และ พระพุทธรูปเพราะเป็นฤกษ์ดี จักได้ช้าง ม้า วัว ควาย ข้าทาสหญิงชาย จักเป็นที่รักใคร่ของท้าวพระญา เสนาอำมาตย์ ขุนนาง และคนทั้งหลาย
เดือนยี่ (ดี)	จักมีฤทธิ์เดช ชนะต่อข้าศึกศัตรู อยู่ดีมีสุข มีโชคลาภ
เดือนสาม (ไม่ดี)	ไฟจักไหม้ เกิดการทะเลาะวิวาท และสัตว์ร้ายเบียดเบียน
เดือนสี่ (ดี)	คนและเทวดาจะนิยมชมชอบ มีลาภสักการะหลังไหลสู่บ้านเมือง
เดือนห้า (ไม่ดี)	จักมีภัยอันตราย เกิดการวิวาทะ และทรัพย์สินเงินทอง จักหายนะ
เดือนหก (ดี)	จักมีโชคลาภ มียศศักดิ์ และเป็นที่สรรเสริญแก่คนทั่วไป
เดือนเจ็ด (ไม่ดี)	ข้าของจักหายนะ พลัดพรากจากที่อยู่ โจรเบียดเบียน

เดือนแปด (ดี)	จักเจริณรุ่งเรือง อยู่เย็นเป็นสุข อุทิศสมบุญด้วยเครื่อง อุโภคบริโภค
เดือนเก้า (ไม่ดี)	จักทุกข์ยากเข็ญใจ ไม่มีผู้ค้ำจุนอุดหนุน
เดือนสิบ และเดือนสิบเอ็ด (ไม่ดี)	จักมีเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจและเกิดคดีความ
เดือนสิบสอง (ดี)	จักสมบุญด้วยข้าวของสมบัติจำนวนมาก และมีความสมปรารถนาทุกประการ

การจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์สร้างพระเจดีย์

การสร้างพระเจดีย์เป็นงานมหากุศลที่มีคตินิยมและมีความเคร่งครัดในข้อปฏิบัติทางวัฒนธรรม ดังนั้นการสร้างพระเจดีย์จึงต้องมีการจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องให้พร้อมและถูกต้องตามจารีตนิยม ดังนี้

1) การเตรียมอิฐก่อพระเจดีย์

การก่อสร้างพระเจดีย์ในวัฒนธรรมล้านนา มักสร้างด้วยดินเหนียวซึ่งเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น โดยนำดินเหนียวที่ผ่านการคัดเลือกอย่างดีมาปั้นเป็นก้อนอิฐ การสร้างพระเจดีย์และพระพุทธรูป (พิสิฐ โคตรสุโพธิ์, 2560: 58) ใช้ดินทั้งที่มีลักษณะอย่างเดียวกันและแตกต่างกัน ดังตำรากล่าวถึงดินที่ควรนำมาสร้างพระเจดีย์และพระพุทธรูป (พระสาธุเจ้าศรีปัญญาภิขุ (สยามปัญญาศรี), 2559: 126) ต้องมีลักษณะมงคล 3 ลักษณะ ได้แก่

(1) ลักษณะของดิน ได้แก่ ดินที่ควรนำมาสร้างพระเจดีย์กับพระพุทธรูปจะมีความแตกต่างกัน โดยดินที่สร้างพระเจดีย์นั้นให้ใช้ดินจืดคือดินที่ทำเป็นก้อนอิฐแล้วเผาไฟให้สุกเรียกอีกอย่างว่าดินสุกดินเผาจะมีลักษณะแข็ง หยาบกร้าน ทนทาน

(2) ลักษณะสีของดิน ได้แก่ สีของดินที่นำมาสร้างพระเจดีย์ประกอบด้วยดินสีเหลือง สีแดงดังหาง สีขาว สีขาวเหลือง และสีขาวแดง (พระสาธุเจ้าศรีปัญญาภิขุ (สยามปัญญาศรี), 2564: สัมภาษณ์)

(3) ลักษณะสถานที่ที่นำดินมาสร้างพระเจดีย์ ได้แก่ ดินที่ได้จากสถานที่เป็นมงคล สะอาด และมีความเหมาะสม ห้ามนำดินจอมปลวก ดินจากปลักควาย (บวกควาย) ดินจากปลักหมู (บวกหมู) ดินใกล้ห้องสุขา และดินจากป่าช้า

(3.1) ปั้นเป็นก้อนอิฐรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ 6 นิ้ว จำนวน 6 ก้อน ขัดแต่งให้ราบเรียบสวยงาม นำไปเผาให้สุกเพื่อให้แข็งแกร่ง นำสมุกรักมาฉาบทาก้อนอิฐนั้นให้สวยงาม ทาด้วยรักแล้วปิดด้วยแผ่นทองคำเปลวจำนวน 5 ก้อน ส่วนอีก 1 ก้อนให้ปิดด้วยแผ่นเงินเปลว จากนั้นนำก้อนอิฐทั้ง 6 ก้อนมาให้พระเถระจารอักขระยันต์คาถาตามตำราให้เป็นก้อนอิฐมงคลฤกษ์

(3.2) ปั้นก้อนอิฐสำหรับก่อห้องสถิตะมหาสถานอันเป็นการวางแผนผังตารางภายในฐานรากและก่อส่วนต่าง ๆ ของพระเจดีย์ โดยขนาด สัดส่วน และจำนวนของก้อนอิฐให้ช่างผู้ก่อสร้างเป็นผู้คำนวณว่าจะใช้ขนาดใดและจำนวนกี่ก้อน จากนั้นนำไปเผาให้สุก

เมื่อได้ก้อนอิฐตามต้องการแล้ว ในวันประกอบพิธีสร้างพระเจดีย์นั้นให้คัดเลือกก้อนอิฐที่มีลักษณะงดงาม สมส่วน ไม่มีตำหนิ เพื่อใช้เป็นก้อนอิฐมงคล จำนวน 120 ก้อน นำมาวางซ้อนเรียงกันบนโต๊ะประกอบพิธี พร้อมกับนำก้อนอิฐที่ปิดด้วยแผ่นทองคำเปลวและแผ่นเงินเปลว 6 ก้อนใส่พานวางบนกองอิฐ 120 ก้อนเหล่านั้นเพื่อเตรียมประกอบพิธีอบรมสมโภชต่อไป

3) เตรียมวัตถุมงคลสำหรับบรรจุพระเจดีย์

สิ่งของอันเป็นวัตถุมงคลที่นำมาบรรจุประดิษฐานในแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์ หรือเรียกอีกอย่างว่าห้องสถิตะมหาสถาน ห้องธาตุคัพพะ หรืออุโมงค์โขงพระธาตุ ถือเป็นหัวใจพระเจดีย์ที่ไม่อาจขาดได้เพื่อให้เป็นสถานที่สักการบูชาอันสูงสุด โดยต้องจัดเตรียมให้พร้อมเพื่อบรรจุในคราวเดียวกัน ประกอบด้วยวัตถุมงคลสำคัญดังนี้

(1) พระบรมสารีริกธาตุหรือพระอรหันตธาตุ อันเป็นวัตถุมงคลสำคัญยิ่งในการบรรจุในพระเจดีย์ให้เป็นธาตุเจดีย์ พร้อมโกศบรรจุหรือผอบ 3 ชั้น ได้แก่ โกศชั้นในสุดทำด้วยทองคำสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือพระอรหันตธาตุ โกศชั้นที่ 2 ทำด้วยนาคสำหรับบรรจุโกศทองคำ โกศชั้นที่ 3 ทำด้วยเงินสำหรับบรรจุโกศนาคและโกศทองคำ หรือทำด้วยวัสดุที่เป็นมงคล ทนทาน และเหมาะสม

(2) ใบลานจารึกคำสอนพระพุทธเจ้าหรือคาถาเย ธมมา อันเป็นหลักธรรมที่ถือเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่นิยมบรรจุในการสร้างพระเจดีย์ตามท้องที่ต่าง ๆ ถ้าหากไม่มีพระบรมสารีริกธาตุหรือพระอรหันตธาตุ สามารถสร้างเป็นธรรมเจดีย์ด้วยการบรรจุพระธรรมคำสอนเช่นนี้ได้

(3) พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ที่บรรจุในพระเจดีย์ ถ้าบรรจุตามแบบทั่วไปมี 7 ปาง แต่ถ้าบรรจุแบบพิสดารมี 23 ปาง

(4) พระพิมพ์ลึงรักปิดทอง 28 พระองค์

(5) เรือสำเภาทำด้วยเงินและทองคำอย่างละ 1 ลำ

(6) แก้วแหวนเงินทองอัญมณีหรือสิ่งมีค่าสำหรับบรรจุในสำเภาทอง

(7) เครื่องทำวหรือเครื่องราชกกุธภัณฑ์ 5 ประการ ได้แก่ ละคร แอ บังวาล พัดคำว จามร และไม้ค้อนชักผ้า

(8) พระพิมพ์ขนาดเล็กทำด้วยดินหรือหล่อด้วยทองเหลือง ชิน เงิน จำนวน 84,000 องค์ หรือจำนวนพอจัดหาได้ คัดสรรค่องค์ทั้งดงามไว้ตำหนิใส่ในไห 1 ไห สำหรับบรรจุในช่องตารางตามทิศที่กำหนดในคัมภีร์โบราณ ส่วนที่เหลือนำไปใส่ไหสำหรับบรรจุในที่ที่เหมาะสมต่อไป

(9) รูปมงคลตามกำหนดอาจจารลงแผ่นเงินแผ่นทอง ใบลาน หรือพับสา ได้แก่ รูปโสถยิยพราหมณ์ถวายหญ้าคา 8 กำมือ รูปพระโพธิสัตว์ลอยถาดทองคำ รูปอัฐมมงคล 8 ประการ รูปเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ รูปพระโมคคัลลานเถระและพระสารีบุตรเถระ รูปนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส รูปทรงแสดงปาฏิหาริย์ใต้ต้นมะม่วง รูปพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทุกรกิริยา รูปโปรดพระพุทธรูปดาบสนสวรรค์ขึ้นดาวดึงส์ รูปพระโพธิสัตว์ตัดพระโมลี รูปโปรดชฎิล 3 พี่น้อง รูปขี่ม้ากัณฐกะ รูปทรงเห็นนิมิต 4 รูปพระโพธิสัตว์ประสูติ รูปได้รับลัทธพยากรณ์จากพระที่ปึงกรพุทธเจ้า และรูปนอนปรินิพพานในเมืองกุสินารา

(10) คัมภีร์ธรรม 84,000 พระธรรมชั้นธรรม 1 ผูก

4) การจัดเตรียมสถานที่ประกอบพิธีแรกสร้างเจดีย์

การประกอบพิธีสำคัญในการเริ่มสร้างพระเจดีย์หลังจากได้สถานที่ก่อสร้างอันเป็นมงคลแล้วคือการวางฤกษ์และบรรจุวัตถุมงคลในแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์ เรียกตามภาษาล้านนาว่า ห้องสัตตมหาสถาน ห้องธาตุคัพพะ หรืออุโมงค์โขงพระธาตุ โดยจัดเตรียมสถานที่ดังนี้

(1) การขุดหลุมทำเป็นอุโมงค์โขงธาตุหรือห้องสัตตมหาสถานสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ และวัตถุมงคลต่างๆ ตามตำรา อีกทั้งยังเป็นการวางรากฐานของพระเจดีย์ให้มั่นคงด้วย โดยขุดหลุมขนาดใหญ่ตามต้องการ จากนั้นขุดหลุมตรง

กลางหลุมใหญ่นั้นขนาดกว้างและลึก 50 ซม. สำหรับวางอิฐมงคลทองคำและเงิน 6 ก้อน และชุดหลุมขนาดกว้างและลึก 30 ซม. อีก 4 มุม เพื่อบรรจุวัตถุมงคลที่เตรียมไว้ในตำราพิبسาล้านนา (พระสาธุศรีปัญญากิกขุ (สยาม สิริปญโญ), 2559 : 97) ได้ระบุไว้ว่าการชุดหลุมสำหรับบรรจุพระมหาชินธาตุเจ้าหรือพระบรมสารีริกธาตุนั้นให้ชุดหลุมโดยมีขนาดมงคล ดังนี้

ตารางที่ 3 แสดงให้เห็นแต่ละวัน และจำนวนหลุมที่ชุด

วัน	ความหมาย
วันอาทิตย์	ให้ชุดปากหลุมกว้าง 5 ศอก ปลายกำมือ 1 ลึก 6 ศอก
วันจันทร์	ให้ชุดปากหลุมกว้าง 6 ศอก ลึก 6 ศอก
วันอังคาร	ให้ชุดปากหลุมกว้าง 6 ศอก ปลาย 3 กำมือ ลึก 6 ศอกปลาย 2 กำมือ
วันพุธ	ให้ชุดปากหลุมกว้าง 6 ศอก ปลาย 3 กำมือ ลึก 5 ศอกปลาย 2 กำมือ
วันพฤหัสบดี	ให้ชุดปากหลุมกว้าง 7 ศอก ลึก 5 ศอก
วันศุกร์	ให้ชุดปากหลุมกว้าง 7 ศอก ปลาย 2 กำมือ ลึก 5 ศอกปลาย 2 กำมือ
วันเสาร์	ให้ชุดปากหลุมกว้าง 7 ศอก ลึก 6 ศอก

ส่วนกลางหลุมใหญ่นั้นให้ชุดหลุมกว้าง 1 ศอก ลึก 1 ศอก เอาไว้เป็นที่วางดินและอิฐปฐมฤกษ์แรกสร้างพระเจดีย์ทั้ง 6 ก้อน แต่ถ้าหากสถานที่นั้นมีก้อนหิน ก้อนผา และดินแข็งไม่สามารถชุดทะลุได้ให้พิจารณาทำอิฐทับไปเลย จากนั้นให้ก่อฝานั่งทั้ง 4 ด้านจนถึงบนปากหลุมโดยจะทำขนาดเท่าใดก็ได้แล้วแต่ความศรัทธา ถือเป็น 1 ห้อง (พระสาธุศรีปัญญากิกขุ (สยาม สิริปญโญ), 2559 : 126)

(2) ขั้วราชวัตรล้อมหลุมตรงกลางที่ชุดไว้สำหรับวางอิฐมงคลทองคำและเงิน 6 ก้อน ถือเป็นศูนย์กลางของบริเวณสร้างพระเจดีย์แล้วประดับด้วยการปักช่อน้อย หุขไชย ธงทิว หน่อกล้วย หน่ออ้อย ต้นกุ่ม และปักฉัตรตามมูรราชวัติทั้ง 4 มุม

(3) นำเชือกที่พันด้วยหญ้าคาพันด้วยด้ายสายสิญจน์ล้อมรอบอาณาบริเวณขอบหลุมใหญ่ 3 รอบ แล้วนำเฉลวหรือตาแหลวมาผูกติดไว้ทั้ง 4 ทิศ เชื่อว่ามีพละนาฏภาพป้องกันสิ่งอัปมงคลไม่ให้เข้ามาในอาณาบริเวณพิธี

(4) นำบาตรน้ำมนต์ 5 ใบ พร้อมใส่ส้มป่อย น้ำอบ น้ำหอม ขมิ้น มะกรูด ตั้งไว้ตามมุมราชวัตร 4 มุม ๆ ละ 1 ใบ ส่วนอีกหนึ่งใบสำหรับให้ประธานพระสงฆ์ประพรมในพิธีการลำดับถัดไป

(5) จัดทำปะรำพิธีพร้อมโต๊ะหมู่บูชา บาตรน้ำมนต์ อาสนะสำหรับพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ไม่ต่ำกว่า 10 รูป

(6) เตรียมทรายสะอาดใส่บาตร 1 ลูก สำหรับให้พระสงฆ์เสกพระคาถาหว่านทรายแล้วนำไปโปรยให้ทั่วอาณาบริเวณขอบหลุมใหญ่ เชื่อว่าเป็นการขับไล่สิ่งอัปมงคลออกจากบริเวณสร้างพระเจดีย์

(7) ตั้งโต๊ะพร้อมปูด้วยผ้าขาวสำหรับวางก้อนอิฐ 120 ก้อน อิฐมุงกลทองคำ และเงิน 6 ก้อน พระพุทธรูปปางต่าง ๆ หม้อหรือไหสำหรับบรรจุวัตถุมงคล และพานรองรับวัตถุมงคลที่จัดเตรียมไว้ตามตำรา เพื่อให้พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ปลุกเสกก่อนที่จะนำไปบรรจุในอุโมงค์โขงธาตุหรือห้องสัตะมหาสถาน

การประกอบพิธีสร้างพระเจดีย์

การประกอบพิธีสร้างพระเจดีย์แบ่งเป็น 3 ช่วง ได้แก่ 1) พิธีวางอิฐมุงกลปฐมฤกษ์ 2) พิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ พระพุทธรูป และวัตถุมงคลในห้องสัตะมหาสถานหรืออุโมงค์โขงพระธาตุ 3) พิธีบรรจุพระพิมพ์ในคอระฆังพระเจดีย์ โดยแต่ละช่วงยึดการหาฤกษ์ยามยามดีและจัดเตรียมสถานที่เหมือนกัน เพียงแต่รายละเอียดขั้นตอน เครื่องประกอบพิธีบางอย่างมีความแตกต่างกันตามบริบทของการประกอบพิธี

1) พิธีวางอิฐมุงกลปฐมฤกษ์

เมื่อถึงวันเวลาฤกษ์ยามยามดีและมีความพร้อมด้านต่าง ๆ ทั้งสถานที่ วัตถุมงคล เครื่องประกอบพิธี ผู้เข้าร่วมพิธี และผู้ประกอบพิธีตามกำหนดการแล้ว ก่อนถึงกำหนดวันสร้างพระเจดีย์ 1 วัน ให้ไปอาราธนาพระอุปคุตจากแม่น้ำที่อยู่ใกล้มาประดิษฐานบนหอที่เตรียมไว้เพื่อรักษางานสร้างพระเจดีย์ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามคติล้านนา เมื่อถึงวันประกอบพิธีวางอิฐมุงกลปฐมฤกษ์สร้างพระเจดีย์ให้เริ่มประกอบพิธีตามขั้นตอนดังนี้

(1) อาจารย์ประกอบพิธีบวงสรวงเทพยดาอารักษ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายให้รับทราบ พร้อมกับขอพรให้การประกอบพิธีในครั้งนี้สำเร็จและมีพยานภาพ

(2) ประเคนขันบูชาครูบาอาจารย์ชุดใหญ่ เรียกว่า ขันหลวง ประทานสงฆ์กล่าวคำบูชา ครูบาอาจารย์

(3) ประทานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย ไหว้พระ และรับศีล

(4) ประทานสงฆ์ประกอบพิธีขึ้นขัน 5 โกฐาก

(5) อาจารย์อาราธนาพระปริตร พระสงฆ์รูปที่ 3 กล่าวบทอัญเชิญเทวดา (สัคเค) และพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ตั้งลำ 12 ตำนาน มหาสมัยสูตร ฌัมจักกัปปวัตตนสูตร เพื่ออบรมสมโภช ปลุกเสกก่อนอิฐ 120 ก้อน อิฐมงคลทองคำและเงิน 6 ก้อน พร้อมด้วยหม้อทองหรือไหทองที่บรรจุวัตถุมงคลที่เตรียมไว้

(6) ประกอบพิธีวางอิฐมงคลปฐมฤกษ์ พร้อมสมมติพระสงฆ์ 4 รูป นายช่าง 2 คน เมื่อกำหนดบริเวณพื้นที่สร้างเจดีย์ได้แล้วให้ผู้ชายหรืออุบาสกผู้มีศีล 5 ถือก้อนอิฐในพื้นที่นั้นกล่าวว่า กัปปิยัม เจตียัง ภันเต (3 ครั้ง) แล้วยื่นถวายก้อนอิฐให้พระสงฆ์ 4 รูป เอาไปวางตามที่กำหนดไว้เพื่อบอกกล่าวหรือทำเครื่องหมายให้ทราบว่าเขตแดนหรือบริเวณพื้นที่สร้างเจดีย์มาถึงตรงนี้ โดยพระสงฆ์ทั้ง 4 รูป กล่าวแสดงเครื่องหมายว่า กัปปิยัม เจตียัง กะโรมิ ก่อสร้างปลุกแปลงเทือะ (จำนวน 3 ครั้ง) จากนั้นพระสงฆ์กล่าวคำสมมติตนเป็นพระพุทธรักรัชิตดาเถระ พระธัมมรักรัชิตดาเถระ พระสังฆรักรัชิตดาเถระ และพระอนุสังฆะรักรัชิตดาเถระ พร้อมกับสมมติอุบาสกเป็นช่างหรือสลาผู้ก่อพระเจดีย์ 2 คน ประกอบด้วยนายช่างธัมมปัญญาและนายช่างไชยะมังคละ นำก้อนอิฐมงคลไปวางแต่ละทิศ แล้วให้ช่างทั้งสองนำเสตวงทั้ง 4 อันไปวางไว้ 4 ทิศ แล้วบอกกล่าวและขอพรเทพยดาให้การสร้างพระเจดีย์ครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีแล้ววางอิฐมงคลในแต่ละทิศ ดังตำราพิชัยสงครามที่กัปปิยัม (พระสาธุศรีปัญญาภิกขุ (สยามสิริปัญญา), 2559 : 110-111)

2) พิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ พระพุทธรูป และวัตถุมงคล

เมื่อประกอบพิธีวางอิฐมงคลปฐมฤกษ์ทั้ง 6 ก้อนเสร็จแล้ว ถัดจากวันนั้นให้หาฤกษ์งามยามดีอีกวันหนึ่งเพื่อประกอบพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ และวัตถุมงคลเมื่อได้วันดีตามคตินานาแล้ว ให้ช่างนำอิฐมงคล 120 ก้อน ที่ผ่านพิธีอบรมสมโภชในวันวางอิฐมงคลปฐมฤกษ์แล้วก่อตารางเป็นสัตตะมหาสถานหรืออุโมงค์เชิงธาตุ ถ้าหากบรรจุแบบทั่วไปให้

ก่อเป็นตาราง 9 ช่อง แต่ถ้าประสงค์บรรจุแบบพิสดารให้ก่อเป็นตาราง 25 ช่อง ส่วนฐานถ้าบรรจุแบบพิสดารก็ให้ขยายไปตามมาตราส่วนให้ได้ขนาดเหมาะสม ด้านในช่องแต่ละช่องให้กว้าง 30 เซนติเมตร เท่ากันทุกช่อง สำหรับทำเป็นอุโมงค์โขงธาตุบรรจุสำเภาทองที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ พระพุทธรูป กับวัตถุมงคลต่างๆ จากนั้นประกอบพิธีโดยมีลำดับขั้นตอนดังนี้ (เบญจมิน สุตา, 2564: สัมภาษณ์)

1) อาจารย์ประกอบพิธีบวงสรวงเทพยดาอารักษ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายให้รับทราบ มาร่วมอนุโมทนา และขอพรให้การประกอบพิธีในครั้งนี้สำเร็จและมีผลานุภาพ

2) ประเคนขันบูชาครูบาอาจารย์ชุดใหญ่ เรียกว่า ขันหลวง ประทานสงฆ์กล่าวคำบูชา ครูบาอาจารย์

3) ประทานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย ไหว้พระ และรับศีล

4) ประทานสงฆ์ประกอบพิธีขึ้นขัน 5 โถง

5) อาจารย์อาราธนาพระปริตร พระสงฆ์รูปที่ 3 กล่าวบทอัญเชิญเทวดา (สัคเค) และพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ตั้งลำ 12 ตำนาน มหาสมัยสูตร ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร เพื่ออบรมสมโภชพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ พระพุทธรูปปางต่าง ๆ พร้อมด้วยวัตถุมงคลที่เตรียมไว้

6) พระมหาเถระผู้เป็นประธานสงฆ์หรือพระภิกษุผู้เป็นเจ้าของพิธีกล่าวคำโอกาสอาราธนาพระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันตธาตุให้มาสถิตในพระเจดีย์ที่จะสร้างใหม่

7) ประธานฝ่ายสงฆ์กับประธานฝ่ายฆราวาสรวมถึงแขกผู้มีเกียรติร่วมกันบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันตธาตุลงในโกศทองคำ โกศนาค โกศเงิน จากนั้นนำโกศนั้นบรรจุลงในสำเภาทอง

8) นำสำเภาทองที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ และพระพุทธรูปปางต่าง ๆ พร้อมกับวัตถุมงคล แผ่นเงินแผ่นทองที่จารคาถาบังจะยาการ ตลอดจนถึงแก้วแหวนเงินทองของมีค่าทั้งหลายที่จะบรรจุลงในสถูปมหาสถานหรืออุโมงค์โขงธาตุแห่รอบสถานที่ก่อสร้างพระเจดีย์หรือบริเวณวิหาร 3 รอบ เพื่อเป็นพุทธานุสสติ โดยแห่เวียนประทักษิณวัตรคือวนไปทางขวา เมื่อนำของมงคลทั้งหลายแห่รอบวิหารนั้นให้พระสงฆ์สวดบทโยธี 3 รอบ

9) นำสำเภาทองที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ และพระพุทธรูปปางต่าง ๆ พร้อมกับวัตถุมงคลขึ้นวางบนโต๊ะที่ปูผ้าขาวที่จัดเตรียมไว้ใกล้บริเวณที่บรรจุ จากนั้น

ให้พระสงฆ์ทำพิธีสมมติอุปาสก 6 คน พร้อมสมาทานศีล 5 ได้แก่ คนที่ 1 สมมติเป็นท้าวอรรถฐิณียอยู่ทิศตะวันออก คนที่ 2 สมมติเป็นท้าววิรุฬหกยืนอยู่ทิศใต้ คนที่ 3 สมมติเป็นท้าววิรูปักษ์ยืนอยู่ทิศตะวันตก คนที่ 4 สมมติเป็นท้าวกุเวรยืนอยู่ทิศเหนือ คนที่ 5 สมมติเป็นพระเจ้าอโศกมหาราชยืนถัดจากท้าวกุเวร คนที่ 6 สมมติเป็นพระอินทร์ยืนถัดจากพระเจ้าอโศกมหาราช และพระมหาเถระ 1 รูป ยืนถัดจาก พระอินทร์สำหรับเป็นผู้บรรจุวัตถุมงคลทั้งหมด

10) ประธานฝ่ายฆราวาสยกพระพุทธรูปตลอดจนถึงวัตถุมงคลต่าง ๆ ที่จะบรรจุส่งให้อุปาสกผู้ได้รับสมมติเป็นท้าวอรรถฐิณีย จากนั้นให้ส่งไปยังผู้ได้รับสมมติที่ยืนถัดไปเรียงกันตามลำดับที่กำหนดไว้ในเบื้องต้นจนมาถึงพระมหาเถระผู้ทำหน้าที่บรรจุในแต่ละช่อง ส่วนพระสงฆ์ที่เหลือยืนอยู่โดยรอบบริเวณที่ทำพิธีพร้อมกับสวดพระคาถาบรรจุแต่ละบทตามแต่ละช่องที่กำหนด โดยเรียงตามลำดับการบรรจุแต่ละช่องสวดตามสาธนาหรืออุโมงค์โขงพระธาตุ ดังนี้

(1) ช่องที่ 1 หลุมกลาง พระสงฆ์สวดพระคาถาบรรจุแล้วอัญเชิญพระพุทธรูปปางนังสมาธิ ณ โพธิบัลลังก์ (แท่นแก้ว) ลงบรรจุเป็นเบื้องต้น โดยหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกพร้อมกับบรรจุเรือเงินเรือทองคำ และพระพิมพ์ที่ปิดทองคำ 28 องค์

(2) ช่องที่ 2 ทิศอีสาน พระสงฆ์สวดพระคาถาบรรจุแล้วนำพระพุทธรูปปางถวายเนตรลงบรรจุโดยหันพระพักตร์ไปทางพระพุทธรูปองค์ที่ 1 หรือช่องกลางอันเป็นพระโพธิบัลลังก์

(3) ช่องที่ 3 ทิศเหนือ พระสงฆ์สวดพระคาถาบรรจุแล้วนำพระพุทธรูปปางเดินจงกรมลงบรรจุโดยหันพระพักตร์ไปทางพระพุทธรูปองค์ที่ 1 หรือช่องกลางอันเป็นพระโพธิบัลลังก์

(4) ช่องที่ 4 ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ พระสงฆ์สวดพระคาถาบรรจุแล้วนำพระพุทธรูปปาง นังสมาธิในเรือนแก้วลงบรรจุโดยหันพระพักตร์ไปทางพระพุทธรูปองค์ที่ 1 หรือช่องกลาง

(5) ช่องที่ 5 ทิศตะวันออก พระสงฆ์สวดพระคาถาบรรจุแล้วนำพระพุทธรูปปางนังได้ต้นไม้ไทรยกพระหัตถ์ขวาห้ามมารลงบรรจุ โดยหันพระพักตร์ไปทางพระพุทธรูปองค์ที่ 1 หรือช่องกลาง

(6) ช่องที่ 6 ทิศตะวันออกเฉียงใต้ พระสงฆ์สวดพระคาถาบรรจุแล้วนำ

พระพุทธรูปปางนาคปรกลงบรรจุ โดยหันพระพักตร์ไปทางพระพุทธรูปองค์ที่ 1 หรือช่องกลาง
(7) ช่องที่ 7 ทิศใต้ พระสงฆ์สวดพระคาถาบรรจุแล้วนำพระพุทธรูปปางนั่งได้
ต้นมะม่วงหาวมะงวอนขึ้นพระหัตถ์รับผลสมจากพระอินทร์ลงบรรจุ โดยหันพระพักตร์ไปทาง
พระพุทธรูปองค์ที่ 1 หรือช่องกลาง

(8) ช่องที่ 8 ทิศตะวันตกเฉียงใต้ พระสงฆ์สวดพระคาถาบรรจุแล้วนำสำเภา
ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือพระอรหันตธาตุ คัมภีร์ธรรม 84,000 พระธรรมชั้นธ คาลา
ธรรมกาย คาลาปัจฉยาการลงบรรจุ

(9) ช่องที่ 9 ทิศตะวันตก พระสงฆ์สวดพระคาถาบรรจุแล้วนำไหหรือหม้อพระ
พิมพ์องค์เล็ก แก้วแหวนเงินทองของมีค่าต่างๆ ลงบรรจุ

จากนั้นให้จุดเทียนเงินเทียนทองคำทั้ง 4 ด้าน พระสงฆ์ทั้งหมดร่วมกันสวด
พระคาถาตามตำราจนจบ ในขณะที่พระสงฆ์สวดพระคาถาบรรจุอยู่นั้นให้ลั่นฆ้องชัย ไก่
ขันท้าวเทวี่ เป่าแตรสังข์ ตีฆ้องกลองเครื่องดนตรีทั้งหลายจนกว่าบรรจุแล้วเสร็จ

4) พิธีบรรจุพระพิมพ์ในครอบงำพระเจดีย์

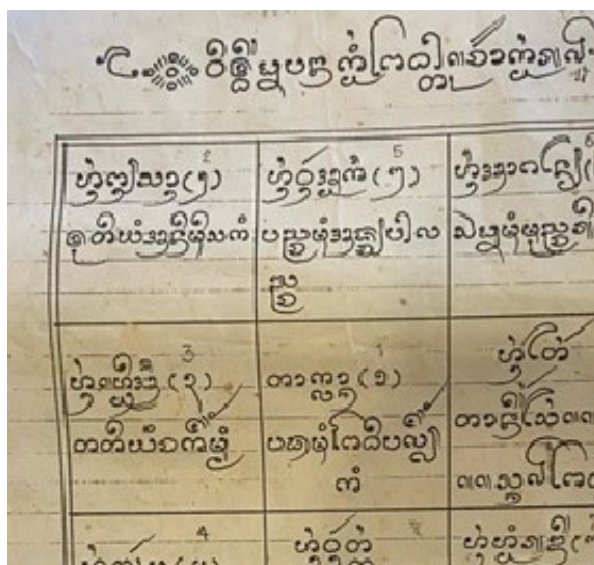
หลังจากประกอบพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ พระพุทธรูป และ
วัตถุมงคลลงในสถูปมหาสถานหรืออุโมงค์โขงธาตุเสร็จแล้ว ช่างใช้เวลาในการก่อสร้างเจดีย์จน
ขึ้นเป็นรูปเจดีย์สำเร็จแล้ว ในขั้นตอนนี้ให้ประกอบพิธีบรรจุพระพิมพ์ขนาดเล็กพร้อมวัตถุมงคล
ในครอบงำ (หม้อค่า) ด้านบนสุดของพระเจดีย์อีกครั้ง แต่ไม่ประกอบพิธีใหญ่มาก ทำแต่เพียง
บูชาท้าวทั้ง 4 และบูชาพระฤๅษีทั้ง 6 จากนั้นให้พระ รับศีล พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์ เสร็จแล้ว
อัญเชิญพระพิมพ์ตลอดถึงของมีค่าบรรจุบนครอบงำของพระเจดีย์ บางแห่งก็บรรจุพระบรม
สารีริกธาตุในครอบงำนี้ด้วย แต่ในสมัยโบราณไม่นิยมบรรจุตรงนี้ เพราะเกรงว่าถ้าเกิดเหตุ
แผ่นดินไหวทำให้ส่วนยอดของเจดีย์ตั้งแต่ครอบงำขึ้นไปหักพังกลายเป็นอันตรายต่อพระบรม
สารีริกธาตุ ส่วนมากนิยมบรรจุไว้ที่ใต้ฐานพระเจดีย์จึงเกิดคติขึ้นมาว่าห้ามผู้หญิงเข้าไปในเขต
กำแพงแก้วขององค์พระเจดีย์ ครั้นเมื่อได้บรรจุเสร็จให้ช่างทำการปิดแล้วตกแต่งให้สวยงามแล้ว
ประกอบพิธียกยอดฉัตรและอบรมสมโภชพระเจดีย์ในโอกาสต่อไป

รูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์ตามเอกสารโบราณล้านนา

การจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์ที่เรียกตามภาษาล้านนาว่า ห้อง สัตตมหาสถาน ห้องธาตุคัพพะ หรืออุโมงค์โขงพระธาตุนั้น เป็นสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ พระพุทธรูป และวัตถุมงคลชนิดต่าง ๆ ตามที่โบราณจารย์กำหนดไว้ในตำรา พัสสาได้รับการสืบทอดเป็นแนวทางปฏิบัติมาอย่างยาวนาน โดยตารางภายในฐานรากสามารถ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ตามจำนวนห้อง ได้แก่ 1) ตาราง 9 ช่อง สำหรับพิธีบรรจุแบบทั่วไป คือ บรรจุแบบคติสัตตมหาสถาน 2) ตาราง 25 ช่องสำหรับบรรจุแบบพิสดาร โดยบรรจุคติแบบสัตต สัตตมหาสถานและคติแบบปัจจัย 24 ประการ ดังลักษณะตารางและข้อกำหนดในการบรรจุจาก เอกสารพัสสาล้านนา ดังนี้

1) ช่อง สำหรับพิธีบรรจุแบบทั่วไป คือบรรจุแบบคติสัตตมหาสถาน

(1) พัสสาวิธีฐป็นนาก่อพระธาตุเจ้า ฉบับพระสาธุศรีปัญญาภิกขุ (สยาม สิริปณฺโณ) วัดดอยคำอำเภอรัษฎาวาสี อำเภอมือง จังหวัดแพร่

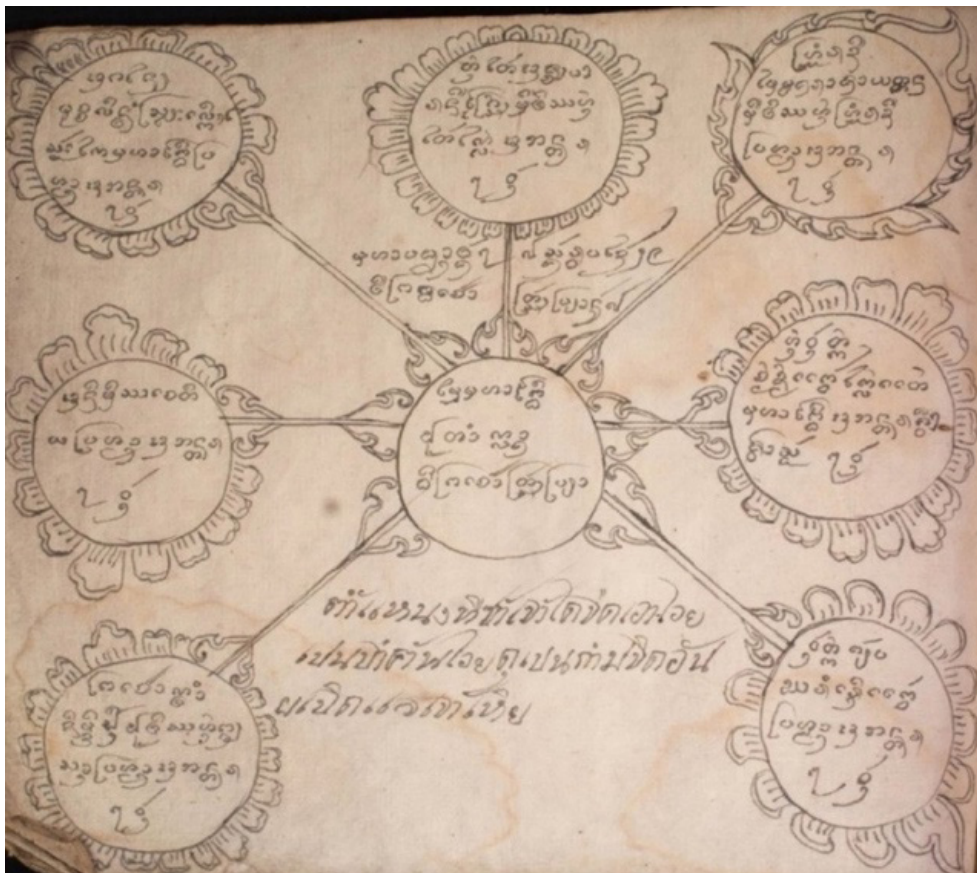

ภาพที่ 1 รูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์ 9 ช่อง จาก พัสสาวิธีฐป็นนาก่อพระธาตุเจ้า ฉบับพระสาธุศรีปัญญาภิกขุ (สยาม สิริปณฺโณ)

ตารางที่ 4 แสดงการปริวรรตรูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์ 9 ช่อง จากพัทธวิธีฐานนาก่อพระธาตุเจ้า ฉบับพระสารศรีปัญญากิขุ (สยามสิริปัญญา)

ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทูตียัง อีสานัง อะนิมิตสะกังฯ เอาพระพุทธรูป ปางถวายเนตรบรรจุ (ลำดับที่ 2)	ทิศตะวันออก ปัญจะมัง ปุริมะทิงสัง อัชชะ ปาลัญจะฯ เอาพระพุทธรูปนั่งใต้ต้นไทร ยกพระหัตถ์ขวาห้ามมารบรรจุ (ลำดับที่ 5)	ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ฉัญฐะมัง อาคะเนยยัง มุจจะ ลินเนนะฯ เอาพระพุทธรูป ปางนาคปรกบรรจุ (ลำดับที่ 6)
ทิศเหนือ ตะตียัง อุตตรังจัง กะมัง เสฏฐังฯ เอาพระพุทธรูป ปางเดินจงกรมบรรจุ (ลำดับที่ 3)	ช่องกลาง ปะฐะมัง โพธิบัลลังก์ฯ เอาพระพุทธรูปนั่งใน โพธิบัลลังก์ เอาเรือเงิน เรือทอง พร้อมกับพระพิมพ์ 28 องค์บรรจุ (ลำดับที่ 1)	ทิศใต้ สัตตะมัง ทักขิณะทิงสัง ราชา ยะตะนันฯ เอาพระพุทธรูปปางนั่งใต้ต้น มะม่วงหัวแมงวัน ยืนพระหัตถ์ ขวามารับผลสมอบรรจุ (ลำดับที่ 7)
ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ จะตตุลลัง พายัพพะยังรัตนะชะ รังฯ เอาพระพุทธรูป ปางสมาธิในเรือนแก้วบรรจุ (ลำดับที่ 4)	ทิศตะวันตก เอาไหพระพิมพ์ ตลอดถึงแก้ว แหวนเงินทองของมีค่าบรรจุ (ลำดับที่ 9)	ทิศตะวันตกเฉียงใต้ เรือสำเภาทองที่บรรจุพระบรม ธาตุ ธรรม 84,000 ชันธ รอม คาถาธรรมกายพระพุทธเจ้า (ลำดับที่ 8)

(2) พัทธปาปิณกะพิธีกรรม ฉบับวัดเขียงมัน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
 ข้อมูลจากศูนย์โบราณคดีศึกษา สถาบันล้านนาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ชุด DLNTM
 รหัส 051420012_00

ภาพที่ 2 รูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์ 9 ช่อง จากพับสา
ปกิณกะพิธีกรรม ฉบับวัดเชียงมั่น

ตารางที่ 5 แสดงการปริวรรตรูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์ 9 ช่อง จากพิพิธภัณฑสถานวัดเชียงมั่น มีข้อความเพิ่มเติมดังนี้

อาคไนย มุจจลินทสระ ลึก 2 ศอก ไกลมหาโพธิ ประมาณอันทระ 7 วัน	หนใต้ อัมมปาลนิโครธ มีทิสสะหนใต้ ไกลอันทระ 7 วัน	หอรดี ไหม่มวงราชยัตตะนะ มีทิสสะหนหอรดี ประมาณอันทระ 7 วัน
อุดร อนิมิสสะเจติยะ ประมาณอันทระ 7 วัน	ไหม่มหาโพธิอยู่ตากกลาง ที่พระเจ้าตรัสประยา	หนวันตก จมขมแก้ว ไกลแต่มหาโพธิ อันทระ คือว่า ชาวศอก 7 วัน
พระเจ้ากระทำนิมิตยืนอยู่ทิสสะ หนอีสาน ประมาณอันทระ 7 วัน		วันตก พายัพ ขมร เรือนแก้ว ประมาณอันทระ 7 วัน

(2.1) อักษรธรรมล้านนาเขียนว่า มหาปฏิฐานทั้ง 7 แล สรรวได้ 29 ที่
พระเจ้าตรัสประยานั้นแลฯ

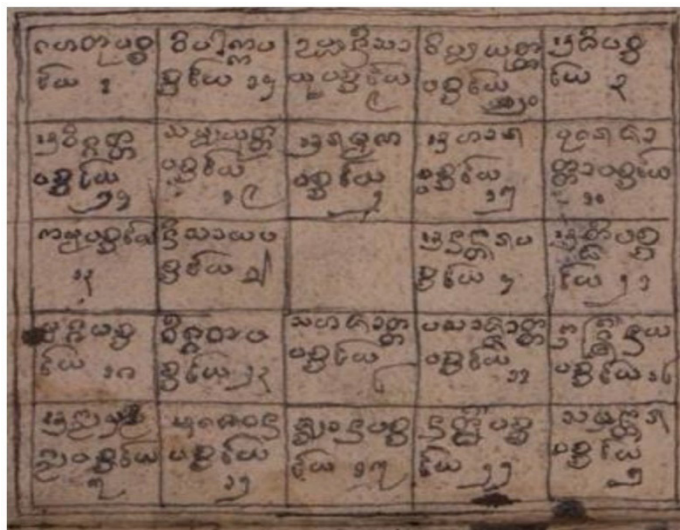
(2.2) อักษรไทยกลางเขียนว่า ตำแหน่งที่ข้าเจ้าได้จดเอาไว้เป็นสำคัญไว้ดู
เป็นกรรมสิทธิ์อันประเสริฐแลเจ้าเหย

**2) ตาราง 25 ช่องสำหรับบรรจุแบบพิสดาร โดยบรรจุคติแบบสถิตสถิตมหาส
ถานและคติแบบปัจฉัย 24 ประการ**

(1) พิพิธภัณฑสถานพิพิธภัณฑสถาน วัดเชียงมั่น อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
ข้อมูลจากศูนย์โบราณคดีศึกษา สถาบันล้านนาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ชุด DLNTM
รหัส 05142003_00

ภาพที่ 3 รูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์
แบบสถิตสถิตมหาสถาน 25 ช่อง จากพับสาปภิกษกะพิธีกรรม ฉบับวัดเชียงมั่น

ภาพที่ 4 รูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์ 25 ช่อง
แบบปัจจัย 24 ประการ จากพับสาปภิกษกะพิธีกรรม ฉบับวัดเชียงมั่น

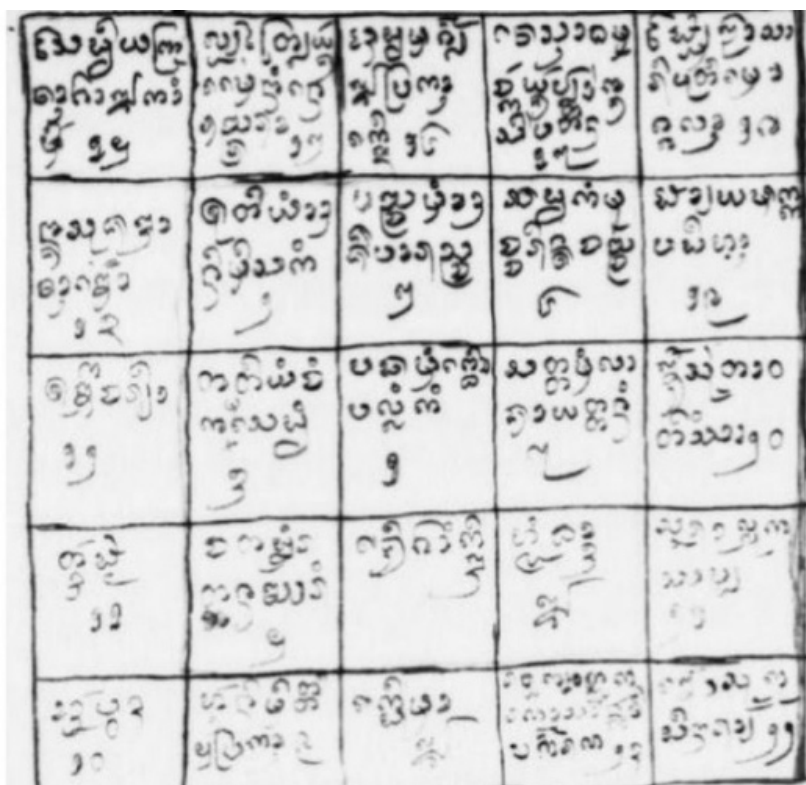
ตารางที่ 6 แสดงการปริวรรตรูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของ พระเจดีย์
แบบสถิตสถิตมหาสถาน 25 ช่อง จากพับสาปภิกษกะพิธีกรรม ฉบับวัดเชียงมั่น

โสทธิพรหมณทาน คา 8 กำมือ 14	ลอยตะไลคำ แม่น้ำเนรัญชรา 15	อัฐมมังคละ 8 ประการเกิด 16	เทศนาธัมมจัก ยังป่าอิสิปตฺตณ 17	โผดเอาสาริบุตรต์ โมคคัลลาน 18
นางสุชาดา ทานข้าว 13	หุติย อนิมิสกั 2	ปญจมี อชชบาลญ 5	ณฐกัมมจจรินทญ 6	ผายยมกุกปฏิหาร 19
ทุกขจริยา 12	ตติย จัมมเสฏฐ 3	ปถม โพธิปลกั 1	สตุตม ลาชายตฺตณ 7	ขึ้นสู่ดาวดีสา 20
ตัดผม 11	จตุตถ รัตนขริ 4	เงินคำ กัตี 25	หม้อธาตุ 24	สอนอุลลุกสสพ 21
ออกบวช 10	หัตถนิมิตต์ 4 ประการ 9	เกิดมา 8	รทพพยากรณา ที่ปกรณ 23	เข้าสู่กุสินาราย 22

ตารางที่ 7 แสดงการปริวรรตรูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของ
พระเจดีย์ แบบปัจจัย 24 ประการ 25 ช่อง จากพับสาปภิกษกะพิธีกรรม ฉบับวัดเชียงมั่น

เหตุปัจจัย 1	วิปากปัจจัย 14	อุนิสปัจจัย 9	วิปปมุตต ปัจจัย 20	อธิปัจจัย 3
อวิคตปัจจัย 24	สมปยุตต ปัจจัย 19	อารมมณ ปัจจัย 2	อาหารปัจจัย 15	ปุเรชาตปัจจัย 10
กมมปัจจัย 13	นิสายปัจจัย 8		อนนตรปัจจัย 4	อตถิปัจจัย 21
มคคปัจจัย 18	วิคตปัจจัย 23	สหชาตปัจจัย 6	ปจฺจชาต ปัจจัย 11	อินทริยปัจจัย 16
อณฺณมณฺญ ปัจจัย 7	อเสวนปัจจัย 12	ฉานปัจจัย 17	นตถิปัจจัย 22	สมนตรปัจจัย 5

(2) พัสสาวิกณกะพิธีกรรม ฉบับวัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง ข้อมูล
จากศูนย์ ไบลาการศึกษา สถาบันล้านนาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ชุด PNTMP รหัส
030220047_00

ภาพที่ 5 รูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์แบบสถิตสถิตมหา
สถาน 25 ช่อง จากพัสสาวิกณกะพิธีกรรม ฉบับวัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง

๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑
๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑
๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑
๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑
๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑	๑๓๓๒ ๑๓๓๒ ๑

ภาพที่ 6 รูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์ 25 ช่อง
แบบปัจจัย 24 ประการ จากพิพิธภัณฑสถานพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง

ตารางที่ 8 แสดงการปริวรรตรูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์
แบบสถิตสถิตมหาสถาน 25 ช่อง จากพิพิธภัณฑสถานพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง

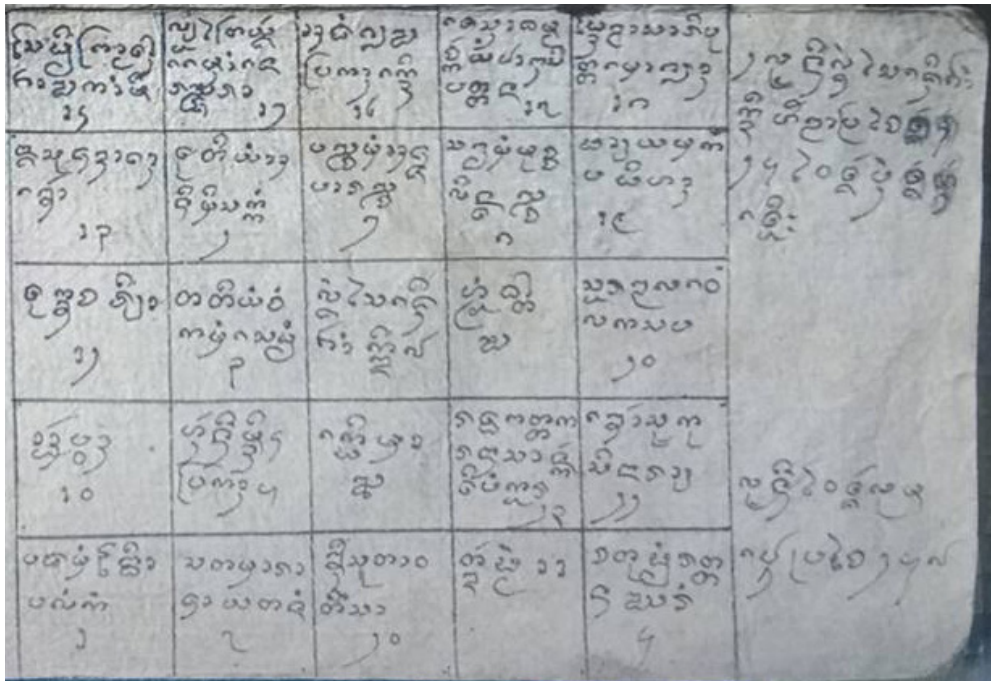
โสทธิพรหมณ์ ทานคา 8 กำมือ 14	ลอยตะไลคำ แม่น้ำเนรัญชรา 15	อัฐมมังคละ 8 ประการเกิด 16	เทศนาธัมมจัก ยังปาลีปิตตน 17	โผดเอาสาริบุตรต์ โมคคัลลาน 18
นางสุชาดา ทานข้าว 13	หุติย อนิมิสกั 2	ปณจมี อชชปาล ณจ 5	ฉฐฐกั มัจจรินทณจ 6	ผายยมก ปฏิหาร 19
ทุกขจริยา 12	ตติย จัมมเสฏฐ 3	ปณม โพธิปัลลั 1	สตตม ลาชายตตณ 7	ขึ้นสู่ดาวดีสา 20
ตัดผม 11	จตุตถ รตนขริ 4	เงินคำ กิติ 25	หม้อธาตุ 24	สอนอุลลุลุสสป 21
ออกบวช 10	หั้นนิมิตต์ 4 ประการ 9	เกิดมา 8	รทพยาภรรณา ที่ปงกรณ 23	เข้าสู่กุสินาราย 22

ตารางที่ 9 แสดงการปริวรรตรูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของ
พระเจดีย์ แบบปัจจัย 24 ประการ 25 ช่อง จากพิพิธภัณฑสถานพระธาตุลำปางหลวง
จังหวัดลำปาง

เหตุปัจจัย 1	วิปากปัจจัย 14	อุนิสยปัจจัย 9	วิปมุตตปัจจัย 20	อธิปัจจัย 3
อวิคตปัจจัย 24	สมปยุตต ปัจจัย 19	อารมมณ ปัจจัย 2	อาหารปัจจัย 15	ปุเรชาตปัจจัย 10
กมมปัจจัย 13	นิสยปัจจัย 8		อนนตรปัจจัย 4	อติปัจจัย 21

มคคปจโย 18	วิคคตปจโย 23	สหชาตปจโย 6	ปจฉาชาต ปจโย 11	อินทริยปจโย 16
อญญมณญ ปจโย 7	อเสวนปจโย 12	ฉานปจโย 17	นตติปจโย 22	สมนตรปจโย 5

(3) พับสาวิธีฐป็นนาก่อพระธาตุเจ้า ฉบับพระสาธุศรีปัญญาภิกขุ (สยาม สิริปญโญ) วัดตอยคำอรัญญวาสี อำเภอเมือง จังหวัดแพร่

ภาพที่ 7 รูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์แบบสัตตสัตตม
หาสถาน 25 ช่อง จากพับสาวิธีฐป็นนาก่อพระธาตุเจ้า ฉบับพระสาธุศรีปัญญาภิกขุ
(สยาม สิริปญโญ)

ภาพที่ 8 รูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์ 25 ช่อง แบบ
ปัจจัย 24 ประการ จากพับสาวีฐูปันนาก่อพระธาตุเจ้า ฉบับพระสาธุศรีปัญญาภิกขุ
(สยาม สิริปณฺโณ)

ตารางที่ 10 แสดงการปริวรรตรูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์
25 ช่อง แบบสัตตสัตตมหาสถาน ฉบับพระสาธุศรีปัญญาภิกขุ (สยาม สิริปณฺโณ)

รูปโสณียะ พราหมณ์ถวาย หน้าคา 8 กำ	รูปพระโพธิสัตว์ รอยถาดทองคำ แม่น้ำเนรัญชรา	รูปอัฐฐะมงคล 8 ประการเกิด	รูปเทศนา ปัญจวัคคีย์ ทั้ง 5	รูปโปรด พระโมคคัลลานะ พระสารีบุตร
17	18	19	20	21

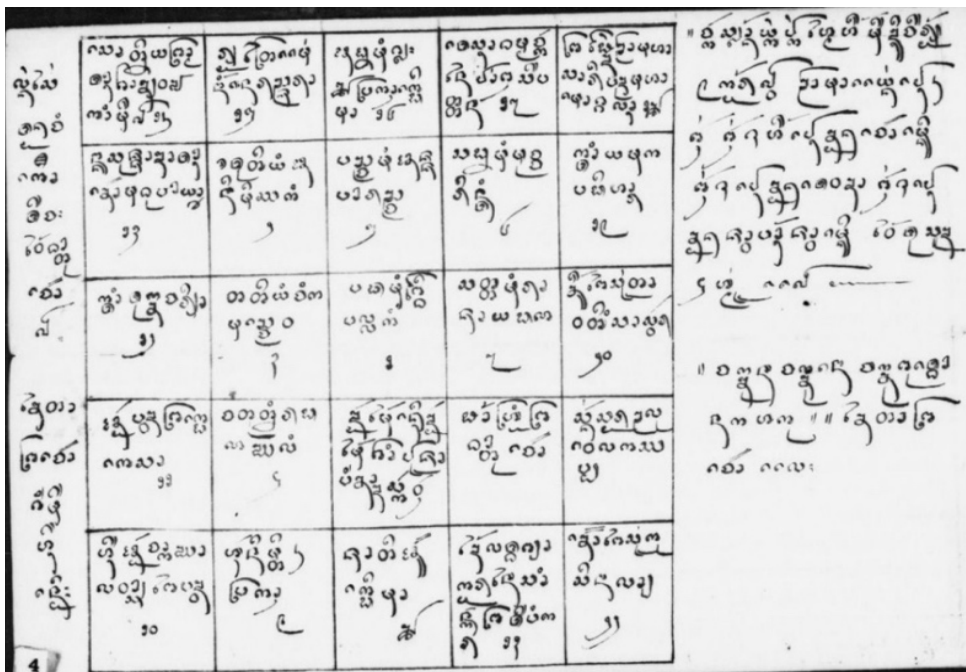
รูปนางสุชาดา ถวายข้าวมธุ ปายาส 16	รูปพระปางยืน ถวายเนตร 2	ทิศตะวันออก พระพุทธรูปปาง นั่งใต้ต้นไทร 5	พระพุทธรูปปาง นาคปรก 6	รูปทรงแสดงพระ ยมกปาฏิหาริย์ใต้ ต้นมะม่วง 22
รูปพระโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญ ทุกรกิริยา 15	ทิศเหนือพระพุทธรูป ปางเดินจงกรม 3	พระพุทธรูปนั่งใน โพธิบัลลังก์ เรือน เงิน เรือนทอง พระพิมพ์ 28 องค์ 1	ทิศใต้พระพุทธรูป นั่งใต้ต้นมะม่วง หัวแมงวัน 7	รูปโปรดพระพุทธรูป มารดาบนสวรรค์ 23
รูปพระโพธิสัตว์ ทรงตัดพระโมลี 14	พระพุทธรูปปาง นั่ง ในเรือนแก้ว 4	ทิศตะวันตก หม้อบรรจุพระ พิมพ์ ของมีค่า 9	สำเภาทองที่ บรรจุ พระบรม สารีริกธาตุ 8	รูปโปรดชฎิล 3 พี่น้อง 24
รูปขี่ม้ากัณฐกะ ออกบวช 13	รูปเห็นนิมิต 4 ประการ 12	รูปพระโพธิสัตว์ ประสูติ 11	รูปรับชะพยากรณ์ โดยพระพุทธรูปเจ้าที่ ปังกร 10	รูปนอน ปรินิพพานใน เมืองกุสินาราย 25

ตารางที่ 12 แสดงการปริวรรตรูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระ
เจดีย์ 25 ช่อง แบบปัจจัย 24 ประการ ฉบับพระสาธุศรีปัญญาภิกขุ (สยาม
สิริปญโญ)

เหตุปัจจัย 1	วิปากปัจจัย 14	อุปนิสัยปัจจัย 9	วิปยุตตปัจจัย 20	อธิปัตติปัจจัย 3
อริคตตปัจจัย 24	สมปยุตตปัจจัย 19	อารมมณปัจจัย 2	อาหารปัจจัย 15	ปุเรชาตปัจจัย 10
กัมมปัจจัย 13	นิสยปัจจัย 8	พระพุทธรูป	อนนตารปัจจัย 4	อตถิปัจจัย 21

มคฺคปจฺโย	วิคตปจฺโย	สหชาตปจฺโย	ปจฺจชาตปจฺโย	อินฺทริยาปจฺโย
18	23	6	11	16
อณฺณมณฺญปจฺโย	อาเสวนปจฺโย	ฉานปจฺโย	นตฺถิปจฺโย	สมนฺตรปจฺโย
7	12	17	22	5

(4) พัสสาพิธีกรรมวัดบ้านเอื้อม จังหวัดลำปาง สำเนาจากสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ไมโครฟิล์ม รหัสเลขที่ 030420085_01

ภาพที่ 9 รูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์ 25 ช่อง
แบบสถิตะมหาสถาน จากพัสสาพิธีกรรมวัดบ้านเอื้อม จังหวัดลำปาง

ตารางที่ 13 แสดงการปริวรรตรูปแบบการจัดวางแผนผังตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์
25 ช่อง แบบสถิตมหาสถาน ฉบับวัดบ้านเอื้อม จังหวัดลำปาง

โสดิพรหมณ์ ทานคาเขียว 8 กำมือ 14	ลอยไกล แม่น้ำเนรัญชรา 15	อัญม้งคละ 8 ประการ บังเกิดมี 16	เทศนาธัมมจักร ในป่าอสิปัตตนะ 17	พระเจ้าโผด มหาสารีปุตต แล มหาโมคคัลลานะ 18
นางสุชชาดา ทานข้าวมธุปายาส 13	ทุดิย อนิมิสกั 2	ปณจมี อชชปาณัจ 5	ฉนฺธุรมั มัจจรินท 6	กระทำ ยมกปฏิหาริย์ 19
กระทำทุกรกริยา 12	ตติย จงกมมเจว 3	ปฐม โพธิปลกั 1	สตตมร่ายตนั 7	ขึ้นไปดาวดึงศา สวรรณ 20
ออกบวชตัดเกศ 11	จตุกั รตนขมริ 4	ดอกไม้เงิน ดอกไม้คำ บูชาบ่ขาดสักวัน (25)	ผ้าห่อ พระธาตุเจ้า 24	สั่งสอน อุลลเวลกัสนปะ 21
หนีออกจาก ฆราวาสไปบวช 10	หันนิมิต 4 ประการ 9	พระชาติอันเกิดมา 8	ได้รับลัทธิ พยากรณ์ในสำนัก พระทีปังกร 23	เข้าไปสู่กุสินารา 22

จากตารางภายในฐานรากของพระเจดีย์หรือเรียกตามภาษาถิ่นล้านนาว่า ห้องสถิตสถิตมหาสถาน ห้องธาตุคัพพะ หรืออุโมงค์ของพระธาตุ ทั้ง 2 ประเภท ได้แก่ 1) ตาราง 9 ช่องสำหรับพิธีบรรจุแบบทั่วไป 2) ตาราง 25 ช่องสำหรับบรรจุแบบพิสดาร ดังกล่าว จะเห็นได้ว่าคตินิยมปฏิบัติการสร้างพระเจดีย์ในวัฒนธรรมล้านนาเป็นสิ่งที่น่าสนใจวิธีคิดในการจัดทำรูปแบบตารางแผนผังฐานรากตลอดจนถึงการจัดวางวัตถุมงคลที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าและหลักพุทธธรรมที่ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญบรรจุในตารางแผนผังภายในพระ

เจดีย์ล้านนา สะท้อนถึงการเชื่อมโยงองค์ประกอบการสร้างพระเจดีย์ที่ไม่ใช่เพียงสถาปัตยกรรมที่คงทนสวยงามเท่านั้น แต่ยังทำให้เกิดความศรัทธาและปัญญาควบคู่กันด้วย

เปรียบเทียบลักษณะ และรูปแบบคตินิยมปฏิบัติในการกำหนดตารางแผนผังฐานรากฐานของพระเจดีย์

1) ตาราง 9 ช่อง 4 ฉบับ สำหรับพิธีบรรจุแบบทั่วไป ผลศึกษาวิเคราะห์พบว่า ตารางแต่ละช่องถูกกำหนดให้เป็นสัญลักษณ์แทนความหมายและมีการจัดวางตามแผนผัง และตารางช่องที่ 9 ช่องสุดท้าย ถูกกำหนดให้เขตอาณาบริเวณโพธิมณฑลของการตรัสรู้เหมือนกัน แต่แสดงผ่านสัญลักษณ์ที่ถูกบรรจุ ได้แก่ พระพิมพ์ แก้วแหวนเงินทอง สถานที่จึงกรม รูปพระบิดาและพระมารดาของพระพุทธเจ้า เป็นต้น (พระอธิวัฒน์ รัตนวณโณ, 2564: 207)

เมื่อนำคัมภีร์โบราณทั้ง 2 ฉบับ ประกอบด้วย ฉบับพระครูวิจิตตพิพัฒนารมณ์ (ครูบามนตรี ธมฺมเมธี) จังหวัดแพร่ ฉบับพระสาธุศรีปัญญาภิกขุ จังหวัดแพร่ ฉบับวัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ และฉบับวัดนาเลา จังหวัดลำปาง มาศึกษาเปรียบเทียบการบรรจุวัตถุมงคลในตารางแผนผังฐานรากฐานของพระเจดีย์ พบว่า ฉบับพระครูวิจิตตพิพัฒนารมณ์ (ครูบามนตรี ธมฺมเมธี) ใช้การสวดพระคาถาประจำทิศสัตตัตตมหาสถานเป็นหลัก ส่วนอีก 3 ฉบับ นิยมบรรจุพระพุทธรูปประจำทิศ วัตถุมงคล และสวดพระคาถาประจำทิศสัตตัตตมหาสถาน สำหรับอีกครั้งหนึ่งด้วย ส่วนการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้นเป็นที่สังเกตว่าไม่ได้ถูกกำหนดให้บรรจุในช่องที่ 1 หรือช่องกลางซึ่งเป็นศูนย์กลางของตาราง หากแต่กำหนดให้บรรจุในช่องที่ 8 ทิศตะวันตกเฉียงใต้ (หรติ) ดังพบสาณฉบับพระสาธุศรีปัญญาภิกขุ จังหวัดแพร่ ระบุให้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่บรรจุในเรือสำเภาร่วมกับคัมภีร์ 84,000 พระธรรมขันธ์ และคาถาธรรมกายในทิศตะวันตกเฉียงใต้ ส่วนฉบับวัดนาเลา จังหวัดลำปาง ระบุให้บรรจุหม้อธาตุ (พระบรมสารีริกธาตุ) พร้อมรูปพระอุปัชฌาย์ในทิศเดียวกัน แสดงให้เห็นว่าการสร้างพระเจดีย์ลักษณะนี้ แม้จะบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ แต่ก็ให้ความสำคัญกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นเบื้องต้นให้เป็นศูนย์กลางของพระเจดีย์ (พระนคร ปญญาวิชโร, 2564: สัมภาษณ์) ดังตารางเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

ตารางที่ 14 แสดงการเปรียบเทียบตาราง 9 ช่อง 4 ฉบับ สำหรับบรรจุวัตถุมงคลในแต่ละทิศ

ลำดับช่อง ลำดับ ทิศ	ฉบับพระครูวิจิตร พัฒนารณ (ครูบามนตรี ธมฺมเมธี)	ฉบับพระสาธุ ศรีปัญญาภิกขุ แพร์	ฉบับวัดเชียง มั่น เชียงใหม่	ฉบับวัดนาเลา ลำปาง
1. ช่องกลาง	สวดคาถา “ปถม โพธิปลถงก์ ฯลฯ” 3 ที่	พระพุทธรูปนั่งใน โพธิบัลลังก์, เรือเงิน เรือทอง, พระพิมพ์ 28 องค์	ต้นศรีมหาโพธิ์	พระพุทธรูปนั่งใต้ ต้นศรีมหาโพธิ์
2. ตะวันออก เฉียงเหนือ (อีสาน)	สวดคาถา “พุทฺธิ อนิมิสสํก ฯลฯ” 3 ที่	พระพุทธรูปปาง ถวายเนตร (อนิมิส เจดีย์)	พระพุทธรูป ยืนกระทำนimit 7 วัน (ปางถวาย เนตร/ อนิมิสเจดีย์)	พระพุทธรูปหัน พระพักตร์มาทาง แท่นแก้ว (ต้น ศรีมหาโพธิ์) (อนิมิส เจดีย์)
3. ทิศเหนือ (อุดร)	สวดคาถา “ตติย จกมมํ เสฏฐ ฯลฯ” 3 ที่	พระพุทธรูปปาง เดินจงกรม (รัตนจงกรมเจดีย์)	อนิมิสเจดีย์	พระพุทธรูป ปางเดินจงกรม (รัตนจงกรมเจดีย์)
4. ทิศตะวันตก เฉียงเหนือ (พายัพ)	สวดคาถา “จตุตถ รตนขร ฯลฯ” 3 ที่	พระพุทธรูปปางสมาธิ ในเรือนแก้ว (รตนขร เจดีย์)	พระพุทธรูป ปางสมาธิใน เรือนแก้ว (รตนขรเจดีย์)	พระพุทธรูปใน เรือนแก้ว (รตนขรเจดีย์)
5. ทิศตะวันออก (บูรพา)	สวดคาถา “ปญ จมํ อชฌปาณญ ฯลฯ” 3 ที่	พระพุทธรูปนั่งใต้ต้น โศรกพระหัตถ์ขวา ห้ามมาร (พุทธรูป ปางห้ามมาร)	-	รูปคนเลี้ยงแพะ

6. ทิศตะวันตกเฉียงใต้ (อาคเนย์)	สวดคาถา ไฉนธัมม มัจฉลินเทณฐปิต์ “ลาฯ” 3 ที	รูปพระยานาคปก	สระมัจฉลินท์ ลึก 2 ศอก	รูปพระยานาคปก
7. ทิศใต้ (ทักษิณ)	พระบรม สารีริกธาตุ, แก้ว แหวนเงินทอง	พระพุทธรูปปาง นั่งใต้ต้นมะม่วงหาว แมงวันยืนพระหัตถ์ ขวารับผลสมอ	ต้นขอปลา นิโครธ	รูปพระยาอินทร์ ถวายผลสมอ
8. ทิศทิศตะวันตก ตกเฉียงใต้ (หริต)	สวดคาถา “สวดมัม ราชาตตณิ “ลาฯ” 3 ที	เรือสำเภาที่บรรจุ พระบรมสารีริกธาตุ, คัมภีร์ธรรม 84,000 พระธรรมชั้น, คาถา ธรรมกาย	ไม้ม่วงราชาขยตะ	หม้อธาตุ (พระบรม สารีริกธาตุ, พระ อรหันตธาตุ) รูป พระมหาอุปัคต
9. ทิศตะวันตก (ปัจจิม)	พระพิมพ์ทั้งหลาย	ไหพระพิมพ์, แก้วแหวนเงินทอง	จกงลมแก้ว	รูปพระบิดา พระมารดา พระพุทธเจ้า

2) ตาราง 25 ช่อง สำหรับบรรจุแบบพิสตาร 4 ฉบับ ผลศึกษาวิเคราะห์พบว่า มี 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) ตาราง 25 ช่อง บรรจุแบบสัตตสัตตมหาสถาน 2) ตาราง 25 ช่อง บรรจุแบบปัจจัย 24 ประการ โดยแต่ละฉบับมีการจัดวางวัตถุมงคลที่กำหนดให้เป็นสัญลักษณ์แทนความหมายและมีการจัดวางตามแผนผังดังนี้

(1) ตาราง 25 ช่อง บรรจุแบบสัตตสัตตมหาสถาน จำนวน 4 ฉบับ แต่ละฉบับมีการจัดวางแผนผังตารางและบรรจุวัตถุมงคลแบบเดียวกัน 3 ฉบับ ได้แก่ ฉบับวัดเชียงมั่น เชียงใหม่ ฉบับวัดพระธาตุลำปางหลวง ลำปาง และฉบับวัดบ้านเอื้อม ลำปาง โดยตารางช่องที่ 1 เป็นช่องกลาง สำหรับบรรจุหรือสวดพระคาถา “ปถมัง โปธิปลลลภังฯ” อันเป็นสิ่งที่สื่อความหมายถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่ถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางของตารางฐานรากของพระเจดีย์ ส่วนตารางที่ 2 – 7 จัดวางตารางด้วยการสวดพระคาถาประจำทิศสัตตสัตตมหาสถาน จากนั้นช่องที่ 8 – 22 จำนวน 15 ช่อง จัดวางตารางด้วยการบรรจุวัตถุมงคลประเภทรูปที่

เกี่ยวกับพุทธประวัติในแต่ละช่วงโดยเรียงตามลำดับเหตุการณ์ ได้แก่ รูปประสูติ รูปเห็นนิมิต 4 ประการ รูปเสด็จออกผนวช รูปตัดพระโมลี รูปบำเพ็ญทุกรกิริยา รูปนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส รูปโสถียพราหมณ์ถวายหญ้าคา 8 กำมือ รูปลอยกระทงคำ รูปอัฐมงคล 8 ประการ รูปปฐมเทศนา รูปโปรดพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ รูปแสดงยมกปาฏิหาริย์ รูปเสด็จขึ้นสู่ดาวดึงส์ รูปเทศนาโปรดอสูรเวทกัสสปะ และรูปเสด็จไปสู่เมืองกุสินารา ส่วนช่องที่ 23 เป็นรูปได้รับพุทธพยากรณ์จากพระที่ปึงกรพุทธเจ้าซึ่งเป็นอดีตชาติที่ทรงบำเพ็ญเพียรเป็นเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ อันที่จริงรูปนี้ควรจะอยู่ในตารางช่วงต้นก่อนการประสูติ แต่กำหนดให้บรรจุในตารางท้ายนี้ เนื่องจากต้องการแสดงให้เห็นว่าพระชาติปัจจุบันตั้งแต่ประสูติจนมาถึงตรัสรู้นั้นเป็นผลมาจากการบำเพ็ญบารมีธรรมอย่างยิ่งยวดยาวนานเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์จนได้รับพุทธพยากรณ์จากพระที่ปึงกรพุทธเจ้าว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน (พระสารธเจ้าศรีปัญญาภิกขุ (สยาม ปัญญาศรี), 2564: สัมภาษณ์) จากนั้นช่องที่ 24 กำหนดให้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเหมือนกันทุกช่อง ส่วนช่องที่ 25 กำหนดให้บรรจุแก้วแหวนเงินทองของมีค่าและดอกไม้เงินดอกไม้ค่า เสมือนว่าพระธาตุเจดีย์นี้ได้รับการบูชาด้วยสิ่งมีค่าและดอกไม้เงินดอกไม้ค่าอยู่ตลอดเป็นนิรันดร์ ไม่มีวันเหี่ยวเฉาโรยราจากความศรัทธาที่มีอยู่ในใจอย่างเต็มเปี่ยม (พรศิลป์ รัตนชูเดช, 2564: สัมภาษณ์) ดังตารางเปรียบเทียบตาราง 25 ช่อง 4 ฉบับ ดังนี้

ตารางที่ 15 แสดงการเปรียบเทียบตาราง 25 ช่อง 4 ฉบับ สำหรับบรรจุแบบสัตตะมหาสถาน

ลำดับ ช่อง	ฉบับวัดเชียงมั่น เชียงใหม่	ฉบับวัดพระธาตุ ลำปางหลวง ลำปาง	ฉบับพระธาตุ ศรีปัญญาภิกขุ แพร่	ฉบับวัดบ้านเอื้อม ลำปาง
1	คาถา “ปถัม โพธิ ปลงกั ฯลฯ” 3 ที่	คาถา “ปถัม โพธิปล ลงกั ฯลฯ” 3 ที่	พระพุทธรูปนั่ง โพธิบัลลังก์, เรือเงิน เรือคำ, พระพิมพ์ 28 องค์	คาถา “ปถัม โพธิ ปลงกั ฯลฯ” 3 ที่
2	คาถา “หุติย อนิมิส สก ฯลฯ” 3 ที่	คาถา “หุติย อนิมิส สก ฯลฯ” 3 ที่	พระพุทธรูปปางยืน ถวายเนตร	คาถา “หุติย อนิ มิสสก ฯลฯ” 3 ที่

3	คาถา “ตติย จง กมฺ าลา” 3 ที่	คาถา “ตติย จงกมฺ าลา” 3 ที่	ทิศเหนือ พระพุท ธูปางเดินจงกลม	คาถา “ตติย จง กมฺ าลา” 3 ที่
4	คาถา “จตุตถ รตน ฆร าลา” 3 ที่	คาถา “จตุตถ รตน ฆร าลา” 3 ที่	พระพุทธรูปปางนั่งใน เรือนแก้ว	คาถา “จตุตถ รตน ฆร าลา” 3 ที่
5	คาถา “ปณจม อชฌปาณจาลา” 3 ที่	คาถา “ปณจม อชฌ ปาณจาลา” 3 ที่	ทิศตะวันออก พระพุทธรูปปางนั่งใต้ ต้นไทร	คาถา “ปณ จม อชฌปาณ จาลา” 3 ที่
6	คาถา “ณฐม มุจ จลินเทณฐปิต าลา” 3 ที่	คาถา “ณฐม มุจ จลินเทณฐปิต าลา” 3 ที่	พระพุทธรูป ปางนาคปรก	คาถา “ณฐม มุจ จลินเทณฐปิต าลา” 3 ที่
7	คาถา “สตุตม ราชายตตณ าลา 3 ที่	คาถา “สตุตม ราชายตตณ าลา 3 ที่	ทิศใต้ พระพุทธรู ปางนั่งใต้ต้นมะม่วง หัวแมงวัน	คาถา “สตุตม ราชายตตณ าลา 3 ที่
8	รูปประสูติ	รูปประสูติ	สำเภาทองที่บรรจุ พระบรมสารีริกธาตุ	รูปประสูติ
9	รูปเห็นนิมิต 4 ประการ	รูปเห็นนิมิต 4 ประการ	ทิศตะวันตกก หม้อ บรรจุพระพิมพ์และ ของมีค่า	รูปเห็นนิมิต 4 ประการ
10	รูปเสด็จออกผนวช	รูปเสด็จออกผนวช	รูปได้รับลัทธ พยากรณ์จากพระที่ ปึงกรพุทธเจ้า	รูปเสด็จออกผนวช
11	รูปตัดพระโมลี	รูปตัดพระโมลี	รูปพระโพธิสัตว์ ประสูติ	รูปตัดพระโมลี
12	รูปบำเพ็ญทุกร จริยา	รูปบำเพ็ญทุกรจริยา	รูปเห็นนิมิต 4 ประการ	รูปบำเพ็ญทุกร จริยา

13	รูปนางสุชาดาถวาย ข้าวมธุปายาส	รูปนางสุชาดาถวาย ข้าวมธุปายาส	รูปซี้มำกัณฐกะ ออกผนวช	รูปนางสุชาดา ถวาย ข้าวมธุปายาส
14	รูปโสณทัตถิยพราหมณ์ ถวายหญ้าคา 8 กำ มือ	รูปโสณทัตถิยพราหมณ์ ถวายหญ้าคา 8 กำ มือ	รูปตัตตพระโมลี	รูปโสณทัตถิย พราหมณ์ถวาย หญ้าคา 8 กำมือ
15	รูปลอยถาดทองคำ แม่น้ำเนรัญชรา	รูปลอยถาดทองคำ แม่น้ำเนรัญชรา	รูปบำเพ็ญทุกรกิริยา	รูปลอยถาดทองคำ แม่น้ำเนรัญชรา
16	รูปอัญมณีสวรรค์ 8 ประการบังเกิด	รูปอัญมณีสวรรค์ 8 ประการบังเกิด	รูปนางสุชาดาถวาย ข้าวมธุปายาส	รูปอัญมณีสวรรค์ 8 ประการบังเกิด
17	รูปปฐมเทศนาธัมม จักกัปปวัตนสูตร	รูปปฐมเทศนาธัมม จักกัปปวัตนสูตร	รูปโสณทัตถิยพราหมณ์ ถวายหญ้าคา	รูปปฐมเทศนา ธัมมจักกัปปวัตน สูตร
18	รูปโปรดพระสารี บุตรและพระโมค คัลลานะ	รูปโปรดพระสารี บุตรและพระโมคคัล ลานะ	รูปพระโพธิสัตว์ลอย ถาดทองคำ แม่น้ำ เนรัญชรา	รูปโปรดพระสารี บุตรและพระโมค คัลลานะ
19	รูปแสดงยมก ปาฏิหาริย์	รูปแสดงยมก ปาฏิหาริย์	รูปอัญมณีสวรรค์ 8 ประการบังเกิด	รูปแสดงยมก ปาฏิหาริย์
20	รูปเสด็จสู่ชั้น ดาวดึงส์	รูปเสด็จสู่ชั้น ดาวดึงส์	รูปเทศนาโปรด ปัญจวัคคีย์ทั้ง 5	รูปเสด็จสู่ชั้น ดาวดึงส์
21	รูปเทศนาโปรดอรุ เวลกัสสปะ	รูปเทศนาโปรดอรุ เวลกัสสปะ	รูปโปรดพระโมคคัล ลานะ และพระสา รีบุตร	รูปเทศนาโปรดอรุ เวลกัสสปะ
22	รูปเสด็จไปเมืองกุ สินารา	รูปเสด็จไปเมืองกุสิ นารา	รูปแสดงยมก ปาฏิหาริย์ได้ต้น มะม่วง	รูปเสด็จไปเมืองกุ สินารา

23	รูปได้รับลัทธิ พยากรณ์จากที่ปึง กรพุทธเจ้า	รูปได้รับลัทธิ พยากรณ์จากที่ปึง กรพุทธเจ้า	รูปโปรดพระมารดา บนสวรรค์	รูปได้รับลัทธิ พยากรณ์จากที่ปึง กรพุทธเจ้า
24	หม้อบรรจุพระบรม สารีริกธาตุ	หม้อบรรจุพระบรม สารีริกธาตุ	รูปโปรดชฎิล 3 พี่ น้อง	ผ้าห่อพระบรม สารีริกธาตุ
25	ใส่แก้วแหวนเงินคำ	ใส่แก้วแหวนเงินคำ	รูปนอนปรินิพพาน ในเมืองกุสินาราย	ดอกไม้เงิน ดอกไม้คำ บูชาทุกวัน

องค์ความรู้จากการศึกษา

จากการจัดวางแผนผังตารางในการสร้างพระเจดีย์ล้านนาที่มีการบรรจุแบบสัตตสัตตมहाสถานและแบบปัจจัย 24 ประการนั้น มีสิ่งที่น่าสนใจวิเคราะห์ถึงคตินิยมที่มีส่วนสำคัญในการบรรจุลงในพระเจดีย์แล้วสร้างความศรัทธา ความศักดิ์สิทธิ์ และความเชื่อมั่นที่มีต่อพระเจดีย์จนเป็นสิ่งที่มีความค่าต่อจิตใจของเหล่าพุทธศาสนิกชน โดยผู้ศึกษาได้วิเคราะห์คตินิยม 2 ประการ ตามที่กำหนดให้บรรจุในพระเจดีย์ ได้แก่ การบรรจุแบบสัตตสัตตมहाสถาน และการบรรจุแบบปัจจัย 24 ประการ ดังนี้

1) คตินิยมในการบรรจุแบบสัตตมहाสถาน

สัตตสัตตมहाสถาน เป็นสถานที่สำคัญที่พระพุทธเจ้าใช้ประทับเสวยวิมุตติสุขหลังจากที่ตรัสรู้แล้ว จำนวน 7 แห่ง ดังคัมภีร์มรุตตวิลาสินี (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) 2/2/628-629) ได้ระบุถึงเหตุการณ์หลังตรัสรู้แล้วพระพุทธเจ้าประทับนั่งเปล่งอุทานแล้วมีพระดำริว่า “เราท่องเที่ยวมา 4 อสงไขยกาลไรแสนกัปก็เพราะเหตุแห่งบัลลังก์นี้ ความดำรงยังไม่บริบูรณ์ตราบดี เราจักไม่ลุกขึ้นจากบัลลังก์นี้ตราบนั่น” หลังจากนั้นเข้าสมาบัติตลอดสัปดาห์ พระอรธรรณกถาจารย์อธิบายเพิ่มเติมว่า (ปรุทมม์ บุญศรีตัน, 2552: 96-100)

สัปดาห์ที่ 1 เสด็จประทับนั่งภายใต้ร่มไม้ศรีมหาโพธิ์เสวยวิมุตติสุขตลอด 7 วัน ทรงพิจารณาปฏิจสมุบาททั้งอนุโลมและปฏิโลม

สัปดาห์ที่ 2 เสด็จประทับ ณ อนิมิสเจดีย์ ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) ยืนทอดพระเนตรดูพระบัลลังก์และต้นศรีมหาโพธิ์ โดยไม่ได้กะพริบพระเนตรตลอด 7 วัน

สัปดาห์ที่ 3 เสด็จประทับ ณ รัตนจกกรมเจดีย์ ทรงนิรมิตที่จกกรมในระหว่างบัลลังก์ และที่ประทับยืนแล้วทรงจกกรมในที่จกกรมอันยาวจากทิศตะวันออกไปตะวันตก เป็นเวลา 7 วัน

สัปดาห์ที่ 4 เสด็จประทับ ณ รัตนจกกรมเจดีย์ เหล่าเทวดาเนรมิตเรือนแก้วในด้านทิศพายัพจากต้นศรีมหาโพธิ์ ประทับบนบัลลังก์ในเรือนแก้วนั้น ทรงพิจารณาอภิธรรมปิฎกและสมันตปฎิฐาน 24 ประการ เริ่มจากเหตุปัจจุโย จนถึง อวิคตปัจจุโย ตลอด 7 วัน

สัปดาห์ที่ 5 เสด็จไปประทับนั่งใต้ร่มไม้ชัชวาลนิโครธซึ่งเป็นที่พักของคนเลี้ยงแกะ ทรงพิจารณาธรรมและเสวยวิมุตติสุขตลอดเวลาสิ้น 7 วัน

สัปดาห์ที่ 6 เสด็จไปประทับนั่งขัดสมาธิภายใต้ร่มไม้จิกชื่อว่า มุจลินท์ ทางทิศอาคเนย์แห่งต้นศรีมหาโพธิ์ ขณะนั้นเกิดฝนตกลงมาตลอดเวลา 7 วัน พญานาคชื่อว่า พญามุจลินทนาคราช เกิดความเลื่อมใสจึงได้วงด้วยขด 7 รอบแล้วแผ่พังพานป้องพระพุทธเจ้าไว้เป็นเวลา 7 วัน

สัปดาห์ที่ 7 เสด็จไปประทับภายใต้ร่มไม้เกดชื่อว่า ราชายตนะ ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขตลอด 7 วัน

หลังจากนั้นมีพานิช 2 พี่น้องซื้อตบัสสะและภัตติกะจากอุกกุลาชนบทจะไปมณฑิมาประเทศโดยเกวียน 500 เล่มผ่านมาทางนี้แล้วเกิดความเลื่อมใสจึงถวายข้าวสตูก้อนและขนม น้ำผึ้งพร้อมกับขอถึงพระพุทธเจ้าและพระธรรมเป็นสรณะ ทั้งสองพี่น้องจึงได้เป็นเทววาจิกอุบาสกผู้ปลงวาจาขอเอาสรณะทั้ง 2 เป็นที่พึ่งอันสูงสุด นอกจากนั้นยังทูลขอสิ่งเป็นที่ระลึกสำหรับบูชาจากพระพุทธเจ้า พระองค์จึงยกพระหัตถ์ขวาอุบพระเศียรแล้วประทานเส้นพระเกศาธาตุให้ พานิชทั้งสองจึงนำเส้นพระเกศาธาตุไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์ที่ก่อไว้ ณ เมืองของตน

2) คติธรรมในการบรรจุแบบปัจจัย 24 ประการ

การสร้างเจดีย์ในวัฒนธรรมล้านนาได้นำคติธรรมจากพระอภิธรรมปิฎก คัมภีร์ปฎิฐาน ว่าด้วยปัจจัย 24 ดังกล่าว มาจารหรือเขียนลงในใบลานหรือแผ่นเงินแผ่นคำแล้วบรรจุในแผนผังตารางรากฐานของเจดีย์ตามที่กำหนด 24 ข้อธรรม 24 ช่องตาราง แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของหลักธรรมปัจจัย 24 ประการ อันเป็นส่วนหนึ่งของพระอภิธรรมปิฎกที่ถูกนำมาบรรจุเป็นวัตถุมงคลในฐานรากเจดีย์ เนื่องจากหลังตรัสรู้แล้วพระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุข ณ คุ้งไม้ศรีมหาโพธิ์ สัปดาห์ที่ 1 ทรงพิจารณาปฏิจสมุปาบาททั้งอนุโลมและปฏิโลม สัปดาห์ที่ 2-3 ทรงผ่อนคลายด้วยการจ้องมองพิจารณาพระบัลลังก์ ต้นศรีมหาโพธิ์ และเสด็จจกกรม หลัง

จากนั้นในสัปดาห์ที่ 4 ทรงพิจารณาอิทธิธรรมปิฎกและสมันตปิฎกจนตลอด 7 วัน ในระหว่างที่ทรงพิจารณาอิทธิธรรมปิฎกเมื่อทรงพิจารณาคัมภีร์ที่ 1-6 คืออัมมสังคินีถึงจนจบ ไม่ได้มีเหตุอัศจรรย์ใด ๆ ครั้นเมื่อพิจารณาคัมภีร์ที่ 7 คือปิฎกซึ่งประกอบด้วยปัจจัยที่ 24 จบลงนั้น ได้เกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้นคือพระฉัพพณรังสีได้แผ่ประกายออกมาจากพระวรกายสว่างไสวไปทั่วโพธิมณฑล ดังนั้นอิทธิธรรมปิฎกโดยเฉพาะปัจจัย 24 ในคัมภีร์ปิฎก จึงเป็นหลักธรรมสำคัญที่ทรงพิจารณาในระหว่างเสวยวิมุตติสุข ณ รัตนขรรเจดีย์

สรุป

ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีการสร้างพระเจดีย์ในวัฒนธรรมล้านนาจึงมีการนำคติดังกล่าวมาจัดทำเป็นแผนผังตารางรากฐานของเจดีย์โดยยึดคติธรรมจากสัตตสัตตมหาสถานเป็นโพธิมณฑล ใช้การสวดพระคาถาหรือบรรจุพระพุทธรูปแต่ละปาง หรือวาดรูปภาพประจำสัตตสัตตมหาสถานแต่ละแห่งบรรจุในแต่ละทิศแต่ละตาราง โดยมีต้นศรีมหาโพธิ์หรือพระพุทธรูปประทับนั่งใต้ต้นศรีมหาโพธิ์อันเป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้บรรจุในช่องกลางหมายเลข 1 เป็นศูนย์กลางของแผนผังตารางรากฐานของพระเจดีย์ (ศรีเลา เกษพรหม, 2564: สัมภาษณ์) นอกจากนี้ยังมีการบรรจุรูปภาพหรือพระพุทธรูปที่เกี่ยวกับพุทธประวัติตอนที่สำคัญประกอบในตารางด้วย เริ่มตั้งแต่การประสูติ การเห็นนิมิต 4 ประการ การเสด็จออกผนวช การตัดพระโมลี การบำเพ็ญทุกรกิริยา นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส โสถถียพราหมณ์ถวายหญ้าคา 8 กำมือ การลอยถาดทองคำ อัญมณคล 8 ประการที่บังเกิด การแสดงพระปฐมเทศนา การโปรดพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ การแสดงยมกปาฏิหาริย์ การเสด็จขึ้นสู่ดาวดึงส์ การเทศนาโปรดอรุณเวลกัสสปะ จบลงที่การเสด็จไปสู่เมืองกุสินาราก่อนปรินิพพาน

บรรณานุกรม

- คมเนตร เชษฐพัฒน์วนิช. (2554). **ขี้ด : ข้อห้ามในล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ 3. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นายศรีเลา เกษพรหม. (2564). **ตำราการสร้างพระเจ้า**. เชียงใหม่: ม.ป.ท.
- เบญจมิน สุตา. (2564). บ้านดงหาดนาอ อำเภोजอมทอง จังหวัดเชียงใหม่. **สัมภาษณ์**. 17 สิงหาคม.

- ปรุทม์ บุญศรีตัน. (2552). **หลักพระพุทธศาสนา**. เชียงใหม่: ดาวคอมพิวกราฟิก.
- พรศิลป์ รัตนชูเดช. (2564). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่. สัมภาษณ์. 16 สิงหาคม.
- พระครูรังษีธรรมานันท์ (นิกร ธรรมรังสี). (2564). วัดศรีมงคล (บ้านก่ง) อำเภอท่าวังพา จังหวัดน่าน. สัมภาษณ์. 16 สิงหาคม.
- พระนคร ปญฺญาวชิโร. (2564). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. สัมภาษณ์. 15 สิงหาคม.
- พระสาธุเจ้าศรีปัญญาภิกขุ (สยาม ปญฺญาศรี). (2559). **อริยะประเพณีล้านนา**. แพร่: วัดดอยข้าค่าอรัญวาสี.
- พระสาธุเจ้าศรีปัญญาภิกขุ (สยาม ปญฺญาศรี). (2564). วัดดอยข้าค่าอรัญวาสี อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่. สัมภาษณ์. 16 สิงหาคม.
- พระอธิวัฒน์ รตนวณฺโณ. (2564). คตินิยมปฏิบัติในการกำหนดรูปแบบจัดวางผังตารางฐานภายใน พระเจดีย์จากคัมภีร์โบราณล้านนา. วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา. 12(2), 207.
- พับสาบรรจเจดีย์**. ฉบับวัดนาเลา จังหวัดลำปาง สำเนาจากสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ไมโครฟิล์ม รหัสเลขที่ 120.280.012 สป070901900.
- พับสาปิกณกะพิธีกรรม**. ฉบับวัดเชียงมั่น อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ข้อมูลจากศูนย์โบราณคดีฯ สถาบันล้านนาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ชุด DLNTM รหัส 051420012_00.
- พับสาปิกณกะพิธีกรรม**. ฉบับวัดเชียงมั่น อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ข้อมูลจากศูนย์โบราณคดีฯ สถาบันล้านนาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ชุด DLNTM รหัส 05142003_00.
- พับสาปิกณกะพิธีกรรม**. ฉบับวัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง ข้อมูลจากศูนย์โบราณคดีฯ สถาบันล้านนาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ชุด PNTMP รหัส 030220047_0
- พับสาพิธีกรรมวัดบ้านเอื้อม**. ฉบับวัดบ้านเอื้อม อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง สำเนาจากสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ไมโครฟิล์ม รหัสเลขที่

030420085_01.

พับสาววิธีสูดกะทำมังคละกัมมัทธมวล. วัดตุนกลาง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. เลขที่ชุด

PNTMP รหัส ๐๕๐๒๐๙๐๑๒_๐๐.

พิสิษฐ์ โคตรสุโพธิ์. (2560). พระพุทธรูป คติการสร้างและพิธีกรรมจากเอกสารโบราณเมือง

พะเยา. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วารสารพุทธศิลปกรรม

JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

04

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 | มกราคม - มิถุนายน 2565 |

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

แนวคิด ความเชื่อ และการสร้างพระพุทธรูปพระพุทธรูป ทรงเครื่องในล้านนา

The Traditional Folkway Model and the Innovation of Crowned Buddha in Lanna

พระนิติพัฒน์ อุชฺชาโร

พิสิษฐ์ โคตรสุโพธิ์, ลิปิกร มาแก้ว

Phra Nithiphat Ujucāro

Phisit Kotsupho, Lipikorn Makaew

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัยวิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus

ลิปิกร มาแก้ว

Lipikorn Makaew

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา

Rajamangala University of Technology Lanna

Corresponding Author, Email: Inithiphat@gmail.com

บทคัดย่อ

แนวคิด ความเชื่อ และการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนาเกิดขึ้นจากความศรัทธาและความเคารพต่อปาฏิหาริย์ของพระพุทธรูปที่ทรงปราบมารตามคติความเชื่อเรื่องชมพูบดีฉบับล้านนา เนื่องจากชาวล้านนามีความเคารพและเชื่อในพระพุทธรูปเช่นเดียวกับพระมหาจักรพรรดิ พบมาตั้งแต่ในราวพุทธศตวรรษที่ 17 ในศิลปะมอญ – หริภุญไชย มีลักษณะที่แตกต่างกันตามยุคสมัยและแต่ละชุมชน สร้างขึ้นด้วยวัสดุหลายประเภท เช่น สำริด ศิลปะ อิฐ ดินเผา และไม้ ซึ่งหลังจากสร้างเสร็จแล้ว ยังมีพิธีพุทธาภิเษกพระพุทธรูป หรือพิธีอบรมพระเจ้าแบบล้านนาด้วย การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนามีความสำคัญอย่างมากต่อชาวท้องถิ่นเนื่องจากมีแนวคิดและความเชื่อทางศาสนาที่เข้มแข็งเกี่ยวกับพระพุทธรูป เชื่อว่าการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องจะเป็นการเสริมสร้างความเคารพและเชื่อมั่นในศาสนาพุทธ นอกจากนี้ยังมีความสำคัญต่อวัฒนธรรม เป็นการสืบทอดประเพณีและวัฒนธรรมที่มีความเป็นเอกลักษณ์

ของชาวล้านนา การสร้างสรรค์ศิลปะที่มีความสวยงามและเป็นเอกลักษณ์ของภูมิปัญญาไทยและความสำคัญต่อสังคม เป็นกิจกรรมที่ชวนเชื่อมโยงชุมชนให้มีความสัมพันธ์ที่ดีกัน เป็นที่มาของรายได้และงานศิลปะที่สร้างรายได้ให้กับชุมชนในพื้นที่

คำสำคัญ: ความเชื่อ; พระพุทธรูปทรงเครื่อง; ล้านนา

Abstract

The concept, beliefs, and creation of adorned Buddha statues in Lanna stem from the deep faith and reverence for the Buddha's miraculous deeds in subduing Mara, as depicted in the Lanna version of the Champapati legend. Lanna people hold profound respect and belief in Buddha statues, much like emperors did in the past. These statues have been found since around the 17th Buddhist century in Mon-Hariphunchai art, and their styles vary across eras and communities. They are crafted from various materials, including bronze, stone, brick, terracotta, and wood. Once completed, the statues undergo a Buddhist consecration ceremony, or the Lanna-style "King of Gods" consecration ceremony.

The creation of adorned Buddha statues holds immense significance for Lanna people, as it reflects their strong religious beliefs and reverence for these sacred objects. They believe that creating these statues reinforces their devotion and faith in Buddhism. Additionally, these statues play a crucial role in Lanna culture, preserving the unique traditions and heritage of the region. They showcase the exquisite artistry and wisdom of Thai craftsmanship. Furthermore, these statues contribute to the social fabric of Lanna communities, fostering strong bonds and unity. They also serve as a source of income and artistic expression, generating revenue for local artisans.

Keywords: Traditional Folkway; Crowned Buddha; Lanna

บทนำ

แนวความคิดและความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนานั้น ได้รับอิทธิพลความเชื่อ การสร้างตามคติเรื่องชมพูบดีสูตร หรือพระพุทธรูปเจ้าทรงพระยาชมพูบดี โดยทรงบันดาลพระเวฬุวันวิหารประดุกเมืองสวรรค และเนรมิตพระองค์ทรงเครื่องพระจักรพรรดิราช แสดงบุญญาภิเษกเหนือพระยามหากษัตริย์ทั้งปวง พระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนานั้น เริ่มปรากฏให้เห็นขึ้นในยุคสมัยทวารวดี และได้รับอิทธิพลจากศิลปะปาละของอินเดีย อิทธิพลจากศิลปะเขมร และอิทธิพลจากอยุธยา มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องสำริด พระพุทธรูปทรงเครื่องทองเหลือง พระพุทธรูปทรงเครื่องปูนปั้น และพระพุทธรูปทรงเครื่องไม้ ซึ่งมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างกันไปตามยุคสมัย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับต้นฉบับหนังสือชมพูบดีสูตรที่พบในประเทศไทยว่า น่าจะเป็นเรื่องที่แต่งขึ้น โดยการนำวัตถุนิทานทางพุทธศาสนาหายาน มาแต่งเป็นอรรถกถาภาษาบาลีขึ้นในประเทศไทย ภายหลังหนังสือจามเทวีวงศ์ และ รัตนพิมวงค์ ด้วยเหตุนี้จึงไม่ปรากฏแหล่งที่มาของชมพูบดีสูตรในพระไตรปิฎก และพระสูตรต่าง ๆ ทั้งในและนอกนิบาตเลย จึงได้จัดให้เป็นหนังสืออยู่ในหมวดสุดตสังคหะ คือ หนังสือสังเคราะห์ให้อยู่ในหมวดพระสุตตันตปิฎก พุทธศาสนิกชนเชื่อถือกันมาแต่โบราณว่าเป็นต้นตำนานของพระพุทธรูปปางทรงเครื่องที่เรียกกันว่า “ปางโปรดพระยาชมพู” หรือ “ปาง ทรมาณพญามหาชมพู” (พระมหาชนบ สหายปญโญ, 2560: 2)

วรรณกรรมเรื่องนี้มีที่มาจากพระสูตรเรื่อง “ชมพูบดีสูตร” หรือ “ชมพูบดีสูตร” โดยต้นฉบับหนังสือชมพูบดีสูตรที่พบในประเทศไทยมีพัฒนาการมาจากการนำวัตถุนิทานของพระพุทธรูปหายาน มาแต่งเป็นอรรถกถาภาษาบาลีขึ้นในประเทศไทย ด้วยเหตุนี้จึงไม่ปรากฏแหล่งที่มาของชมพูบดีสูตรในพระไตรปิฎก และพระสูตรต่าง ๆ ทั้งในและนอกนิบาตเลย จึงได้จัดให้เป็นหนังสืออยู่ในหมวดสุดตสังคหะ คือ หนังสือสังเคราะห์ให้อยู่ในหมวดพระสุตตันตปิฎก เรื่อง ชมพูบดีสูตรนี้เผยแพร่เข้าสู่ประเทศไทยโดยพระภิกษุชาวทิเบต และจากประเทศไทยก็ได้เผยแพร่เข้าไป ยังลังกาทวิป หรือประเทศศรีลังกา ในสมัยของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ประมาณปี พ.ศ.2298-2299 ชมพูบดีสูตรนี้คงเป็นที่นิยมในอยุธยาตอนปลาย และได้แพร่หลายมาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น หลังจากนั้นก็ได้แพร่หลายไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย (พระมหาชนบ สหายปญโญ, 2560: 316)

คติความเชื่อเรื่องชมพูบดีฉบับล้านนา

ชมพูบดี หรือ ชุมพูบดี หรือ ชุมพูปัตติเป็นคัมภีร์ชมพูบดีสูตรฉบับล้านนา ต้นฉบับที่ใช้ในการศึกษานี้ เป็นของวัดป่าสักน้อย ตำบลแม่ปูคา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากการได้รับการปริวรรต แล้ว คัมภีร์มีจำนวน 3 ผูก รวม 99 หน้าใบลาน (บำรุง บารมี, 2542: 1892 - 1894)

เนื้อเรื่องเริ่มจากเหตุการณ์หลังการปฐมสังคายนาหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว 3 เดือน พระมหากัสสปะได้ถามพระอานนท์ว่าพระพุทธเจ้าได้แสดงพระสูตรชื่อชมพูบดีแก่ใครและ เมื่อใด พระอานนท์เฉลยว่าพระพุทธเจ้าได้แสดงแก่พญาพารณสีที่เวฬุวันารามมหาวิหาร แขวงเมืองราชคฤห์ มีใจความว่า

ท้าวชมพูบดีเป็นกษัตริย์ครองเมืองปัญจาลนคร ทรงมีมเหสีชื่อนางกัญจนราชเทวี ในครั้งที่ ท้าวมหาชมพูจะประสูติ มีเสาทองใหญ่เท่าลำตาล สูง 13 วาต้นหนึ่งปรากฏหน้าปราสาท เมื่อประสูติแล้ว เกิดชุมทรัพย์ที่เต็มไปด้วยแก้วแหวนเงินทองต่าง ๆ ขึ้นที่ 4 มุมของปราสาท และยังมีฉลองพระ บาททิพย์ลอยมาสู่พระองค์ พรหมณ์ทั้งหลายทำนายว่าพระกุมารจะเป็นใหญ่ ปราบไปทั่วชมพูทวีป ด้วยฉลองพระบาททิพย์นี้ เมื่อท้าวชมพูบดีมีอายุครบ 16 พรรษา พระองค์ก็จบวิชาทั้งหลายในไตรเพท โดยเฉพาะ วิชาyingณุนั้นถือเป็นหนึ่งในโลก

เมื่อทรงyingณุดอกแรกไปไกลถึง 1 โยชน์ เมื่อทรงyingณุดอกที่ 2 ถึง 7 ธนุก์ไปไกล 2 ถึง 7 โยชน์ตามลำดับ พร้อมมีฟ้าแลบฟ้าร้องเป็นโกลาหล เมื่อพระองค์ได้อภิเษกกับ นางกัญจนเทวีก็ประพบัติเป็นพาล ในคืนพระจันทร์เต็มดวงคืนหนึ่งทรงมองเห็นดาวอยู่ล้อมเดือน ก็มีโกลาหล เมื่อพระองค์ได้อภิเษกกับ นางกัญจนเทวีก็ประพบัติเป็นพาล ในคืนพระจันทร์เต็มดวงคืนหนึ่งทรงมองเห็นดาวอยู่ล้อมเดือน ก็ม

พระประสงค์จะให้กษัตริย์ทั้งหลายมาห้อมล้อมพระองค์เช่นนั้นบ้าง จึงทรงฉลองพระบาททิพย์เสด็จไป ยังเมืองต่าง ๆ แล้วyingณุข่มขู่ให้พระราชาทั้งหลายออกมาอ่อนน้อมและถวายเครื่องราชบรรณาการ ทุกปี

วันหนึ่งพญาชมพูบดีเหาะไปยังเมืองราชคฤห์ของพญาพิมพิสาร ทรงเห็นปราสาทราชวัง สวยงามก็อิจฉาจึงใช้พระบาทถีบยอดปราสาทแต่ด้วยพญาพิมพิสารทรงมั่นในพุทธศาสนา เทวดาที่ รักษาปราสาทก็ทำให้ปราสาทมั่นคง กายของพญามหาชมพูจึงกระแทกกับยอดปราสาทเกิดแผล เจ็บปวดอย่างมาก แม้จะใช้ดาบศรีกัญไชยฟันที่ยอดปราสาทก็ตาม ดาบ

วิเศษกลับหักกระเด็นไป ครั้น กลับถึงเมืองปัญจาลนครก็ว่าตนขึ้นหมายยิงไปร้อยพระกรรม พญาพิมพิสาร พญาดังกล่าวได้ยินเสียง กระหึ่มมาแต่ไกลก็เสด็จไปสู่สำนักของพระพุทธองค์ที่ เวฬุวันมหาวิหารและทูลถามเหตุร้าย พระพุทธองค์ ก็ตอบความปรารถนาของพญาชุมพูติ พญาพิมพิสารได้แต่ตัวสั่นด้วยความกลัวและขอพระพุทธ องค์เป็นที่พึ่ง เมื่อลูกธนูค้นหาไม่พบ ก็ตามมาจนถึงเวฬุวันมหาวิหารแล้วส่งเสียงคำรามสนั่นทั่วเมือง พระพุทธองค์จึงให้พระโมคคัล ลานะเถระไปห้ามเหตุร้ายนั้น พระโมคคัลลანะได้เนรมิตสุรจักรไป ทำลายลูกศรนั้นเสียธนูแตก เป็นเจ็ดเสี่ยงรีบกลับไปยังแคว้นดังเดิม ท้าวมหาพุมพิจึงสั่งให้ฉลองพระบาทไปมัดข้อพระบาท พญาพิมพิสารมาถวายฉลองพระบาททิพย์กลายเป็นนาาคู่หนึ่งว่ายพาตรงมาหา พญาพิมพิสาร ยังเวฬุวันมหาวิหาร แต่ก็ถูกพระโมคคัลลานะเนรมิตครุฑยักษ์ไปปราบจนนาคทั้งสอง สิ้นฤทธิ์ กลับไปเป็นฉลองพระบาททิพย์ตกลงตรงหน้าพญาชุมพูติทำให้ทรงพิโรธยิ่งขึ้น

ต่อมาเมื่อพระพุทธองค์ตรวดดูเห็นว่าพญาชุมพูติยังมีอุปนิสัยในโลภุตรธรรม จึงขอให้ พระอินทร์นำสาส์น ของพระองค์ไปกำราบและให้พญาชุมพูติพร้อมกับบราหฺมาเทวีและ ประยูรญาติไปเข้า เฝ้าพระพุทธองค์ที่เวฬุวัน พระอินทร์จึงแปลงเป็นพรานป่าไปปรากฏต่อหน้า พระพักตร์พญาชุมพูติในที่ประชุมเสนามาตย์และสั่งให้พญาชุมพูติไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ พญาชุมพูติพิโรธมากจึงยิงธนู วิเศษแต่ก็ถูกจักรแก้วของพระอินทร์แปลงแล้วร่วงลง อำนาจ ของจักรแก้วทำให้เกิดความร้อนไปเผาเครื่องแต่งกายของทุกคนในห้องพระโรง และด้วยความ ร้อนจากจักรแก้วทำให้ชาวเมืองทั้งปวงต้องหนี ลงน้ำ แม้กระทั่งพญาชุมพูติก็ยังหนีไปยังตม น้ำ เมื่อเห็นดังนั้นพระอินทร์จึงเรียกจักรแก้วคืนสู่พระหัตถ์และเรียกพญาชุมพูติออกไปหา พร้อมเนรมิตผ้าให้ผืนหนึ่งเพื่อปิดพระวรกาย และสั่งให้ไปถวาย บรรณาการต่อ “พญาเอกรม หาราช” ภายในเจ็ดวัน จากนั้นจึงกลับมารายงานพระพุทธเจ้า

ในวันที่ 7 พระอินทร์ ท้าวจตุโลกบาลและบริวารทั้งปวงก็เนรมิตเวฬุวันมหาวิหาร ให้เป็น เมืองอันยิ่งใหญ่และงดงาม ประกอบด้วยกำแพงแล้วด้วยแก้วเจ็ดประการ 7 ชั้น ภายใน เมืองกว้าง 1000 คาวุต มีสระโบกขรณีห้าแห่งสมบูรณ์ด้วยดอกไม้ต่าง ๆ มีปราสาทประธาน ที่งามเสมือนเวฬุ ยนต์แวดล้อมด้วยปราสาทแก้วมณีนีทั้งหลายเรียงรายโดยรอบหน้าปราสาท หลังใหญ่มีมณฑปหลังใหญ่ แล้วด้วยแก้วเจ็ดประการมีบัลลังก์เรียงรายอยู่ ระหว่างกำแพง แต่ละชั้นให้มีบริวารของท้าวจตุโลกบาล

รักษา ในปราสาทใหญ่ให้มีนางฟ้าประจำทุกชั้นและตามทางที่พญาชุมพูปติจะต้องเสด็จเลียบฝั่งแม่น้ำ นั้นเนรมิตให้กว้างขวางและมีเหล่าครุฑขนาดทั้งหลายแปลงเป็นพ่อค้าแม่ค้า และเป็นชาวบ้านจับจ่าย สิ่งของไปมา

ในเวลาสาย พญาชุมพูปติก็เสด็จไปถึงเมืองเนรมิต พระพุทธองค์ได้มอบให้สุทนต์และมาฆสามเณรเนรมิตเป็นกุมารไปนำเสด็จเข้าเมืองโดยให้พญาชุมพูปติลงจากช้าง แล้วพานางกัญจนราช เทวี ราชบุตรและข้าราชการผ่านกำแพงเมืองแต่ละชั้น ซึ่งบริบูรณ์ด้วยสัตว์หิมพานต์และทรัพย์ สมบัติอันวิเศษในปราสาทชั้นบนนั้น พระอริยสาวกทั้งหลายก็เนรมิตเป็นเสนาอำมาตย์ราชมนตรีอยู่ เต็มท้องพระโรงที่มีพระพุทธเจ้าเนรมิตเป็นท้าวมหาราชและมเหสีเทวีประทับเป็นประธานอยู่ พญาชุม พูปตินี้ก็ถึงความเก่งกาจของทูตไปบอกข่าวแก่พระองค์เมื่อ 7 วันก่อนก็ยิ่งทำให้รู้สึกถึงความยิ่งใหญ่ที่ พระองค์มีนั้นลดลงเมื่อเทียบกับความยิ่งใหญ่ของการที่ได้สัมผัสเห็น ความยิ่งใหญ่ของพระองค์เสมอ กับแสงหิ่งห้อยที่มาเทียบกับแสงจันทร์ ยิ่งคิดยิ่งลตทิฐิลงเรื่อย ๆ จึงดำเนินด้วยความหวาดหวั่นก้อ เงินผ่านความสง่างามทั้งหลายจนไปก้มกราบแทบบัลลังก์ถวายเครื่องราชบรรณาการแล้วจึงประทับ อยู่ในที่อันสมควร

“พญาเอกมหาราช” รับเครื่องราชบรรณาการแล้วก็ปฏิสันถารกับพญาชุมพูปติด้วย สุนทรവാจา น้อมใจให้ลดทิฐิมานะลงได้ระดับหนึ่ง แล้วแสดงธรรมอันเป็นไปตามอริยสัจทั้ง 4 พร้อม ทั้งอรรถและพยัญชนะจนโน้มน้าพระทัยของพญาชุมพูปติสู่ไตรสรณคมน์ จากนั้นจึงแสดงอนุปพิภกา 5 ประการให้ฟังโดยพิสดารจนพญาชุมพูปติสิ้นความเคลือบแคลงและได้ดวงตาเห็นธรรม เมื่อพระพุทธองค์ทรงหยั่งรู้ถึงน้ำพระทัยในโลกุตตรธรรมของพญาชุมพูปติแล้วก็เทศนาอริยมรรคทั้ง 8 ซึ่งเมื่อ แสดงเสร็จสิ้น พญาชุมพูปติก็บรรลุโสดาปัตติผลและมีอหยาศัยน้อมสู่การบวชอย่างแรงกล้า เมื่อถึง ระดับนั้นแล้ว ภาพของเมืองและสิ่งเนรมิตทั้งหลายก็กลายสู่สภาพเดิมอันเป็นเวฬุวนารามมหาวิหาร ซึ่งพร้อมด้วยพระอริยสาวกและบริษัททั้ง 4 อำมาตย์ราชบริพารของพญาชุมพูปติทุกคนได้รับรส แห่งธรรมในครั้งนั้นต่างมีดวงตาเห็นธรรมและรับเอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ครั้นพญาชุมพูปติหายจากความงุนงงแล้วก็เข้าไปขอบวชกับพระพุทธองค์ บรรดาท้าวพญาทั้งร้อยเอ็ดหัวเมืองและเสนา ข้าราชการของพญาชุมพูปติซึ่งบรรลุโสดาบันแล้วก็ขอบวชด้วย พระพุทธองค์ก็ประทาน เอหิภิกขุอุปสัมปทาให้โดยทั่วกัน ครั้นนั้นพญาพิมพิสารก็จัดหาเครื่องบริขารให้ผู้บวชนั้นจนครบ ส่วน พญาชุมพูปติผู้มุ่งออกบวชก็มีเทวดาเอาเครื่องบริขารมาถวาย อันเนื่องจากอนุสนธิจากผลบุญที่ทรง เคยได้

กระทำมาก่อน ดังมีความกล่าวสืบไปว่า

ในคราวที่พระพุทธมหากัสสปะมาตรัสรู้นั้น พญาชุมพุดิเกิดเป็นพ่อค้าเดินทางด้วย เกวียนไปยังเมืองต่าง ๆ ครั้งหนึ่งไปพบพระพุทธมหากัสสปะออกบิณฑบาตอยู่ จึงได้นำอมถวายผ้า กัปปาสิก เมื่อสิ้นชีวิตแล้วจึงได้เกิดเป็นเทวดาอยู่ในวิมานสูง 16 โยชน์ มีนางฟ้าแสนหนึ่งเป็นบริวาร

เพราะผลบุญในครั้งนั้น ครันสิ้นบุญก็ได้เกิดเป็นราชาแห่งเมืองปัญจาปนคร และด้วยผลบุญที่ยังมีอยู่ จึงมีธนูวิเศษและฉลองพระบาทพิทยรวมทั้งแก้วมณีโชติและสรรพสมบัติต่าง ๆ ก่อนที่พระองค์จะปลง พระเกศาเมื่อบวชนั้น ก็ได้ขออนุญาตจากนางกัญจนเทวีเสียก่อน

ฝ่ายนางกัญจนเทวีและสิริคุตตราชกุมารครั้นออกจากเวฬุวันก็คิดไปต่าง ๆ ยิ่งได้เห็นเหล่า เสนาอำมาตย์ทั้งหลายออกบวชจนเหลือไม่มากนักและได้เห็นภิกษุทั้งหลาย มีนางมหาปชาบดีเป็น ประธาน ก็มอบเครื่องราชกกุธภัณฑ์ให้พระโอรสแล้วนางก็ขอบวช ฝ่ายราชบุตรก็ได้มอบสิ่งของราช ทรัพย์ให้แก่เสนาอำมาตย์นำกลับไปสู่ปัญจาปนครแล้วพระองค์ก็ออกบวชอีกผู้หนึ่ง

พญาชุมพุดิเมื่อบวชและได้รับกัมมัญฐานจากพระโอษฐ์แล้ว ก็เจริญสมณธรรมจนสำเร็จ เป็นผู้หมดกิเลสในวันนั้นขณะอาภิตยตกดิน และได้รับเอตทัคคะจากพระบรมศาสดาว่า เป็นผู้เลิศ กว่าภิกษุทั้งหลายในการตรัสรู้ธรรมเร็วพร้อมด้วยอภิญญา ส่วนนางกัญจนเถรีและสิริคุตตสามเณรก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมา ทั้งสามได้มีส่วนในการเผยแพร่พระศาสนาให้รุ่งเรืองตลอดอายุขัย (ธนภัทร์ ลิมป์สนัยกุล, 2558: 30-33)

แนวคิดและความเชื่อพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนา

พระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนา พบมาตั้งแต่ในราวพุทธศตวรรษที่ 17 ในศิลปะมอญ – หริภุญไชย ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลทางภาคกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากลพบุรี รวมทั้งอิทธิพลจากประเทศพม่าเข้ามาผสมผสานในระยะหลัง (ภรดี พันธูภากร, 2542: 124-125) ซึ่งคงจะมาจากดินแดนพม่าหรือดินแดนภาคกลางของไทย กับการใช้รูปแบบเดียวกัน หลังจากนั้นพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนา ได้ปรากฏอีกครั้งหนึ่งในราวพุทธศตวรรษที่ 19-21 ในวัฒนธรรมของอาณาจักรล้านนา ซึ่งน่าจะสืบทอดความเชื่อของวัฒนธรรมมอญ หริภุญไชย และความเชื่อของดินแดนใกล้เคียง เช่น ดินแดนพม่าเข้ามาผสมผสานกัน

จากอิทธิพลความเชื่อหลากหลายที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลานานของดินแดนภาคเหนือที่มีผลต่อความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนา อาจกล่าวโดยรวมได้ว่า พระพุทธรูปทรงเครื่องตามความเชื่อของคนล้านนา หมายถึงพระพุทธรูปที่อยู่ในสภาวะเหนือมนุษย์อาจแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ตามความเชื่อในลัทธิตันตระ เช่นที่พระองค์ทรงเนรมิตพระวรกายเป็น พระราชาธิราช (ภรดี พันธุมภักดิ์, 2542: 195) เพื่อปราบพระยาขุมพูปติตามตำนานขุมพูปติ ซึ่งความเชื่อเรื่องพุทธประวัติตอนนี้ของพระพุทธรูปเจ้าแพร่หลายมากในดินแดนล้านนา เช่นเดียวกับในดินแดนพม่า มีหลักฐานยืนยันความเชื่อตามตำนานนี้ชัดเจนได้แก่การสร้างรูปพระยาขุมพูปติ เป็นรูปบุคคลประทับนั่งอัญชลี มีจารึกอักษรไทยวนที่ฐาน อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 กล่าวว่า “พระยามหาขุมพูปตินี้สร้างขึ้นเพื่อค้ำพระศาสนา” (ธนภัทร์ ลิ้มหัตถ์นัยกุล, 2558: 154)

นอกจากนี้พระพุทธรูปทรงเครื่องล้านนา อาจหมายถึง พระอนาคตของพระพุทธรูปเจ้า (หลวงบริบาลบุริภักดิ์, 2531: 247) ได้แก่ พระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งจะลงมาตรัสรู้ต่อไปเมื่อสมัยของพระพุทธรูปเจ้าองค์ปัจจุบันสิ้นสุดลงแล้ว ชาวล้านนามีความเชื่อเรื่องพระศรีอริยเมตไตรยว่า สืบเนื่องมาจากตำนานพระมาลัย ดังกล่าวปรากฏหลักฐานยืนยันความเชื่อมีอยู่มากมาย เช่น จารึกจำนวนมากตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราช มักแสดงความเชื่อเรื่องของล้านนาว่าการบำเพ็ญบุญในพระพุทธรูปศาสนาอาจต่ออายุพระพุทธรูปศาสนาให้ยืนยาวจนครบกำหนด 5000 ปีได้ แล้วหลังจากนั้นพระศรีอริยเมตไตรยจะเสด็จลงมาจากสวรรค์เพื่อตรัสรู้และโปรดสัตว์ต่อไป (ฮัสส์ เพนธ์, 2519: 65-93) ในจารึกที่เป็นฐานของพระพุทธรูปทรงเครื่องสร้างเมื่อ พ.ศ. 2083 ได้กล่าวถึงผู้สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์นี้ว่าเป็นหญิง 3 คนได้ตั้งความปรารถนาขอพบกันทุกชาติจนกว่าจะพบในนิทานและผู้หนึ่งขอเป็นเหมือนนางวิสาขาและได้รับโสดาบัน ในสำนักพระศรีอริยเมตไตรย (ฮัสส์ เพนธ์, 2519: 140)

รูปแบบพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนา

จากการศึกษารูปแบบประติมากรรมในภาคเหนือของประเทศไทยเพราะว่านิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นจำนวนมากเริ่มจากพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะมอญหรือขอมได้แก่ เศียรพระพุทธรูปทรงเครื่องจากวัดประตูลี อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน อายุราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งถึงแม้จะชำรุดเหลืออยู่เฉพาะพระเศียรแต่พระบุรณะที่กลางพระนลาฏยืนยันว่าน่าจะเป็นเศียรพระพุทธรูปมากกว่าเศียรเทวดา (ดำรงราชานุภาพ, 2547:

30) และพระพุทธรูปทรงเครื่องปางแสดงธรรมจัดแสดงในห้องศรีวิชัยพระราชวังพระนครที่อาจเปรียบเทียบกับพระพิมพ์ที่เวียงท่ากานกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 (ดำรงราชานุภาพ, 2547: 124) หลังจากนั้นในช่วงอาณาจักรล้านนาได้พบพระพุทธรูปทรงเครื่องอีกเริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 (ดำรงราชานุภาพ, 2547: 29) และทวีความนิยมในการสร้างมากยิ่งขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21

พระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะล้านนาสร้างขึ้นด้วยวัสดุหลายประเภท เช่น สำริด ศิลปะ และดินเผา มีทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก พระพุทธรูปทรงเครื่องเหล่านี้อาจจำแนกตามลักษณะทางศิลปะออกได้เป็นกลุ่มดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มพระพุทธรูปทรงเครื่องอิทธิพลศิลปะปาละของอินเดียโดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนมงกุฎที่อาจเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะปาละได้โดยตรงและมีอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยผสมอยู่บางส่วนซึ่งคงจัดอยู่ในกลุ่มของพระพุทธรูปเชียงแสนสิงห์สองหรือพระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นหลังได้พระพุทธรูปทรงเครื่องกลุ่มนี้ได้แก่พระหิริญชัยโพธิสัตว์จากวัดพระธาตุหริญชัยจังหวัดลำพูน เป็นพระพุทธรูปทรงสัมฤทธิ์แสดงปางมารวิชัยครองจีวรมีชายสังฆาฏิสั้นอยู่เหนือผ้าก้นตามแบบพระเชียงแสนสิงห์หนึ่งแต่พระรัศมีเป็นรูปเปลวเพลิงตามอิทธิพลศิลปะสุโขทัยรวมเครื่องประดับแสดงอิทธิพลศิลปะปาละของอินเดียกล่าวคือมงกุฎทรงเทรตแบบปาละที่มีชายผ้าห้อยลงมาเหนือพระอังสะทั้งสองข้างพระกมลสร้อยพระศอกและพาหุรัดพระหริญชัยโพธิสัตว์นี้คงสร้างขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 พุทธศตวรรษที่ 19 คงจะสร้างขึ้นก่อนพระพุทธรูปทรงเครื่องจากวัดพระธาตุหริญชัยอีกองค์ที่ 1 ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันมากอย่างแน่นอนเนื่องจากลักษณะบางประการที่แตกต่างไปเช่น ส่งเสริมจีวรที่มีชายสังฆาฏิยาว จนจรดพระนาภี สะสมเครื่องประดับมากขึ้นมีทั้งทองพระกรพาหุรัดและอัมระงค์แต่ชายผ้าที่เคยให้ต่อจ้ามงกุฎหายไป

กลุ่มที่ 2 พระพุทธรูปทรงเครื่องอิทธิพลพระพุทธรูปทรงเครื่องเชียงแสนผสมพื้นเมือง ลักษณะเครื่องทรงแตกต่างไปจากกลุ่มที่ 1 ซึ่งเป็นอิทธิพลศิลปะปาละอย่างชัดเจนพระพุทธรูปทรงเครื่องกลุ่มนี้เริ่มจากพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีจารึกอักษรล้านช้าง 2083 (บริบาลบุริภันท์ และคณะ, 2502: 234) ที่ฐานเป็นพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยครองจีวรมีชายสังฆาฏิยาวภาคมาถึงกลางบ้านพระองค์ที่บออยู่บนเครื่องประดับอีกชั้นหนึ่งอันประกอบด้วยสร้อยสังวาลภาพจากพระอุระขาขึ้นไปยังพระอังสาซ้ายต้องการขาที่ไม่มีจีวรคลุมเผย

ให้เห็นชัดพาดูวัดและทองภาคก่อนทางที่ซื้อพระกรและช่วงบนของข้อพระกรนอกจากนี้ทรงสวมมงกุฎที่มีลักษณะที่คล้ายไปจากมงกุฎทรงเทริดอิทธิพลศิลปะปาละมาก

นอกจากนี้พระพุทธรูปทรงเครื่ององค์นี้ที่ครองจีวรบนเครื่องประดับชั้น 1 แล้วพระพุทธรูปองค์ทรงเครื่ององค์อื่นๆ จะไม่ครองจีวรหม่อมคลุมอีกต่อไปแต่จะส่งเครื่องส่งตามแบบกษัตริย์ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะ และลัษณนาตอนปลาย (บริบาลบุรีภัณฑ์ และคณะ, 2502: 201) อันประกอบไปด้วยมงกุฎทรงสูงที่ยอดมักทำแบบรูปดอกบัวตูมลักษณะคล้ายคลึงกับเทวดาปูนปั้นวัดเจ็ดยอด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่พระกรรมทั้งสองข้างประดับกุดนพพระพักตร์ สวมทองกร และพาดูวัด บางองค์สวมธำมรงค์ทุกนิ้วหรือนิ้วเดียวสังวาลย์ที่สวมของแต่ละองค์มีลักษณะแตกต่างกันออกไปดังเช่นพระพุทธรูปเครื่องปางมารวิชัยจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงใหม่ส่วนสังวาลย์ 2 สายไขว้กันที่พระอุระมีทับทรวงประดับซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับเครื่องทรงองค์กษัตริย์พม่าในสมัยหลัง หรือกลองกับสังวาลต่อเป็นเส้นเดียวกันค่อยลงไปยังบันพระองค์ด้านใดด้านหนึ่งหรือบันพระองค์ทั้งสองด้านพระพุทธรูปกลุ่มนี้มักแสดงปางมารวิชัยขัดสมาธิราบและกำหนดอายุอยู่ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 21-22 (พิริยะไกรฤกษ์, 2545: 214)

ในวิหารหลวงวัดพระธาตุหริภุญชัยมีพระพุทธรูปทรงเครื่องสำริดปางสมาธิที่ฐานมีอักษรธรรมล้านนา ซึ่งจารึกเครื่องทรงคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปกลุ่มที่ 2 ที่กล่าวมาแล้วแต่เครื่องทรงมีนาฏศิลป์และมีขนาดใหญ่มากกว่าเดิมกรองพลัสและสังวาลย์จากที่เคยปรากฏเป็นสายขนาดเล็กกลายเป็นแถบขนาดใหญ่ต่อเป็นขึ้นเดียวกับพาดูวัดที่ประทับประดับต้นพระกรและสวมสนับแข้งด้วยนอกจากนี้ลักษณะภาพอย่างคล้ายกับพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยด้วยสันนิษฐานว่าโครงสร้างขึ้นหลังพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นไป (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2524: 43)

กลุ่มที่ 3 กลุ่มพระพุทธรูปทรงเครื่องสกุลช่างพะเยาเป็นพระพุทธรูปศิลาเท่าที่พบองค์สมบูรณ์แสดงปางมารวิชัยและสละทรงเครื่องใกล้เคียงกับพระพุทธรูปสำริดในล้านนาโดยเฉพาะพุทธทรงเครื่องกลุ่มที่ 2 กล่าวคือมงกุฎเป็นสี่เหลี่ยมยอดแหลมมีลายลูกประคำประดับขอบซึ่งเป็นลายเดียวกับเครื่องทรงอื่นๆ ทั้งสังวาลพาดูวัดและทองกรแปลว่ามีความคล้ายคลึงกับเจ้าทรงเครื่องกลุ่มที่ 2 แต่มีลักษณะความเป็นสกุลช่างท้องถิ่นพะเยาเด่นเป็นพิเศษจึงจะเป็นกลุ่มที่ 3 ที่มีอายุร่วมสมัยกับพระพุทธรูปทรงเครื่องในกลุ่มที่ 2 คือถูกกำหนดอายุไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ 21 (ดำรงราชานุภาพ, 2547: 29)

นอกจากพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ยังพบพระพุทธรูปในดินแดนล้านนาบางองค์ซึ่งไม่อาจจัดกลุ่มได้เช่นพระพุทธรูปทรงเครื่องน้อยดินเผาปางประทับยืนจากวัดสองพี่น้องเวียงปรีक्षाสวมเครื่องทรงได้แก่พาหุรัดทองพระกรและสังวาลย์เป็นรูปไข่ปลาภาคจากพระอังสาซ้ายมายังบ้านพระองค์ขวาถ้าบนจีวรห่มเฉียง

พระพุทธรูปสำริดปิดทองทรงเครื่องในล้านนา

ภาพที่ 1 พระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัย
สถานที่เก็บรักษา ณ ห้องศิลปะล้านนา อาคารประพาสพิพิธภัณฑ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

1) พระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัย ของหลวงพระราชนา มาเมื่อ วันที่ 17 ธันวาคม 2469 สถานที่เก็บรักษา ห้องศิลปะล้านนา อาคารประพาส พิพิธภัณฑ์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

พระพุทธรูปทรงเครื่อง ปางมารวิชัย ศิลปะล้านนา พุทธศตวรรษที่ 21 (ประมาณ 500 ปีมาแล้ว) สร้างขึ้นตามคติเรื่องชมพูบดีสูตร หรือพระพุทธรูปเจ้าทรงพระยาชมพูบดี โดยทรงบันดาลพระเวฬุวันวิหารประดุกเมืองสวรรค์ และเนรมิตพระองค์ทรงเครื่องพระจักรพรรดิราช แสดงบุญญาภิเษกเหนือพระยามหากษัตริย์ทั้งปวง เพื่อคลายทิฐิมานะแห่งพระยามหาชมพูกษัตริย์ผู้ทรงอำนาจ และทรงแสดงธรรมจนกระทั่งพระยามหาชมพูสิ้นมานะ ขอบวชเป็นพระสาวกในพระพุทธศาสนา พระพุทธรูปทรงเครื่องพระมหาจักรพรรดิจึงหมายถึงอำนาจ และธรรมอันเป็นแก่นสารยิ่งกว่าอำนาจแห่งทรัพย์สมบัติทั้งหลาย พระพุทธรูปทรงเครื่องยังอาจหมายถึงพระโพธิสัตว์ศรีอาริยมตไตรย พระอนาคตพุทธเจ้า คือพระพุทธรูปพระองค์ที่ 5 ในภัทรกัลป์ ที่จะมาบังเกิดเมื่อสิ้นสุดยุคของพระพุทธรูปเจ้าโคตม

2) พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร พระทรงเครื่องพระมหาจักรพรรดิ แบบศิลปะ/อายุสมัย ล้านนา พุทธศตวรรษที่ 21 – 22 ชนิด สัมฤทธิ์ ขนาด ตักกว้าง 32.5 เซนติเมตร สูงพร้อมฐาน 59 เซนติเมตร ประวัติ ของหลวงพระราชนา มาเมื่อวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ.2469 พระพุทธรูปทรงเครื่องพระมหาจักรพรรดิ ศิลปะล้านนา สวมอุณหิส ทรงกษุณทล สร้อยพระศอ สังวาล รัตพระองค์ พาหุรัด ทองกร สร้างขึ้นตามคติเรื่องชมพูบดีสูตร หรือพระพุทธรูปเจ้าทรงพระยาชมพูบดี โดยทรงบันดาลพระเวฬุวันวิหารประดุกเมืองสวรรค์ และเนรมิตพระองค์ทรงเครื่องพระจักรพรรดิราช แสดงบุญญาภิเษกเหนือพระยามหากษัตริย์ทั้งปวง เพื่อคลายทิฐิมานะของพระยามหาชมพูกษัตริย์ผู้ทรงอำนาจ และทรงแสดงธรรมจนกระทั่งพระยามหาชมพูสิ้นมานะ ขอบวชเป็นพระสาวกในพระพุทธศาสนา พระพุทธรูปทรงเครื่องพระมหาจักรพรรดิจึงหมายถึงอำนาจ และธรรมอันเป็นแก่นสารยิ่งกว่าอำนาจแห่งทรัพย์สมบัติทั้งหลาย

ภาพที่ 2 พระหริภุชชัยไพสิษฐ์ วัดพระธาตุหริภุชชัย จังหวัดลำพูน
(ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551: 344)

3) พระหริภุชชัยไพสิษฐ์ จากวัดพระธาตุหริภุชชัย จังหวัดลำพูน ต้นพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นเนื้อสัมฤทธิ์ สูง 82 เซนติเมตร ศาลาล้านนรศภาค วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551: 344) พระพุทธรูปปฏิมาแบบที่ 1 ทรงเครื่องวิจิตรหมดอง ชายจีวรพาดอยู่เหนือพระถัน ทรงสวมอุณหิสห้ายอด มีแถบผ้าไขว้กันเป็นเงื่อนกระตุก ทั้งชายเหนือพระกรรมทั้งสองข้าง ทรงกุดทอล กรองคอ และพาหุรัด เป็นพระหริภุชชัยไพสิษฐ์ เดิมประดิษฐานอยู่ที่วัดพระธาตุหริภุชชัย จังหวัดลำพูน (ดำรงราชานุภาพ, 2515: 49) ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร พระพุทธรูปปฏิมาองค์นี้มีพุทธลักษณะที่ถอดแบบมาจากพระพุทธรูปอินเดีย เช่น อุณหิสวางอยู่เหนือเม็ดพระศกแถวแรก พระเนตรเหลือบลงแต่ปลายตัวขึ้นไปที่ปลายพระขน นอกจากนั้นแล้วชายแถบผ้าเหนือพระกรรม ก็ยังลอกแบบมาจากของอินเดียเช่นกัน เมื่อพิจารณาพุทธลักษณะทั้งหมดโดยรวมและฝีมือการหล่อชั้นครู แสดงให้เห็นว่าน่าจะสร้างขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช จึงเป็นไปได้ว่าพระพุทธรูปองค์นี้อาจจะสร้างขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 20

ภาพที่ 3 พระหริญชัยบรมโพธิสัตว์ กลางพุทธศตวรรษที่ 21
(ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551: 345)

4) พระหริญชัยบรมโพธิสัตว์ กลางพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นเนื้อสัมฤทธิ์ หน้าตักกว้าง 66 เซนติเมตร สูง 1.16 เมตร ระเบียงพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานครพระพุทธรูปปฏิมาประทับขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ทรงเครื่อง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส “พระทรงเครื่องลำพูน เป็นพระที่มีองค์เดียวไม่มีสองงามเลิศล้ำ” (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551: 344) พระพุทธรูปองค์นี้น่าจะจำลองมาจากองค์ที่กล่าวถึงเบื้องต้นเพราะเพิ่มไรพระศกขึ้นได้เม็ดพระศกแถวแรก นอกจากนั้นแล้ว ยังครองจีวรทับสร้อยพระศอซ้าย ส่วนพาหุรัด เกยूर และ ทองพระกรด้านซ้ายสวมทับบนจีวรอีกต่อหนึ่ง พระพุทธรูปองค์นี้อาจจะสร้างขึ้นในรัชสมัยของพญาแก้ว ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551: 196)

ภาพที่ 4 พระสมณโคดม ปางโปรดพญาชมพูนุติ
ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551: 346.

5) พระสมณโคดม ปางโปรดพญาชมพูนุติ กลางพุทธศตวรรษที่ 21 สัมฤทธิ์ สูง 56 เซนติเมตร พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ พระพุทธปฏิมาในแบบที่ 2 อาจจะเป็น พระสมณโคดมโปรดพญาชมพูนุติ ทรงพระธรรมเทศนาโปรดพญาชมพูนุติ จนทรงเลื่อมใส และ ขอบรรพชา ตามที่กล่าวถึงในชมพูนุตสูตร (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551: 348)

หลักฐานของพม่า เชื่อกันว่าปางนี้เกิดขึ้นที่เชียงใหม่ก่อนที่จะนำไปแพร่หลายที่อื่นซึ่งสอดคล้องกับพระวินัยของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงสันนิษฐานว่า หนังสือ มหาชมพูนุตสูตร ซึ่งอยู่ในหมวดสุดท้ายคหะ คือหนังสือซึ่งส่งเคราะห์รวมอยู่ใน พระสุตตันตปิฎก นั้น แท้จริงแล้วมิได้รวมอยู่ในพระไตรปิฎกคัมภีร์ใด “ผู้ชำนาญภาษาฟีได้ตรวจสำนวน เห็นว่าเป็นหนังสือแต่งในแถวประเทศของเรา” ภายหลังหนังสือจามเทวีวงศ์ และ

รัตนพิมพ์วงศ์ จึงเป็นไปได้ว่า มหาชมพูตีสสูตร เป็นวรรณกรรมภาษาบาลีอีกเรื่องหนึ่งที่แต่งขึ้นโดยพระภิกษุชาวไทย ซึ่งน่าจะเป็นพระภิกษุฝ่ายอรัญวาสี ในรัชสมัยพญาแก้ว (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551: 6)

พระพุทธรูปไม้ทรงเครื่องในล้านนา

วัดมหาโพธิ์ ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน พระพุทธรูปไม้โบราณ ทรงเครื่องกษัตริย์ปางประทับยืนเปิดโลก เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นโดยเจ้าเมือง ต่อมาได้มีการอพยพเคลื่อนย้ายเมื่อเกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ในเมืองน่าน จึงได้ย้ายมาสร้างวัดใหม่ พร้อมกับนำพระพุทธรูปองค์นี้มาเป็นประธานของวัด วัดนี้มีชื่อเรียกว่า วัดพระแก้ว (อยู่ในบริเวณค่ายสุริยพงษ์ ในปัจจุบัน) ซึ่งพื้นที่นี้สูงกว่าบริเวณเมืองน่านเดิม ต่อมาได้เกิดไฟไหม้ เหลือแต่พระพุทธรูปทรงเครื่องล้มอยู่ ชาวบ้านที่มาพบเห็นจึงเกิดความอัศจรรย์ในอย่างยิ่ง จึงนำพระพุทธรูปไปตั้งไว้ที่ต้นโพธิ์ แล้วได้สร้างวัดมหาโพธิ์ขึ้น เมื่อสร้างเสร็จก็ได้นำมาเป็นพระประธานของวัด ตราบจนถึงปัจจุบันนี้

พระพุทธรูปทรงเครื่องกษัตริย์ปางประทับยืนเปิดโลก ประดิษฐานแท่นแก้วเป็นพระประธานของวัด ซึ่งมีขนาด สูง 260 เซนติเมตร รูปแบบกลุ่มพระพุทธรูปทรงเครื่องต้นอย่างจักรพรรดิราช ประกอบไปด้วยมงกุฎทรงสูง กรรเจียกจร กุณฑล กรองศอ ทับทรวง พาหุรัด ทองพระกร ทองพระบาท ชายไหว ชายเครง โดยรูปแบบแล้วแสดงให้เห็นอิทธิพลของพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบรัตนโกสินทร์ คือทำมงกุฎสูงมากเป็นมงกุฎครอบเฉพาะพระเศียร ไม่ยาวลงถึงส่วนหลัง ชายไหวชายเครงไม่อ่อนไหว พระพุทธรูปองค์นี้ก็ยังปรากฏอิทธิพลพื้นเมืองแสดงให้เห็นถึงช่างเมืองหลวงพระบางที่ได้ทำเลียนแบบ

วัดชนะไพร ตำบลแสนทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน (ในพิพิธภัณฑ) วัดชนะไพร ตั้งอยู่เลขที่ 28 บ้านสะหมู่ที่ 8 ตำบลแสนทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน มีพระพุทธรูปทรงเครื่องจักรพรรดิ ประดิษฐานอยู่ในหอคำเมืองน่าน อยู่ภายในพิพิธภัณฑ มีขนาดสูงประมาณสองเมตรกว่า ได้ย้ายมาจากวัดบุญยืน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน เจ้าหลวงอัตถวรปัญโญ เชิญมาสร้างพระพุทธรูปในเมืองน่าน ซึ่งคาดว่าผู้สร้างพระพุทธรูปองค์นี้น่าจะเป็นเจ้าเมืองเพราะเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องกษัตริย์ ซึ่งคนธรรมดาไม่สามารถสร้างได้ รูปแบบกลุ่มพระพุทธรูปทรงเครื่องต้นอย่างจักรพรรดิราช ประกอบไปด้วยมงกุฎทรงสูง คลุมด้วยฉัตรหรือหมวก กรรเจียกจร กุณฑล กรองศอ ทับทรวง พาหุรัด ทองพระกร ทองพระบาท ชายไหว

ชายเครื่องที่ประดับตกแต่งด้วยลวดลายต่างๆ ด้วยรักสมุกขึ้นเป็นตัวนก เป็นเทคนิคที่นิยมมากในล้านนา พระศอเป็นริ้วปล้องแบบลือ พระพักตร์เวียว พระโขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกแบน พระโอษฐ์เล็กยาวหักต่อด้วยริ้วระหว่างพระนาสิกและพระโอษฐ์สามเส้น ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะที่เจอในจิตรกรรมฝาผนังเมืองน่าน พระกรรมเป็นรูปตัวซี แบบไทลื้อ

วัดทุ่งผึ้ง ตำบลทุ่งผึ้ง อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง วัดทุ่งผึ้ง ตั้งอยู่บ้านทุ่งผึ้ง หมู่ที่ 4 ตำบลทุ่งผึ้ง อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง สังกัดสงฆ์มหานิกาย พระพุทธรูปไม้ปางสมาธิทรงเครื่องกษัตริย์ พระพุทธรูปองค์นี้ไม่ปรากฏปีที่สร้าง แต่ลักษณะเด่นของพระพุทธรูปองค์นี้ เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องกษัตริย์ พบภายในกุฏิเจ้าอาวาสโดยวางบนแท่นแก้ว ซึ่งลักษณะการสร้างนี้ในล้านนาพบอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ทั้งที่เป็นกลุ่มช่างล้านนา และกลุ่มสกุลช่างพะเยา แต่พระพุทธรูปองค์นี้ทำปางสมาธิ ซึ่งน่าจะสร้างในสมัยหลังแล้วเพราะว่าการสร้างยังพระพุทธรูปในอดีตพบว่ามีกฏเกณฑ์ในการสร้าง แต่สมัยหลังผู้ถวายหรือช่างน่าจะกำหนดขึ้นเองโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานที่สร้างกันมาแต่ก็แตกต่างกันเล็กน้อย ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของการสร้างพระพุทธรูปไม้ในยุคหลัง ส่วนเทคนิคการประดับตกแต่งนั้นจะทำเครื่องประดับด้วยการปั้นรักสมุก ซึ่งเป็นเทคนิคที่ชาวล้านนาในยุคราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนชำนาญมาก พุทธลักษณะพระพุทธรูปองค์นี้เพรียวบางบนพระองค์เล็ก พระอังสาใหญ่ พระพักตร์รี พระโขนงโก่งเป็นสัน พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เล็ก พระกรรมยานใหญ่ ใส่ภูษาทอล ขนาดใหญ่ตามแบบกลุ่มพระพุทธรูปทรงเครื่องล้านนา ใส่มงกุฎทรงกรวยหกเหลี่ยม แต่ทำเหลี่ยมเป็นสันชัดเจนพุ่งตรงไปจุดศูนย์กลาง โดยยอดของมงกุฎเป็นรูปดอกบัวตูม พระเศวตสลักเป็นตารางทาด้วยรัก เทคนิคประดับตกแต่งคือลงรักทาชาดแล้วปิดทอง

วัดบุญยืน อ.เวียงสา จ.น่าน พระพุทธรูปไม้ทรงเครื่อง ซึ่งปัจจุบันองค์ดังกล่าวจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน พระพุทธรูปองค์นี้เชื่อกันว่าสร้างขึ้นในสมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ เจ้าผู้ปกครองนครเมืองน่านช่วงปี พ.ศ. 2329-2535 (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2551: 232) มีการสร้างวัดบุญยืนที่อำเภอเวียงสาขึ้นเป็นวัดสำคัญของเมืองสันนิษฐานว่า พระพุทธรูปทรงเครื่ององค์ดังกล่าวน่าจะสร้างขึ้นคราวเดียวกันประมาณ พ.ศ. 2336 บานประตูของพระวิหารบริเวณขอบบนบานประตูมีคำจารึกที่เขียนด้วยอักษรธรรมล้านนา เรื่องราวที่จารึกกล่าวถึง

จากปีในการสร้างวัดบุญยืนสามารถนำมากำหนดอายุพระพุทธรูปทรงเครื่องของวัดบุญยืนน่าจะสร้างคราวเดียวกับการสร้างวัด นอกจากนั้นรูปลักษณะของพระพุทธรูป

ทรงเครื่องคล้ายกับรูปสลักทวารบาลที่บานประตูของวัดบุญยืน ซึ่งสลักรูปเทวดาทรงเครื่องสวมมงกุฎประดับกรเจียรจระ สวมสร้อยสังวาลมีทับทรวงประดับกลางอุระ บริเวณผ้านุ่งประดับชายไหวชายแครง และสวมฉลองพระบาทเชิงงอนลักษณะของเทวดาเหมือนกับพระพุทธรูปทรงเครื่องทั้งพระพักตร์และเครื่องแต่งองค์จึงน่าจะสร้างในคราวเดียวกัน

ส่วนฐานพระพุทธรูปทรงเครื่อง ที่มีลักษณะประทับยืนมีฐานบัวในผังแปดเหลี่ยมมารองรับฐานล่างสุดเป็นแถบหน้ากระดานเรียบถัดขึ้นไปเป็นบัวคว่ำ ท้องไม้กว้างคาดลูกแล้วอกไก่ 1 เส้น ส่วนของบัวหางายและหน้ากระดานบนสลักเป็นกลีบบัวและเกสรบัว

เครื่องทรง สวมมงกุฎทรงสูง ประดับกรเจียรจระ พระพักตร์วงรี พระโขนงโค้ง พระเนตรเหลือบต่ำ ปลายพระเนตรวัดขึ้น พระนาสิกค่อนข้างแบนบริเวณปลายตัดตรง ริมพระโอษฐ์บางและแยมพระโอษฐ์เล็กน้อยพร้อมสลักร่องพระโอษฐ์เป็นเส้นยาวถึงพระนาสิก บริเวณพระคอสลักเป็นชั้นๆ พระกรณยาว สวมกุดชโลทั้ง 2 ข้าง กุดชโลคล้ายพู่ห้อยปลายสะบัดไปทางด้านหลัง

บริเวณพระวรกายครองติ้วเฉียง มีสังฆาฏิเป็นแผ่นยาวปลายจรดพระนาภี สวมกรองคอเป็นแถบกลมถัดลงมามีสายสร้อย 2 สาย ยาวลงมาบริเวณปลายสะบัดเป็นเปลว กระหนกประดับทับทรวงที่มีลักษณะคล้ายรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน กรอบลายประกอบจากวงโค้งกรอบบรรจุลายไม้ใบไม้แบบประดิษฐ์ บริเวณพระกรประดับพาหุรัดรัดบริเวณต้นแขน นอกจากนั้นยังประดับทองพระกร อีก 3 ชั้น บริเวณถัดจากต้นแขน ข้อศอก และข้อมือ สวมอำมรงค์ข้างละ 4 นิ้ว ยกเว้นพระอังคุ

ส่วนล่างทรงภูษาซ้อนกัน 3 ชั้น มีแถบหน้านางภูษาสลักลวดลาย ประดับรัดพระองค์ปิ่นแห่งสลักไม้แยกจากองค์พระพุทธรูป ชายไหวชายแครงซ้อน 3 ชั้น ทำเป็นแผ่นแยกสามารถถอดออกได้ ประดับทองพระบาท และสวมรองพระบาทเชิงงอน เมื่อมองจากด้านหลังพระพุทธรูปทรงเครื่องจะเห็นลวดลายที่สลักบนภูษาอย่างชัดเจน นอกจากนั้นจะเห็นชั้นของภูษาแต่ละชั้นจะทำปลายขอบผ้าสะบัดปลิวรับกับชายไหวชายแครงด้านหน้า

วัดพระธาตุแช่แห้ง หมู่ 3 บ้านหนองเต่า ตำบลม่วงตึ๊ด อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน
พระพุทธรูปทรงเครื่องวัดพระธาตุแช่แห้ง ปัจจุบันได้ถูกโจรกรรมไปเมื่อ พ.ศ. 2524 การสวมมงกุฎทรงสูงประดับกรเจียรจระ สวมสร้อยสังวาล ทับทรวง บริเวณผ้านุ่งประดับชายไหวชายแครงซ้อนกัน 3 ชั้น ผ้านุ่งสลักลวดลายชายผ้านุ่งสะบัดขึ้น พระบาทสวมฉลองพระบาทเชิงงอน

พระพักตร์ของพระพุทธรูป 2 องค์ พระพักตร์รูปไข่ พระโขนงโค้ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง ปลายพระนาสิกตัดตรง พระโอษฐ์แย้มเล็กน้อย สลักพระหนุเป็นปมสุนทรีของพระพักตร์พระพุทธรูปเป็นแบบเดียวกับพระพุทธรูปทรงเครื่องที่จัดแสดงภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน เป็นการสร้างในกลุ่มสกุลช่างเดียวกัน

วัดพระธาตุช้างค้ำ ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน พระพุทธรูปไม้ทรงเครื่อง วัดพระธาตุช้างค้ำ มีลักษณะพระพุทธรูปประทับยืนแสดงปางเปิดโลก เก็บรักษายู่ภายในวัดไม่ได้นำออกมาจัดแสดงในวิหาร ลักษณะพระพุทธรูปทรงเครื่องที่เก็บรักษาไว้ที่วัดแห่งนี้ พระพุทธรูปสวมมงกุฎทรงสูง จากภาพไม่พบการประดับกรเจียรกจรสันนิษฐานว่าทำแยกชิ้นมาประดับจึงหลุดหายไป ครองจีวรห่มเฉียง สันยาเป็นแผ่นยาวจรดพระนาภี สวมกรองคอ สร้อยสังวาล และทับทรวงอยู่ต่ำประมาณพระนาภี ผ่านูประดับรัตนพระองค์ผ่านูมีแถบหน้านางยาวลงมาต่ำแหน่งด้านล่างของผ่านูประดับชายไหวชายแครง 2 ช่วง บริเวณพระบาทเปลือยเปล่าไม่สวมฉลองพระบาท (ภาวินี ทองสันติสุข, 2559: 66)

พระพักตร์ของพระพุทธรูปทรงเครื่อง วัดพระธาตุช้างค้ำ ยังมีเค้าโครงเหมือนพระพุทธรูปในกลุ่มเดียวกันคือ พระพักตร์รูปไข่ พระโขนงโค้ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่งปลายตัดตรง พระโอษฐ์แย้มเล็กน้อย ที่พระหนุมีปม

วัดพระเกิด ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน วัดพระเกิดสร้างในสมัยเจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ 11 ในราชวงศ์หลวงตีนมหาวงค์ หรือเจ้ามหาวงค์ สร้างเมื่อประมาณ พ.ศ. 2381 (ชาติรี เจริญศิริ, 2549: 26) วัดพระเกิดมีพิพิธภัณฑสถานวัดพระเกิดตั้งอยู่ภายในวัด มีพื้นที่จัดแสดงศิลปวัตถุภายในวัด รวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้ในอดีตของชาวบ้าน ภายในพิพิธภัณฑสถานนี้มีพระพุทธรูปทรงเครื่องจัดแสดงจำนวน 3 องค์ แบ่งเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดเท่าคนจริง 1 องค์ และพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดเล็ก 2 องค์ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2551: 233)

พระพุทธรูปทรงเครื่ององค์นี้ แต่เดิมประดิษฐานอยู่ในอุโบสถหลังเก่า ลักษณะของพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนบนฐานบัวแสดงปางเปิดโลก พระเศียรสวมมงกุฎทรงสูงส่วนยอดสลักเป็นทรวงกรวยแหลม ไม่พบการประดับกรเจียรกจร และกุนทล สวมกรองคอ สร้อยสังวาลทับกันเป็นรูปกากบาทประดับทับทรวงขนาดเล็ก มีการสลักชายสลักชายสังยาเป็นแผ่นยาวขัดกับการแสดงพระกัณฐกรวมถึงไม่แสดงเส้นจีวรที่พาดจากอังสาซ้ายลงมาบนพระองค์ทางขวา ต่างจากพระพุทธรูปทรงเครื่องที่แสดงการครองจีวรเฉียงชัดเจน

ส่วนฝั่วนึ่งประดับรัตนพระองค์ และปั้นหนึ่ง มีแถบหน้านางสลักกลดลายรักร้อย บริเวณแถบหน้านางสลักชายไหวชายแครง 3 ชั้น ชายไหวชายแครงค่อนข้างติดกับฝั่วนึ่งปลาย สะบัดไม่มากเท่าพระพุทธรูปทรงเครื่อง ฝั่วนึ่งค่อนข้างสอบลง บริเวณพระบาทสวมฉลองพระบาทเชิงงอน

พระพุทธรูปทรงเครื่ององค์นี้บริเวณพระวรกายส่วนพระอุระมีการแสดงกล้ามเนื้อแตกต่างจากพระพุทธรูปทรงเครื่อง บริเวณพระอุระค่อนข้างเรียบไม่แสดงสัดส่วนของกล้ามเนื้อ การสลักเครื่องทรงทั้งกรองคอ สร้อยสังวาลที่ไขว้กับเป็นรูปกากบาท ทับทรวง สลักได้นูนขึ้นกลดลายชัดเจนรวมถูงมีการประดับอัญมณีลงบนพระพุทธรูปซึ่งไม่พบการประดับลักษณะนี้กับพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์นี้

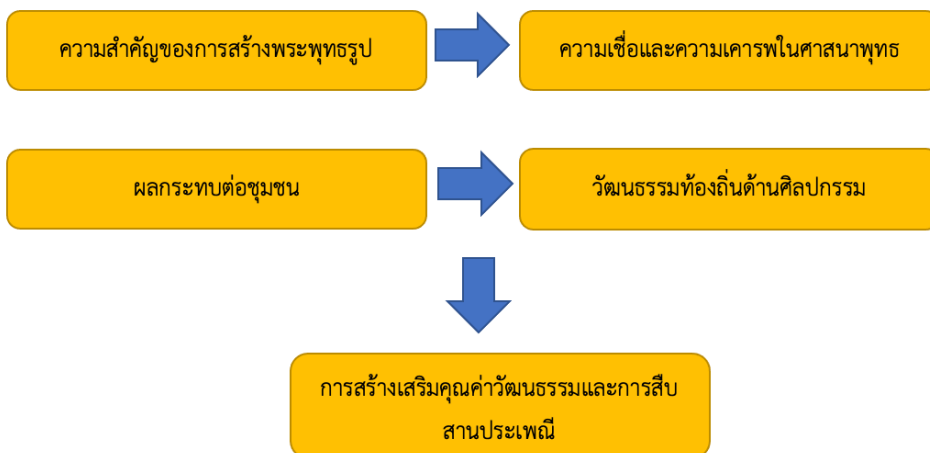
วัดสภารศ ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน เจ้าสมนเทวราชเจ้าผู้ครองนครน่านจึงโปรดให้ย้ายเมือง เมื่อย้ายเมืองจึงเกิดการสร้างวัดให้เป็นศูนย์กลางเวียง คือ วัดสภารศ สร้างราวปี พ.ศ. 2364 – 2366 บริเวณเวียงเหนือวัดสภารศเป็นวัดเดียวที่มีการสร้างพระธาตุภายในวัดจึงน่าจะเป็นวัดศูนย์กลางเวียงเหนือภายในวัดสภารศมีพิพิธภัณฑที่เก็บรักษาพระพุทธรูป และเครื่องใช้ในอดีตของชุมชน (ชาติศรี เจริญศิริ, 2549: 25-26)

ลักษณะพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนเหนือฐานที่สลักรูปเศียรช้าง 6 เศียร แสดงปางเปิดโลก พระพุทธรูปทรงเครื่องสวมมงกุฎทรงสูงประดับกรเจียรกจร และกมลทล บริเวณพระเศียร ครองจีวรเฉียงสังฆาฏิเป็นแผ่นใหญ่ยาวจรดพระนาภี สวมกรองคอ สร้อยสังวาลประดับทับทรวงในตำแหน่งต่ำกว่าพระอุระ ฝั่วนึ่ง 2 ชั้น มีแถบหน้านางประดับชายไหวชายแครง 2 ชั้น ที่ข้อพระบาทประดับทองพระบาทไม่สวมฉลองพระบาท

วัดตูใต้ ตำบลตูใต้ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน ภายในวัดมีพระพุทธรูปทรงเครื่องสลักจากไม้ 1 องค์ พระพุทธรูปมีความสูงไม่เกิน 100 เซนติเมตร ลักษณะพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนเหนือฐานบัวแสดงปางเปิดโลก การทรงเครื่องประกอบด้วยมงกุฎทรงสูงประดับกรเจียรกจรและกมลทล ครองจีวรเฉียงสังฆาฏิเป็นแผ่นยาวจรดพระนาภีปลายตัดตรง สวมกรองคอ สร้อยสังวาลสลักเป็นเม็ดไข่ปลาและมีทับทรวง ฝั่วนึ่งยาวทำจีบหน้านางมีรัดประคด ปั้นหนึ่ง และประดับชายไหวชายแครง ฝั่วนึ่งซ้อนชั้นสลักสวดลายดอกไม้คล้ายลายดอกกุหลาบ

องค์ความรู้จากการศึกษา

องค์ความรู้จากการศึกษาเรื่อง แนวคิด ความเชื่อ และการสร้างพระพุทธรูป พระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนา สามารถสรุปเป็นแผนผังได้ดังนี้

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนา มีจุดเน้นที่สำคัญ คือ

1) ความสำคัญของการสร้างพระพุทธรูป คือ ความเชื่อและความเคารพในศาสนาพุทธ ความเชื่อในพระพุทธรูป และความเคารพต่อพระพุทธรูป

2) ผลกระทบต่อชุมชน คือ การสร้างพระพุทธรูปเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่น การสร้างสัญลักษณ์ที่สำคัญ การส่งเสริมศิลปะและงานศิลปกรรม

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องเป็นการสร้างเสริมคุณค่าวัฒนธรรม การสืบสานประเพณีของชุมชน

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนามีความสำคัญอย่างมากต่อชุมชนในพื้นที่นั้น ไม่เพียงเพิ่มความเคารพและเชื่อมั่นในศาสนาพุทธเท่านั้น แต่ยังมีผลกระทบที่มีนัยยะต่อด้านวัฒนธรรมและสังคมด้วย การสร้างพระพุทธรูปเป็นการสร้างสัญลักษณ์ที่สำคัญในชุมชน ช่วยเสริมสร้างความเชื่อมั่นและความสันติสุขในชุมชน นอกจากนี้ การสร้างพระพุทธรูปยังเป็นการส่งเสริมศิลปะและงานศิลปกรรมในพื้นที่นั้น ซึ่งมีผลกระทบในการสร้างเสริมคุณค่าวัฒนธรรมและเป็นส่วนหนึ่งของการสืบสานประเพณีและศูนย์กลางของชุมชน. ดังนั้น

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนามีผลกระทบต่อด้านศาสนา วัฒนธรรม และสังคม โดยช่วยสร้างความเชื่อมั่น ความเคารพ และความสันติสุขในชุมชน

สรุป

การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนามีผลกระทบต่อด้านศาสนา วัฒนธรรม และสังคมอย่างมีนัยยะในลักษณะต่างๆ ดังนี้

1) ด้านศาสนา การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนาเสริมสร้างความเคารพ และเชื่อมั่นในศาสนาพุทธอย่างยิ่ง โดยชาวล้านนาเชื่อว่าการสร้างและเคารพพระพุทธรูปจะเพิ่มบุญคุณและสิ่งดีงามให้กับชีวิตของตนเอง ยังเป็นการสร้างสถานที่สำคัญในการปฏิบัติธรรม และสวดมนต์ของประชาชนในชุมชน

2) ด้านวัฒนธรรม การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของ วัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีความเป็นเอกลักษณ์ และเป็นการสืบสานประเพณีและศิลปกรรมที่มี มาตั้งแต่อดีต เป็นการส่งเสริมศิลปะและงานศิลปกรรมในพื้นที่นั้น โดยช่างฝีมือท้องถิ่นจะมี โอกาสในการสร้างงานศิลปกรรมที่มีคุณค่าและเป็นเอกลักษณ์

3) ด้านสังคม การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนาช่วยสร้างความเชื่อมั่นและ ความสันติสุขในชุมชน โดยเป็นที่เคารพและสร้างความสมานฉันท์ในชุมชน เป็นการสร้างสถานที่ สำคัญในชุมชนที่ช่วยสร้างความเข้มแข็งและความสัมพันธ์ที่ดีในหมู่บ้าน

ดังนั้น การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนามีผลกระทบต่อด้านศาสนา วัฒนธรรม และสังคม โดยช่วยสร้างความเชื่อมั่น ความเคารพ และความสันติสุขในชุมชน

บรรณานุกรม

ชาติรี เจริญศิริ. (2549). **นครน่าน พัฒนาการแห่งนครรัฐ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุน สนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.

ดำรงราชานุภาพ. (2547). **ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ**. แก้ไขและเพิ่มเติม. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

ดำรงราชานุภาพ. (2515). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5**. พระนคร: บรรณาการ.

- ธนภัทร์ ลิ้มหัตถ์กุล. (2558). “ชมพูปติสูตรในจิตรกรรมฝาผนังช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 – 25.”
วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิต
 วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บำรุง บารมี. (2542). “ชมพูปติ” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 4. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ
 สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- พระมหาชนบ สหายปัญโญ. (2560). “การวิเคราะห์วรรณกรรมลายลักษณ์เรื่องท้าวชมพูปบ
 ภาคใต้.” **พุทธศาสตร์ศึกษา** สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย:
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. (2551). **พระพุทธปฏิมาอัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย.** กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์
 พรินต์ติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. (2545). **ศิลปะสุโขทัยและอยุธยา.** กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พรินต์ติ้ง
 แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- ภรดี พันธุ์ภากร. (2542). **การวิจัยทางศิลปะและศิลปะประยุกต์.** ชลบุรี: คณะศิลปกรรม
 ศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ภาวีนี ทองสันติสุข. (2559). “พระพุทธรูปไม้ทรงเครื่อง เมืองน่าน วิเคราะห์ความสัมพันธ์ทาง
 ศิลปะของเมืองน่าน รัตนโกสินทร์ และหลวงพระบาง.” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร
 มหาบัณฑิต.** ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2524). “จากพระเจ้าอู่ทองถึงพระเจ้าปราสาททอง.” **เมืองโบราณ.** 7(3), 43.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2551). **งานช่าง สมัยพระนั่งเกล้าฯ.** กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. (2531). **เรื่องพระทรงเครื่อง เรื่องโบราณคดี.** กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ และคณะ. (2502). **เรื่องพระพุทธรูปปางต่าง ๆ.** พระนคร: โรงพิมพ์
 พระจันทร์.
- ฮัสส์ เพนธ์. (2519). **คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
 สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

วารสารพุทธศิลปกรรม JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

05

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 | มกราคม - มิถุนายน 2565 |

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

พัฒนาการสร้างพระพุทธรูปในพระพุทธศาสนา

The development of Buddha image making in Buddhism

พิสิฐ โคตรสุโพธิ์

Phisit Kotsupho

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัยวิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus

อุเทน ลาพิงค์

Uten Larping

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา

Mahamamakut Buddhist University, Lanna campus

Corresponding Author, Email: phisit1955@gmail.com

บทคัดย่อ

พระพุทธรูปเริ่มเป็นที่เคารพในสมัยโบราณของประวัติศาสตร์ เมื่อพระพุทธรองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงแล้วหลายร้อยปี โดยเริ่มมีการสร้างพระพุทธรูปในประเทศอินเดียสมัยโบราณ โดยเน้นการสร้างรูปสัญลักษณ์แทนพระพุทธรองค์ ในสมัยนั้น การสร้างพระพุทธรูปมักถูกนำมาใช้เป็นที่เคารพและสักการะในสถานที่สำคัญ การสร้างพระพุทธรูปในพระพุทธศาสนามีความสำคัญอย่างมากเนื่องจากเกี่ยวข้องกับความเชื่อในพระพุทธศาสนาอย่างสำคัญ การสร้างพระพุทธรูปถือเป็นการสร้างสัญลักษณ์ที่แทนพระพุทธรองค์ และมีพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถปกปักรักษาชาวบ้าน ชาวเมือง หรือผู้สักการบูชาให้อยู่เย็นเป็นสุข การสร้างพระพุทธรูปเป็นการเสริมสร้างความเชื่อและความสำคัญของพระพุทธศาสนาในชุมชนและสังคม และเป็นทางเลือกในการเชื่อมั่นและสร้างความสันติภาพใจในชีวิตประจำวันของผู้ที่สักการบูชา ดังนั้น การสร้างพระพุทธรูปไม่เพียงแต่เป็นการสร้างศิลปะ แต่ยังเป็นการสร้างศาสนาและความเชื่อที่เชื่อมโยงกับชีวิตประจำวันของผู้ที่สักการบูชาในพระพุทธศาสนาอย่างสำคัญ

คำสำคัญ: พัฒนาการ; พระพุทธรูป; ศาสนาพุทธ

Abstract

Buddha statues began to be revered in ancient times, shortly after the passing away of the Buddha himself, several hundred years BCE. The construction of Buddha statues commenced in ancient India, emphasizing the creation of symbolic representations of the Buddha. During that era, Buddha statues were often used as objects of reverence and worship in significant locations. The construction of Buddha statues in Buddhist religion holds great significance as it is closely tied to the belief in Buddhism. Building Buddha statues is considered a creation of symbols representing the Buddha, endowed with the power to protect and bring peace and happiness to the villagers, townsfolk, or worshippers. It reinforces beliefs and the importance of Buddhism in communities and society, offering a pathway to faith and tranquility in the daily lives of worshippers. Therefore, the construction of Buddha statues is not merely an artistic endeavor but also a manifestation of religion and belief intertwined with the significant aspects of daily life for Buddhists.

Keywords: Development; Buddha image; Buddhism

บทนำ

ในสมัยพุทธกาลยังไม่มีรูปเคารพที่เป็นพระพุทธรูปแม้แต่ศาสนาที่มีมาก่อนคือ ศาสนาพราหมณ์และฮินดูก็ยังไม่มียูนิคอร์นแต่การสร้างรูปเคารพหรือพระพุทธรูปเกิดขึ้นในสมัยหลังมีประวัติศาสตร์ว่าเกิดขึ้นสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แต่ตามหลักฐานทางโบราณคดีการสร้างพระพุทธรูปพบในสมัยพระเจ้ามลิந்த์ ประมาณ 400 ปี หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว แม้แต่ในพระไตรปิฎก ก็ไม่พบหลักฐานการสร้าง มีเพียงคัมภีร์พระสุตตปิฎกหลังที่ใช้เป็นการอ้างอิง และการศึกษาลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ ที่มีการบันทึกไว้เท่านั้น และการสร้างพระพุทธรูปก็มีความแตกต่างในแต่ละยุคสมัย ความนิยม หรือในการสร้างสุนทรียศาสตร์ของช่างผู้สร้างก็เป็นปัจจัยให้พระพุทธรูปนั้นมีความแตกต่างกัน ที่เรียกว่าพุทธ

ศิลปะ นอกจากนี้ ความสงบของยุคนั้นๆ ก็เป็นเหตุสำคัญในการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบของพระพุทธรูปตามแต่ละยุคนั่นเอง

คติการสร้างพระพุทธรูปในพระพุทธศาสนาได้แสดงถึงพลังแห่งศรัทธาว่าพระพุทธรูปเป็นสิ่งแทนพระพุทธเจ้า มีพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์และสามารถปกป้องรักษาชาวบ้านชาวเมืองหรือผู้สักการบูชาให้อยู่เย็นเป็นสุข ดังนั้นการสร้างพระพุทธรูปจึงแฝงไปด้วยคติและความเชื่อในพระพุทธศาสนา

ในสมัยพุทธกาล มีการสร้างปูชนียสถานปูชนียวัตถุไว้เป็นที่บูชาสักการะบ้าง แต่ไม่มีการสร้างพระพุทธรูปไว้บูชา ตามตำนานกล่าวว่า เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประชนใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอานนท์ปรารภว่า แต่ก่อนบรรดาพุทธบริษัท 4 เคยมาเฝ้าพระองค์อยู่เป็นนิตย์ ต่อไปเมื่อพระองค์เข้าสู่ปรินิพพานแล้ว พุทธบริษัท 4 ก็จะไม่ได้เฝ้าพระพุทธเจ้าอีก เขาเหล่านั้นคงจะพากันว่าเหวเป็นอันมาก พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงถึงสถานที่ที่พุทธบริษัทควรไปเคารพสักการะ เพื่อระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญในสมัยที่พระองค์ทรงประชนชีพ เรียกว่า สังเวชนียสถาน ประกอบด้วย สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และสถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ดังปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรที่ว่า “...อานนท์ สังเวชนียสถาน 4 แห่งนี้เป็นสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู สังเวชนียสถาน 4 แห่งอะไรบ้าง คือ

1) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า “ตถาคต ประสูติในที่นี้”

2) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า “ตถาคต ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้”

3) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า “ตถาคต ทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้”

4) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า “ตถาคต ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานในที่นี้”

อานนท์ สังเวชนียสถาน 4 แห่งนี้เป็นสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธาจะมาดู ด้วยระลึกว่า “ ตถาคต ประสูติในที่นี้” ...ว่า “ตถาคต ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้” ...ว่า “ตถาคต ทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้” ...ว่า “ตถาคต ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานในที่นี้”

อานนท์ ขนเหล่าใดเหล่าหนึ่งจาริกไปยังเจดีย์ จักมีจิตเลื่อมใส ตายไป ขนเหล่านั้นทั้งหมด หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์...” (ที.ม. (ไทย) 10/202/91-92)

จากข้อความข้างต้น พระพุทธรองค์ไม่ได้ทรงกล่าวถึงให้สร้างพระพุทธรูปแทนพระองค์ แต่เมื่อพุทธบริษัทอยากมีเครื่องยึดเหนี่ยวเป็นที่สักการบูชา พระพุทธรองค์ก็ทรงไปบูชาสถานที่ ประสูติ ตรัสรู้ แสดงธรรมและปรินิพพาน

ในพระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ตอนหนึ่งในสมัยครั้ง พุทธกาลนั้นพวกที่นับถือพระพุทธศาสนานับถือแต่พระพุทธรูปและพระธรรมคำสอนของพระพุทธรูปและพระสงฆ์ พุทธสาวกทั้งหลายเป็นหลักศาสนาเรียกรวมกันทั้งสามไตรสรณคมน์ ถ้ามีวัตถุอื่นเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนา ไม่บรรดาเจดีย์ในพระพุทธศาสนา นอกจากไตรสรณคมน์ เป็นของเกิดขึ้นเมื่อพระพุทธรูปดับขันธปรินิพพานแล้ว ทั้งนี้เจดีย์ในพระพุทธศาสนามีตำรากำหนด ว่าเป็น 4 อย่าง คือ ธาตุเจดีย์อย่างหนึ่ง บริโภคเจดีย์อย่างหนึ่ง ธรรมเจดีย์อย่างหนึ่ง อุเทสิกเจดีย์ อย่างหนึ่ง ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรและมิลินทปัญหา เป็นต้น

ในมหาปรินิพพานสูตรนั้นพระพุทธรูปตรัสกับพระอานนท์ไว้ตอนหนึ่งว่าไม่ควรชวนชวายนในสระของพระองค์ดังนี้ “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพวกข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติในพระสระ ของตถาคตอย่างไร อานนท์พวกเธอจงอย่าชวนชวายนเพื่อบูชาสระตถาคตเลย จงสืบทอดพยายามในประโยชน์ของตนๆ เกิด จงเป็นผู้ไม่ประมาทในประโยชน์ของตนๆ มีความเพียร มีตนอันส่งไปแล้วอยู่เกิด กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตก็ดี ผู้เลื่อมใสยิ่งในตถาคต มีอยู่ เขาทั้งหลายจะกระทำการบูชาสระตถาคต ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญก็เขาทั้งหลายจะพึงปฏิบัติในพระสระของประพจน์อย่างไร อานนท์พึงปฏิบัติในสระตถาคตเหมือนที่เขาปฏิบัติในพระสระ พระเจ้าจักรพรรดิฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญก็เขาปฏิบัติในพระสระพระเจ้าจักรพรรดิอย่างไร อานนท์เขาห่อพระสระพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าไหมแล้วซับด้วยสำลีแล้วห่อด้วยผ้าไหม โดยอุบายนี้ ห่อพระสระพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้า 500 คู่ แล้วเชิญพระสระลงในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน ครอบด้วยรางเหล็กอื่นแล้วกระทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน ถวายพระเพลิงพระสระพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง เขาปฏิบัติในพระสระพระเจ้าจักรพรรดิ ด้วยประการฉะนี้แล พวกกษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิต เป็นต้นพึงปฏิบัติในสระตถาคตเหมือนที่เขาปฏิบัติ พระสระพระเจ้าจักรพรรดิถึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่หนทางใหญ่ สี่แพร่ง ขนเหล่าใดจักยกขึ้น ซึ่ง

มาลัยของหอมหรือจุก จักอภิวาทหรือจัดยังจิตให้เลื่อมใสในสวูปนัยการกระทำเช่นนั้น จักเป็นไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุกแก่ชนเหล่านั้น สิ้นกาลนาน

นอกจากนั้นแล้ว พุทธศาสนิกชนในยุคหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน เมื่อต้องการที่จะสร้างวัตถุเป็นเครื่องหมายแทนพระพุทธเจ้า นิยมสร้างรูปต่าง ๆ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า ดังนี้

- 1) สร้างรูปมามีฉัตรกางกั้น เป็นสัญลักษณ์แทนการเสด็จออกบวช
- 2) สร้างรูปบัลลังก์และต้นโพธิ์ เป็นสัญลักษณ์แทนการตรัสรู้
- 3) สร้างรูปธรรมจักรและกวางหมอบเป็นสัญลักษณ์แทนการแสดงปฐมเทศนา
- 4) สร้างรูปพระสวูป เป็นสัญลักษณ์แทนการปรินิพพาน

สัญลักษณ์ทั้ง 4 อย่างมีปรากฏในหลักฐานของพระเจ้าอโศกมหาราช จะเชื่อได้ว่าในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ก็ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าพระองค์ได้สร้างพระพุทธรูปแต่อย่างใด แต่เป็นการสร้างรูปสักการะบูชา ดังที่กล่าวมาแล้ว

พัฒนาการการสร้างพระพุทธรูป

พัฒนาการแห่งพระพุทธรูป มีพัฒนาการมาจาก 3 แหล่งใหญ่ คือ

1) พระพุทธรูปนิรมิต พระองค์สมัยที่ทรงพระชนม์อยู่ เวลาที่ทรงปฏิบัติกิจสำคัญจะทรงเนรมิตพระพุทธรูปนิรมิตขึ้นเป็นผู้ร่วมกระทำกิจนั้น ๆ เช่น เมื่อทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ได้มีพระพุทธรูปนิรมิตแสดงอิริยาบถต่าง ๆ ร่วมด้วย ดังข้อความตอนหนึ่งที่ทอไฟพุ่งออกจากพระโลมา (ขน) เส้นหนึ่ง ๆ สายน้ำไหล ออกจากขุมพระโลมาขุมหนึ่ง ๆ รัศมี 6 สี คือ เขียว เหลือง แดง ขาว หงสบาท ปภัสสร เปล่งออก พระผู้มีพระภาคทรงจกรม พระพุทธรูปนิรมิตกาย ยืนนั่ง นอน พระผู้มีพระภาคประทับยืนพระพุทธรูปนิรมิตยืน จกรม นั่ง นอน ในพรรษาที่ 7 เมื่อเสด็จขึ้นไปจำพรรษา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แสดงพระอภิธรรมโปรดพระมารดาซึ่งประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 31 ข้อ 284: 101) ทรงแสดงพระอภิธรรมติดต่อกัน 3 เดือน กล่าวคือ เมื่อมีเหตุจำเป็นต้องไปทำกิจอื่นชั่วคราว เพื่อไม่ให้เกิดธรรมขาดตอน พระพุทธเจ้าจะทรงเนรมิตพระพุทธรูปนิรมิตขึ้นมาทำหน้าที่แสดงธรรมแทน เมื่อทรงทำกิจอื่นเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงเสด็จกลับมาแสดงธรรมต่อจากที่พระพุทธรูปนิรมิตแสดงไว้ในคราวแสดงยมกปาฏิหาริย์ (พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, 2546: ออนไลน์) เพื่อปราบพวกเจ้าลัทธิต่าง (ทรงเนรมิตพระพุทธรูปเจ้าขึ้นมาทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยในการแสดงยมกปาฏิหาริย์ และ

ในคราวที่แสดงพระอิริยธรรมโปรดพุทธมารดา ทรงเนรมิตพระพุทธรูปเจ้าขึ้นมำทำหน้าที่แสดงธรรมในเวลาเสด็จไปทำกิจที่อื่น มีรายละเอียดดังกล่าวมานั้น

ทำให้สรุปได้ในที่นี้ว่า ในสมัยที่พระพุทธรูปเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่ มีพระพุทธรูปที่เป็นพระพุทธรูปนิรมิต แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีพระพุทธรูปที่ช่างทำขึ้นจากวัตถุ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ไม่มีพระพุทธรูปที่ทำขึ้นจากวัตถุในครั้งพุทธกาล เพราะไม่มีความจำเป็นที่ต้องทำอย่างนั้น เมื่อประสงค์จะเข้าเฝ้าพระพุทธรูปเจ้า พุทธบริษัทย่อมมีโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธรูปองค์ที่ยังทรงพระชนม์อยู่ หรือแม้จะอยู่ในถิ่นไกลจากพระพุทธรูปองค์ เมื่อระลึกถึงรู้ว่าพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ย่อมเกิดทัศนานุตรริยะขึ้นโดยอัตโนมัติพระพุทธรูปนิรมิตก็คือพระพุทธรูปนั่นเอง แต่เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นด้วยอำนาจของพระพุทธรูปเจ้า ไม่ได้สร้างขึ้นจากวัตถุ เช่น ศิลา โลหะ ทองแดง หรือทองคำ พระพุทธรูปองค์ทรงสร้างพระพุทธรูปนิรมิตขึ้นมาในโอกาสพิเศษเพื่อทำหน้าที่แทนพระพุทธรูปองค์ในบางเรื่อง

2) พระพุทธรูป พระพุทธรูปเป็นรูปเปรียบอีกแบบหนึ่งของพระพุทธรูปเจ้า ในการบำเพ็ญพุทธกิจโปรดสัตว์โลก ในเวลาที่พระพุทธรูปองค์ประสงค์ที่จะแสดงธรรมโปรดพุทธบริษัท แต่ไม่ประสงค์จะเสด็จไปแสดงด้วยพระองค์เอง หรือทรงมีเหตุผลบางประการที่ทำให้ไม่เสด็จไปแสดงด้วยพระองค์เอง พระพุทธรูปเจ้าจะทรงแปลงพระรัศมี แสดงพระองค์ประหนึ่งว่าประทับอยู่ตรงหน้าผู้สนทนา แล้วทรงแสดงธรรมโปรดรูปที่ไปปรากฏต่อหน้าผู้สนทนา นั้น ๆ ก็คือภาพฉายของพระพุทธรูปองค์ ดังกรณีตัวอย่างต่อไปนี้

กรณีตัวอย่าง 1 สมัยหนึ่ง พระพุทธรูปเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี สตรีกลุ่มหนึ่งเป็นเพื่อนของนางวิสาขา มาที่โรงธรรม ดื่มน้ำแล้วมา ถูกลมารดใจ แสดงอาการไม่เหมาะสมต่อพระพักตร์ พระพุทธรูปเจ้าจึงแสดงปาฏิหาริย์แปลงพระรัศมี ฉายพระองค์ แสดงธรรมแก่สตรีเหล่านั้น ดังข้อความตอนหนึ่ง

พระพุทธรูปเจ้าทรงหายไปจากบัลลังก์ที่ประทับนั่ง ประทับอยู่บนยอด เขาสิเนรุ (เขาพระสุเมรุ) ทรงแปลงพระรัศมีจากพระอุณาโลม (ขนระหว่างคิ้ว) ขณะนั้น มีแสงสว่างเจิดจ้าเหมือนพระจันทร์พินดวงสดแสง พระพุทธรูปเจ้าตรัสแก่สตรีเหล่านั้นว่า เมื่อโลกสันนิบาสร้อนรุ่มอยู่เป็นนิตย์ จะมีวาระถึงบ้านเทวโรรังอะไรกันอยู่หนอ พวกเธอถูกความไม่รู้ (อวิชชา) ปกคลุมเพราะเหตุไรจึงไม่แสวงหาความรู้ (วิชชา) เล่า

กรณีตัวอย่าง 2 สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี ภิกษุ 500 ปฏิบัติกรรมฐานอยู่ในป่า เข้าใจผิดคิดว่า “ตัวเองเป็นพระอรหันต์แล้ว” จะมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงรับสั่งพระอานนทให้ไปบอกภิกษุเหล่านั้นกลับไปปฏิบัติกรรมฐานในป่าช้าขณะปฏิบัติกรรมฐานอยู่ เห็นซากศพที่ยังสด เกิดความกำหนัดขึ้น จึงรู้ว่าตัวเองยังไม่หมดกิเลส ขณะนั้น พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระคันธกุฎี ทรงฉายพระรัศมีไปที่ภิกษุ 500 รูปนั้น ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

พระศาสดาประทับนั่งในพระคันธกุฎีนั่นเอง ทรงฉายพระรัศมีไปจุล ตรัสอยู่เฉพาะหน้าของภิกษุเหล่านั้น ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย การที่พวกเธอเห็นร่างกระดูกเช่นนั้น เกิดความยินดีด้วยอำนาจราคะ ครอบงำหรือ

กรณีตัวอย่าง 3 สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี ตรัสเรียกพระโฆฏิยะซึ่งทรงพระไตรปิฎกแต่ยังเป็นปุถุชนว่า “คุณโฆลานเปล้า” ทำให้เธอความสังเวชจึงออกไปปฏิบัติกรรมฐาน พระเถระกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นพระอรหันต์ ประสงค์จะกำจัดภิกษุมานะของเธอ จึงส่งเธอให้ไปปฏิบัติกรรมฐานกับสามเณรขณะพระโฆฏิยะปฏิบัติกรรมฐานอยู่นั้น พระพุทธเจ้าซึ่งประทับอยู่ที่พระเชตวัน ทรงเปล่งพระรัศมีไปแสดงธรรมแก่เธอ ดังข้อความตอนหนึ่งสรุปได้ว่า

พระศาสดาประทับนั่งในที่สุดประมาณ 120 โยชน์ ทอดพระเนตรเห็นพระโฆฏิยะนั้น ตรัสพระคาถานี้ว่า ปัญญาย่อมเกิดเพราะการประกอบ ย่อมสิ้นไปเพราะไม่ประกอบ บัณฑิตรู้ทาง 2 แพร่ง คือทางเจริญและทางเสื่อม พึงตั้งตนไว้โดยประการที่ปัญญาจะเจริญขึ้น

กรณีตัวอย่าง 4 สมัยหนึ่ง โจร 500 คนบวชโดยมีพระโสณกุฎิกัณณะเป็นพระอุปัชฌาย์ หลังจากบวชแล้วได้ไปปฏิบัติกรรมฐานที่ภูเขาสูงหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี ไกลจากที่ภิกษุ 500 รูปปฏิบัติกรรมฐานประมาณ 120 โยชน์ ทอดพระเนตรเห็นภิกษุเหล่านั้น ทรงเปล่งพระรัศมีไปหาแสดงธรรมแก่พวกเธอ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า⁶

พระศาสดาทรงเปล่งพระรัศมีไป ประหนึ่งว่าประทับนั่งตรัสอยู่ในที่ เฉพาะหน้า ได้ทรงภาสิตพระคาถาเหล่านี้ว่า ภิกษุใดอยู่ด้วยเมตตา เลื่อมใสในพระพุทธ-ศาสนา ภิกษุนั้นพึงบรรลุทางสงบ เป็นที่สงบระงับความคิดปรุงแต่งเป็นสุข

เรื่องเกี่ยวกับพระพุทธฉายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานี้ ทำให้พุทธบริษัทในประเทศศรีลังกาพระพุทธเจ้าทรงฉายภาพของพระองค์ไปที่ศรีลังกา พุทธบริษัทในประเทศไทย

ก็มีความเชื่อว่า พระพุทธรูปเจ้าทรงฉายภาพของพระองค์มาที่ประเทศไทย เช่น ที่วัดพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี

3) พระแกนจันทน์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวไว้ใน “ตำนานพุทธเจดีย์” อ้างถึงหนังสือเรื่องตำนานพระแกนจันทน์ว่า

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปประทานเทศนาโปรดพระพุทธมารดา ค้าง อยู่ในดาวดึงส์ สวรรค์พรหมชั้นนั้น พระเจ้าปเสนทิ (ปเสนทิ) กรุงโกศลราชมีได้เห็นพระพุทธองค์ช้านาน มีความรำลึกถึง จึงตรัสสั่งให้นายช่างทำพระพุทธรูปขึ้นด้วยแกนจันทน์แดง ประดิษฐานไว้เหนืออาสนะที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ ครั้นพระพุทธองค์เสด็จกลับจากดาวดึงส์มาถึงที่ประทับ พระแกนจันทน์ลุกขึ้นทำปฏิสนธิ์พระพุทธรูปด้วยปาฏิหาริย์ แต่พระพุทธองค์ตรัสสั่งให้พระแกนจันทน์กลับไปยังที่ประทับ เพื่อรักษาไว้เป็นตัวอย่างพระพุทธรูป ซึ่งสาธุชนจะได้ใช้เป็นแบบอย่างสร้างพระพุทธรูปเมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงตั้งข้อสันนิษฐานว่า “พระพุทธรูปแกนจันทน์นั้นแหละ เป็นต้นแบบของพระพุทธรูปซึ่งสร้างต่อมาภายหลัง และคติการสร้างพระพุทธรูปมีขึ้นโดยพระพุทธานุญาต” อย่างไรก็ตาม สันนิษฐานนี้ยังไม่มีข้อยุติ⁷

คตินิยมหรือความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปดังที่กล่าวมานี้ แม้จะตำนาน คัมภีร์ที่เป็นหลักฐานข้อมูลมาเป็นข้อยืนยัน แต่คติเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปที่มีปรากฏเป็นหลักฐานทางโบราณคดีและสามารถอธิบายเป็นรูปธรรมได้ มีเพียงในสมัยพระเจ้ามลิந்தหรือเมนันเดอร์ซึ่งเป็นกษัตริย์ชาวกรีกที่เป็นที่ยอมรับและนับถือกันสืบจนทุกวันนี้

ในสมัยพุทธกาล มีการสร้างปูชนียสถานปูชนียวัตถุไว้เป็นที่บูชาสักการะบ้าง เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์บ้าง แต่ไม่มีการสร้างพระพุทธรูปไว้บูชา หลังจากทีพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ก็ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการสร้างพระพุทธรูป อาจเป็นเพราะความเชื่อดั้งเดิมที่ว่าไม่ควรสร้างรูปบุคคลไว้บูชา อาจเป็นเพราะไม่มีช่างผู้เชี่ยวชาญ หรืออาจเป็นเพราะพระพุทธเจ้าปรินิพพานไม่นาน จึงไม่มีความจำเป็นที่ต้องสร้างรูปแทนพระพุทธองค์

พุทธศาสนิกชนในยุคหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน เมื่อต้องการที่จะสร้างวัตถุเป็นเครื่องหมายแทนพระพุทธเจ้า นิยมสร้างรูปต่าง ๆ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า ดังนี้

- 1) สร้างรูปม้านั่งฉัตรกางกั้น เป็นสัญลักษณ์แทนการเสด็จออกบวช
- 2) สร้างรูปบัลลังก์และต้นโพธิ์ เป็นสัญลักษณ์แทนการตรัสรู้

3) สร้างรูปธรรมจักรและกวางหมอบเป็นสัญลักษณ์แทนการแสดงปฐมเทศนา

4) สร้างรูปพระสถูป เป็นสัญลักษณ์แทนการปรินิพพาน

ประมาณ พ.ศ.700 ชาวกรีกอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ ณ บริเวณคันธาระ ในตอนเหนือของอินเดีย ชาวกรีกนิยมสร้างรูปเทพเจ้าหรือบุคคลสำคัญไว้เป็นที่เคารพ เมื่อเข้ามาอยู่ในอินเดีย บางส่วนที่หันมานับถือพระพุทธศาสนาก็สร้างพระพุทธรูปขึ้นมาเป็นที่บูชาสักการะ ทำให้เกิดความนิยมสร้างพระพุทธรูปในหมู่พุทธศาสนิกชนทั่วไปในอินเดียยุคนั้น

ความจริง ในเรื่องการสร้างพระพุทธรูปนี้ เป็นความประสงค์ของพุทธบริษัทในอินเดียโดยตรงก่อนที่ชาวกรีก (โยนก) จะเข้ามาในอินเดีย แต่ที่ไม่ได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาก่อนหน้านั้น สันนิษฐานว่าเพราะสาเหตุหลายประการ ดังนี้

(1) ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ จึงไม่มีความจำเป็นต้องสร้างพระพุทธรูป แต่มีการสร้างปูชนียวัตถุอย่างอื่นในทางพระพุทธศาสนา

(2) หลังสมัยพุทธกาล คือเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว แม้จะผ่านไป 100 ปี หรือ 200 ปี พระภิกษุสงฆ์ที่เป็นพระอรหันต์ มีความสามารถเป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธาอยู่มาก พุทธบริษัทมีความมั่นใจเหมือนหนึ่งว่าพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ จึงไม่มีความจำเป็นต้องสร้างพระพุทธรูป (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2523: 35)

มูลเหตุการสร้างพระพุทธรูปในตำนานพระเจ้าแก่นจันทน์

จากหลักฐานเอกสารอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ศิลป์และภาพศิลปะวัตถุทางโบราณคดีในหนังสือตำนานพุทธเจดีย์พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งเป็นหนังสือไทยเล่มแรกที่กล่าวถึงกำเนิดพุทธรูปภูมิการพระองค์ทรงมีพระราชวิจารณ์ไว้ว่า หนังสือเรื่องตำนานพระแก่นจันทน์เป็นเรื่องมีมาแต่โบราณว่าเคยสร้างพระพุทธรูปครั้งพระพุทธกาล (คึกเดช กันตามระ, 2535: 17) ความว่า

ภาพที่ 1 พระแก่นจันทร์

“เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จขึ้นไปจำพรรษา แสดงธรรมโปรดพระพุทธานุชาใน เทวพิภพ ณ พระแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ เป็นเหตุให้พระเจ้าปัสเสนทิโกศลได้ห่างเหิน จากพระบรมศาสดาเป็นเวลานาน มิได้พบเห็น พระบรมศาสดาเป็นเวลาแรมเดือน ความเคารพรัก กระตุนเตือนพระทัยให้ทรงระลึกถึงพระกมลรำพึง รัญจวนอยู่มิได้ขาด ด้วยพระองค์มีพระชนม์ เป็นสหาติเสมอด้วยพระชนม์ของพระบรมศาสดา จึงได้รับสั่งให้เจ้าพนักงานหาท่อนไม้แก่นจันทร์ หอมอย่างดีมาแล้ว โปรดให้ช่างไม้ที่มีฝีมือ แกะเป็นรูปพระพุทธรูปแบบปางประทับนั่ง มีพระรูปโฉมพรรณงามละม้ายคล้ายพระบรมศาสดาแล้วโปรดให้อันเชิญพระไม้แก่นจันทร์ นั้น มาประดิษฐานยังพระราชนิเวศน์ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเคยเสด็จประทับมาแต่ก่อน พอ

บรรเทา ความอาวรณ์ได้สบายพระทัย ยามเนืองทอด พระเนตรครั้นภายหลังเมื่อพระบรมโลกเชษฐเสด็จ กลับมาจากสรวงสวรรค์ แล้วเสด็จมาพระนครสาวัตถีอีก พระราชาธิบดีปัสเสนทิโกศล ก็ได้ทูล อาราธนาสมเด็จพระทศพลให้เสด็จไปยังพระราช นิเวศน์เพื่อให้พระบรมโลกเชษฐได้ทอดพระเนตร ไม้แก่นจันทน์หอม แม้เหมือนพระรูปดั่งเนรมิต ซึ่งได้โปรดให้นายช่างประดิษฐ์จำลองขึ้น เป็นอนุสรณ์ ครั้นสมเด็จพระพุทธราชนิเวศน์ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐ์สถาน พระไม้แก่นจันทน์นั้น พระไม้แก่นจันทน์นั้นก็ทำเหมือนหนึ่งว่า มีจิตรู้จัก ปฏิสนธิภารกิจที่ควรต้องลุกขึ้นถวายความเคารพ พระบรมศาสดา ได้ขยับพระองค์เขยื้อนเลื่อนลง จากพระแท่นที่ประทับ ครั้นนั้นพระมหามุนีจึงได้ยก พระหัตถ์ซ้ายขึ้นห้ามพร้อมด้วยตรัสว่า “เอวัง นิสี ทะละขอพระองค์จงประทับนั่งอยู่อย่างนั้นแล”

ครั้นสิ้นกระแสพระพุทธานุญาต พระไม้แก่นจันทน์ก็กลาศซึ่งประทับนั่งยังพระแท่นเดิมนั้น พระเจ้าปัสเสนทิโกศลทรงประสบความ อัศจรรย์ก็ทรงโสมนัสเลื่อมใสอัศจรรย์ในพระบารมี ได้ทรงอาราธนาพระชินสีห์พุทธเจ้า พร้อมด้วย พระสงฆ์สาวก เสวยพระกระยาหารบิณฑบาต ในพระราชานิเวศน์ ท้าวเธอได้เสด็จอังคาสด้วย พระหัตถ์ของพระองค์ด้วยความเคารพเป็นอันดี ครั้นเสร็จภัตตกิจแล้ว พระพุทธองค์ก็ถวาย พระพรลา พาพระภิกษุสงฆ์สาวกเสด็จกลับไป ประทับยังพระเชตวันาราม พระพุทธจริยาวัตร ตอนทรงยกพระหัตถ์ ห้ามพระไม้แก่นจันทน์นั้น เป็นนิมิตมูลเหตุ ให้สร้างพระพุทธรูปที่เรียกว่า “ปางแก่นจันทน์” (กรมการศาสนา, 2525: 181- 183)

ตั้งแต่พระบรมศาสดาปรินิพพานเป็นต้นมา จนถึงปี พ.ศ. 400 โดยประมาณ ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปเป็นที่เคารพบูชาแต่อย่างใด (พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, 2550: 33) อย่างไรก็ตาม การสร้างรูปพระพุทธรูปในพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยการกำเนิดพระพุทธรูป (Creation of Buddha image) ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ แต่มีประเด็นที่น่าพิจารณาอยู่ 3 ประเด็นคือ

- 1) มีความเชื่อว่า พระพุทธรูปสร้างขึ้นตั้งแต่ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพ ปรากฏอยู่ในหนังสือของพระถังซำจั๋ง ซึ่งเดินทางเข้าอินเดียได้กล่าวถึงพระเจ้าอูเทนเมืองโกสัมพี สร้างพระพุทธรูปไม้จันทน์บูชาพระพุทธองค์ ปรากฏเนื้อหาในตำนานเก่าแก่ของอินเดีย เรื่องพระพุทธรูปแก่นจันทน์ (ไซศรี ศรีอรุณ, 2546: 7) และพระเจ้าปเสนทิโกศล เมืองสาวัตถีก็สร้างพระพุทธรูปไม้จันทน์ขึ้นเช่นกัน แต่หลักฐานทางโบราณคดียังไม่มีการขุดพบ จึงยังไม่มีสิ่ง

ยืนยันที่เด่นชัดหรือมีน้ำหนักมากพอ นอกจากนั้น ในยุคสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชก่อนพุทธปรินิพพานสองร้อยปีเศษ ก็ไม่ปรากฏว่าพระองค์สร้างพระพุทธรูปแต่อย่างใด เป็นแต่แกะสลักรอยพระพุทธรูปแทนเท่านั้น จากข้อมูลหลักฐานการค้นคว้าทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ ระบุว่าเริ่มมีพระพุทธรูปเกิดขึ้นในประเทศอินเดียสมัยโบราณ หลังจากพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วหลายร้อยปี ช่วงเวลาก่อนหน้านั้น ไม่มีคติการสร้างรูปพระพุทธรูปในรูปแบบมนุษย์แต่สร้างเป็นรูปสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปเท่านั้น (พุทธทาสภิกขุ, 2509: 3) จนเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 6 ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้ากนิษกะราชวงศ์กุษาณะแห่งแคว้นคันธาระ จึงเกิดคติการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรก และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

2) การสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นในสมัยพระเจ้ามิลินท์หรือเมเน็นเดอร์ ซึ่งเป็นกษัตริย์กรีกปกครองอินเดียโดยมีเมืองหลวงที่สาละ ในหนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวว่า พระเจ้ามิลินท์ทรงครองราชย์เมื่อปี 363 และเริ่มสร้างพระพุทธรูป อยู่ระหว่าง พ.ศ 365-383 ซึ่งยอมรับกันว่าเป็นครั้งแรกที่มีพระพุทธรูป (สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2508: 21) แต่มาแพร่หลายสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช

3) การสร้างพระพุทธรูปในยุคแรกจัดเป็นศิลปะคันธาระ ซึ่งมีการพัฒนารูปแบบพระพุทธรูปในแบบมนุษย์นิยม รวมทั้งผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวอินเดียพื้นเมืองที่มีการสร้างรูปเคารพอยู่ก่อน (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2554: 27) เนื่องมาจากแคว้นคันธาระถูกปกครองโดยกษัตริย์ที่สืบเชื้อสายกรีก มาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 3 โดยการนำของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช แห่งอาณาจักรแมซิโดเนีย ทางตอนเหนือของประเทศกรีซ พระองค์ทรงพยายามรุกรานชมพูทวีปแต่การไม่สำเร็จ จึงถอยทัพกลับและสวรรคตลง เหล่าขุนนางที่ตามเสด็จมาบางส่วนมิได้ตามเสด็จกลับ แต่ได้ตั้งรกรากถิ่นฐาน และปกครองแคว้นคันธาระ บริเวณภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียสืบต่อมา (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2553: 23) จนกระทั่งในสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราชปกครองอินเดียเหนือ โดยมีศูนย์กลางที่เมืองปุรุชปุระ หรือ เปศวาร์ หนังสือกำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัยของ บรรจบ เทียมทัต กล่าวว่า พระพุทธรูปแบบคันธาระราฐเกิดในสมัยพระเจ้ากนิษกะนี้ ก่อนหน้ายังไม่มีการสร้างแต่อย่างใด พระเจ้ากนิษกะทรงรับสั่งให้ช่างกรีกสร้างพระพุทธรูปขึ้นตามแนวพุทธลักษณะศิลปะผสมกรีก-โรมัน

คติของพวกกรีกไม่รังเกียจในการสร้างรูปเคารพเกาะและก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็นพุทธมามกะก็ได้สร้างรูปเคารพของตนเองอยู่มากมายหลายองค์ด้วยกัน เช่น พระเจ้าจูปีเตอร์ หรือ ซิวส์ อีรา เฮอร์มีส อีริส อพอลโล อาร์เทมิส เอเธนา เป็นต้น เทพเจ้าเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นเทพเจ้าประจำธรรมชาติ แล้วพวกกรีกสร้างเป็นเทวรูปดุนมนุษย์ที่มีสัดส่วนงดงาม จนจัดเป็นสัญลักษณ์อันโดดเด่นแห่งประติมากรรมธรรมชาติกรีกโบราณ ครั้นเมื่อเปลี่ยนใจมาเลื่อมใสพุทธศาสนาแล้ว นิสัยความเคยชินที่ได้กราบไหว้บูชาเทวรูปทำให้พวกกรีกเกิดมโนภาพคิดสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาทดแทนเทวรูป เพื่อให้เป็นทัศนานุตตริยะ ยามนึกถึงพระบรมศาสดาไม่เกิดความว่าเหว่เปลี่ยวใจ ฉะนั้นจึงได้เกิดคติในการสร้างพระพุทธรูปขึ้นในหมู่ชาวกรีกก่อนภายหลังพุทธมามกะชนชาติอินเดีย ได้พบเห็นพระพุทธรูปเข้าก็เกิดความศรัทธาจึงได้หันมานิยมสร้างพระพุทธรูปตามอย่างคติของชาวกรีกขึ้น แต่ได้ดัดแปลงเป็นแบบอย่างศิลปกรรมแห่งชนชาติของตนแม้พวกพราหมณ์ก็พลอยเกิดสร้างเทวรูปพระอิศวรพระนารายณ์ขึ้นกราบไหว้บูชา คติจึงเกยจสร้างรูปเคารพจึงเป็นอันจิตจางไปจากชาติชาวอินเดียโดยพฤตินัย ในสมัยพระเจ้ามิลิทึสจึงนับว่าเป็นยุคแรกแห่งการสร้างพระพุทธรูป (สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ และคณะ, 2545: 8)

ภาพที่ 2 พระพุทธรูปปางปฐมเทศนา ศิลปะคันธาระ

ลักษณะพระพุทธรูปของช่างชาวกรีกสร้างให้เหมือนมนุษย์จริงมีลักษณะที่งดงาม ดวงพระพักตร์คล้ายคลึงกับเทวโลก จนบางครั้งทำเป็นพระมัสสุหนวดบนพระโอษฐ์ก็มี เบื้องบนพระเศียรทำเป็นเป็นพระเกตุมาลาขมวดผม เพื่อให้เห็นแตกต่างจากรูปพระสาวก เส้นพระเกศาก็ทำเป็นลักษณะเหมือนเกล็ดดังเส้นพระเกศของกษัตริย์ ผ่ากาสาวพัสตร์ทำเป็นรอยกลีบบนเห็นชัดดูผ้าจริง ๆ งามจะมีประภามณฑลรายรอบพระเศียร แต่ไม่มีลวดลายพระพุทธรูปดังกล่าวนี้ช่างกรีกคิดสร้างสรรค์เป็นปางต่าง ๆ โดยอาศัยพระพุทธรูปที่ทรงบำเพ็ญมาเป็นบรรทัดฐาน เช่น ปางตรัสรู้ก็ทำเป็นขัดสมาธิวางพระหัตถ์ สอนการภายใต้ร่มไม้โพธิพฤกษ์ ปางแสดงพระธรรมจักรทำเป็นรูปประทับบนบัลลังก์และจีบพระดรชนเป็นวงกลมดุจวงจักร เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ผู้รับสิทธิ์ดังกล่าวนี้มาแพร่หลายรุ่งเรืองอย่างกว้างขวางก็ในสมัยต่อมา คือ สมัยอินโดไทร์หรือพวกงัวยี่ มีอำนาจในอินเดียภาคเหนือพุทธศิลป์ในยุคนี้เรียกว่าพุทธศิลป์แบบคันธาระ (Gandhara art) เพราะเกิดขึ้นแห่งแคว้นคันธาระนั้นเอง ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปนั้นมีลักษณะต่างๆ ตามพุทธประวัติ เช่น ปางประสูติ ปางแสดงธรรม ปางปรินิพพาน เป็นต้น (ประพันธ์ กุลวินิจัย, 2556: 31)

ประพันธ์ กุลวินิจัยได้ตั้งข้อสันนิษฐานในประเด็นการกำเนิดการสร้างพระพุทธรูป คือ

1) เชื่อว่าพระพุทธรูปเกิดมาในสมัยที่พุทธองค์ทรงพระชนม์ชีพ ที่ปรากฏหลักฐานในบันทึกพระถังซำจั๋งเดินทางเข้าอินเดีย ได้กล่าวถึงพระเจ้าอูเทนเมืองโกสัมพี ได้สร้างพระพุทธรูปไม้จันทร์ เพื่อบูชาพระพุทธรองค์ และในคัมภีร์ตำนานพระเจ้าแก่นจันทร์ พระเจ้าปเสนทิโกศล กษัตริย์เมืองสาวัตถีได้สร้างพระพุทธรูปไว้เช่นกัน แต่หลักฐานทางโบราณคดียังไม่มีการขุดพบ จึงยังไม่มีสิ่งยืนยันที่เด่นชัด นอกจากนั้นแล้ว ยุคของพระเจ้าอโศกมหาราชเองก็ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าพระองค์ได้สร้างพระพุทธรูปแต่อย่างใด แต่เป็นการสร้างรูปสักการะบูชา เช่น แกะสลักรอยพระพุทธรูปบาทแทนเท่านั้น

2) ในสมัยพระเจ้ามีลิษฐ์หรือเมนันเดอร์ซึ่งเป็นกษัตริย์ชาวกรีก ได้ขยายอำนาจมาปกครองครองในประเทศอินเดีย พระองค์มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้มีการสร้างพระพุทธรูปในลักษณะต่าง ๆ ตามพุทธประวัติ เช่น ปางประสูติ ปางแสดงธรรม ปางปรินิพพาน เป็นต้น ซึ่งในหนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปในลักษณะนี้ได้แพร่หลายในสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช และนอกจากนั้น

ในหนังสือ ประวัติพุทธศาสตร์ ของเจ้าพระคุณพระพรหมราชธรรมนิเทศ (ระบบ จิตตญาณ) ก็กล่าวว่าสร้างในสมัยพระเจ้าคุณพรเจ้ามิลินท์ เช่นกัน นับว่าแนวคิดการสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้ได้รับความยอมรับมากที่สุด

3) ในสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช ปกครองอินเดียเหนือ โดยมีศูนย์กลางที่เมืองโปรุชปุระหรือ เปชวาร์ หนังสือ กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย ของ บรรจบ เทียมทัต กล่าวว่าพระพุทธรูปแบบคันธารราฐเกิดในสมัยพระเจ้ากนิษกะนี้ ก่อนหน้ายังไม่มีการสร้างแต่อย่างใด พระเจ้ากนิษกะทรงสั่งให้ช่างชาวกรีก สร้างพระพุทธรูปขึ้นตามแนวพุทธลักษณะศิลปะผสมกับศิลปะกรีกและโรมัน

รูปแบบการสร้างพระพุทธรูปในอินเดีย

ประเทศอินเดียเป็นแผ่นดินต้นกำเนิดของพระพุทธศาสนา พระบรมศาสดาทรงอุบัติขึ้นในราชวงศ์ศากยะซึ่งเป็นวรรณะกษัตริย์ ทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศประเทศอินเดียเป็นแผ่นดินต้นกำเนิดพระพุทธศาสนา นั้นเพราะว่าสมเด็จพระบรมศาสดาพระศาสนาและเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในแผ่นดินชมพูทวีป ซึ่งก็คือประเทศอินเดีย ในปัจจุบัน เชื่อว่าในผืนแผ่นดินนี้จะมีศาสนาพุทธเป็นศาสนาแรก ลัทธิศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของอินเดีย ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวทของชาวอารยันช่วงเดียวกับการก่อตั้งอารยธรรมอินเดีย ต่อมาในช่วงต้นพุทธกาลลัทธิพระเวทเดิมก็มีบรรดาคัมภีร์พราหมณ์เข้ามาเพิ่มเติมเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นศาสนาพราหมณ์ (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2519: 43) มีการเคารพบูชาเทพเจ้าหลายองค์ในขณะเดียวกันนั้นเองก็มีศาสนาใหม่เกิดขึ้น 2 ศาสนาดังคือ พุทธศาสนาและศาสนาไชนะหรือศาสนาเซนเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาทรงประกาศพระศาสนาแล้ว พระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดและเจริญรุ่งเรืองอยู่ทางตอนเหนือของประเทศไทย หลังจากพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วพระพุทธศาสนาก็เริ่มเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่อยมา และมีการทำสังคายนาพุทธศาสนาหลายครั้งในอินเดีย ดังนี้

การสังคายนาครั้งที่ 1 หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานไม่นาน พระเถระานุเถระได้ประชุมกัน เพื่อรวบรวมพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ให้เป็นหมวดการสังคายนาครั้งที่ 6 ราวพุทธศตวรรษที่ 2 ในครั้งเอง พระพุทธศาสนาได้เริ่มมีการแยกเป็นนิกายต่าง ๆ การสังคายนาครั้งที่ 3 ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 3 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 4 ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์โคเรีย แคว้นมคธ โปรดให้เขียนพระไตรปิฎก

เป็นภาษาบาลี (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2523: 35) นอกจากนี้ พระเจ้าอโศกมหาราชยังโปรดให้รวบรวมพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าแบ่งปันไปในที่ต่าง ๆ ในสมัยนั้น จนเกิดเป็นประเพณีสร้างสถูปเป็นเจดีย์ ทรงบำรุงพุทธศาสนาในประเทศ และยังได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนาในประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง เช่น พระมหินทรเถระพระโอรสไปยังลังกา พระโสณะและพระอุตตรมายังสุวรรณภูมิ เป็นต้น

การสังคายนาครั้งที่ 4 ราวพุทธศตวรรษที่ 7 ภายใต้ความอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะโปรดให้เขียนพระธรรมเป็นภาษาสันสกฤต ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังต่างแดนเช่น จีนทิเบต เป็นต้น ต่อมาในสมัยราชวงศ์ปาละ กษัตริย์มีความเลื่อมใสในพุทธศาสนา พุทธศาสนาจึงเริ่มเป็นศาสนาหลักในดินแดนนี้เป็นเวลานาน หลังจากช่วงเวลาที่ยุ่งเรื่องและเสื่อมลงในดินแดนต่าง ๆ ของอินเดีย ทำให้วัดทางพุทธศาสนาใน แคว้นพิหารรุ่งเรืองมากเป็นพิเศษ เช่นที่นาลันทา มีภิกษุ เป็นพันรูปจากดินแดนต่าง ๆ มาศึกษา ในฐานะมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุด สถาปนาโดยกษัตริย์แห่งราชวงศ์คุปตะจากพระเจ้าศักราทิตยถึงพระเจ้าวัชระ (หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2528: 21) โดยในช่วงปลายราวพุทธศตวรรษที่ 14-18 เป็นช่วงที่มีวิวัฒนาการของลัทธิตันตระในพุทธศาสนา ภายใต้การปกครองของราชวงศ์ปาละ เมื่อพุทธศาสนาเริ่มเข้าสู่ความเสื่อม อันเป็นผลมาจากการผสมกลมกลืนเข้ากับศาสนาพราหมณ์และรับอิทธิพลตันตระซึ่งกำลังเป็นที่นิยมขณะนั้นทำให้ปรัชญามหายานแล้วกลายเป็นลัทธิความเชื่อที่เรียกว่าวัชรยาน หรือพุทธศาสนาตันตระไป (ผาสุข อินทรารุธ, 2530: 47) จนกลายเป็นลามะที่แพร่หลายในทิเบตเป็นจำนวนมาก (หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2528: 21) แม้ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ได้เข้าไปมีอิทธิพลในเขมรและชวาในราวพุทธศตวรรษที่ 14 (หม่อมเจ้าสุรภีทรดิศ ดิศกุล, 2522: 43) การปรากฏของพระพุทธรูปทรงเครื่องในประเทศอินเดีย ถือเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธรูปทรงเครื่อง ถูกค้นพบว่าการสร้างครั้งแรกในสมัยคุปตะ พระพุทธรูปทรงเครื่องในระยะแรกเริ่มนั้น เป็นพระพุทธรูปสวมเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์ โดยเครื่องทรงสามารถถอดออกได้ (Orothy H.Frickle, 2517: 100) ในยุคสมัยแรกสันนิษฐานว่าเป็นการสร้างรูปของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะตรัสรู้ ปะปนกันกับพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า ไม่มีการแยกความแตกต่างให้เห็นได้ชัดเจน (Anada K Coomaraswamy, 1965: 6) พระพุทธรูปทรงเครื่ององค์แรกสุดที่พบในศิลปะอินเดีย เป็นพระพุทธรูปองค์ที่แตกต่างไปจากพระพุทธรูปองค์อื่นตรงที่สวมกรองคอทับจีวรห่มเฉียงเท่านั้น

พบที่เมืองมครในแคว้นพิหาร (Paul Mus, Le Buddha Pare, 1928: 28) สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 15 และนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ก็ปรากฏว่ามีกรณียกสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะอินเดียแบบปาละ (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2519: 155-156) จนปรากฏพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะอินเดียอยู่เป็นจำนวนมาก สำหรับปางของพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะอินเดียนั้น ยังไม่มีการกำหนดว่าจะต้องสร้างเป็นพระพุทธรูปปางใดหรือตามพระพุทธรูปประวัติตอนใด โดยมากจะค้นพบพระพุทธรูปทรงเครื่องในอิริยาบถประทับยืนแสดงปางประทานอภัย โดยนิยมสร้างเป็นปางประทานอภัย ปางมารวิชัย และปางปฐมเทศนา (Cambridge University Press, 1922: 21-26)

ส่วนร่องรอยการสร้างรูปปฏิมาก่อนที่จะเป็นพระพุทธรูปปฏิมานั้น มีปรากฏในพระไตรปิฎกในเชิงนามธรรมด้วยคำว่า “พุทฺธนิมิต” ในเรื่องยมกปาฏิหาริย์ ความว่า “...พระผู้มีพระภาคเสด็จจจกรม พระพุทฺธนิมิตประทับยืนประทับนั่งหรือทรงไสยาสน์ พระผู้มีพระภาคประทับยืน พระพุทฺธนิมิตเสด็จจจกรมประทับนั่งหรือทรงไสยาสน์ พระผู้มีพระภาคประทับนั่ง พระพุทฺธนิมิตเสด็จจจกรม ประทับยืน หรือทรงไสยาสน์ พระผู้มีพระภาคทรงไสยาสน์ พระพุทฺธนิมิตเสด็จจจกรม ประทับยืน หรือประทับนั่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจจกรมประทับนั่ง หรือทรงไสยาสน์ พระพุทฺธนิมิตประทับยืน พระผู้มีพระภาคเสด็จจจกรมประทับยืน หรือทรงไสยาสน์ พระพุทฺธนิมิตประทับนั่ง พระผู้มีพระภาคประทับยืน ประทับนั่งหรือเสด็จจจกรม พระพุทฺธนิมิตทรงไสยาสน์ นี่เป็นยมกปาฏิหาริย์ญาณของพระตถาคต ฯ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 31 เล่ม 284: 101) และต่อมาได้กลายมาเป็นตำนานพระพุทธรูปปางไม้นามแก่นจันทน์หรือปรากฏในอรรถกถา เมื่อพระพุทธเจ้าจะทรง แสดงพระสัทธรรมโปรดเวไนยสัตว์นั้นทรงทำพุทฺธนิมิตเพื่อถามตอบปัญหาตามแต่จริต 6 ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้นความว่า “...หากเราถามเอง แกเอง ก็จะไม่เป็นที่สบายแก่บริษัทนี้ ถ้ากระไร เราควรเนรมิตพระพุทฺธนิมิต จึงทรงเข้าสมาบัติมีฌานเป็นบาท ครั้นทรงออกจากฌานแล้ว ทรงปรับปรุงด้วยมโนมยิตี ทรงเนรมิตพระพุทฺธนิมิต. พระพุทฺธนิมิตได้ปรากฏพร้อมด้วยจิตอธิฐานว่า ขอจงสมบูรณ์ด้วยลักษณะแห่งอวยวระน้อยใหญ่ทั้งหมด ทรงบาตรและจีวร ถึงพร้อมด้วยการมองดูและการเหลียวดูเป็นต้น...” (อรรถกถาภาษาไทย เล่ม 47: 346)

ส่วนในลักษณะเชิงรูปธรรม สิ่งแทนองค์พระพุทธเจ้า อันได้แก่ พระเจดีย์ และอุโบสถเจดีย์ ในพระนิพนธ์ของ สมเด็จพระญาณสังวรญาณรังษี ทรงอธิบายไว้ตอนหนึ่งว่า

“ในสมัยครั้งพุทธกาลนั้น พวกที่นับถือพระพุทธศาสนานับถือแต่พระพุทธเจ้าและพระธรรม คำสอนของพระพุทธเจ้า และพระสงฆ์พุทธสาวกทั้งหลายเป็นหลักศาสนาเรียกรวมกันทั้งสามว่า ไตรสรณคมนั้นหาวิัตถุอื่นเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนาไม่ บรรดาเจดีย์ในพระพุทธศาสนา นอกจากไตรสรณคมนั้นเป็นของเกิดขึ้นเมื่อพระพุทธองค์ดับขันธปรินิพพานแล้วทั้งนั้น เจดีย์ในพระพุทธศาสนา มีตำรากำหนดว่าเป็น 4 อย่างคือ ธาตุเจดีย์อย่าง 1 บริโภคเจดีย์อย่าง 1 ธรรมเจดีย์อย่าง 1 อุเทศิกเจดีย์อย่าง 1 ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรและมิลินทปัญหา เป็นต้นฯ” (สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี, 2508: 40) สอดคล้องกับพระพุทธดำรัสในมหาปรินิพพานสูตรที่พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ไว้ตอนหนึ่งว่า ไม่ควรชวนชวายเป็นสรณะของพระองค์ ดังนี้ “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ จะพึงปฏิบัติในพระสรณะของพระตถาคตอย่างไร ๆ อานนท์ พวกเธอจงอย่าชวนชวายเป็นสรณะตถาคตเลย จงสืบทอดพยายามในประโยชน์ของตนๆ เกิด จงเป็นผู้ไม่ประมาทในประโยชน์ของตนๆ มีความเพียร มีตนอันส่งไปแล้วอยู่เกิด กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี พราหมณ์ ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตก็ดี ผู้เลื่อมใสยิ่งในตถาคตมีอยู่ เขาทั้งหลายจักกระทำการบูชาสรณะตถาคต ฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เขาทั้งหลาย จะพึงปฏิบัติในพระสรณะของ ตถาคตอย่างไร ๆ อานนท์ พึงปฏิบัติในสรณะตถาคตเหมือนที่เขา ปฏิบัติในพระสรณะ พระเจ้าจักรพรรดิ ฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เขาปฏิบัติในพระสรณะพระเจ้า จักรพรรดิอย่างไร ๆ อานนท์ เขาห่อพระสรณะพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าใหม่แล้ว ชับด้วยสำลี แล้วห่อด้วยผ้าใหม่โดยอุบายนี้ ห่อพระสรณะพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้า 500 คู่ แล้ว เชิญพระสรณะ ลงในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน ครอบด้วยรางเหล็กอื่น แล้วกระทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน ถวายพระเพลิงพระสรณะพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างสฐูป ของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่หนทางใหญ่ 4 แพร่งเขาปฏิบัติในพระสรณะพระเจ้า จักรพรรดิ ด้วยประการฉะนี้แล พวกกษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิต เป็นต้นพึงปฏิบัติในสรณะตถาคตเหมือนที่เขาปฏิบัติพระสรณะพระเจ้าจักรพรรดิ พึงสร้างสฐูป ของตถาคตไว้ที่หนทางใหญ่ 4 แพร่ง ชนเหล่าใดจักยกขึ้นซึ่งมาลัยของหอมหรือจุก จักอภิวาท หรือจักยักยัดให้เลื่อมใสในสฐูปนั้น การกระทำเช่นนั้น จักเป็นไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความ สุข แก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนาน ฯ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 133: 115)

นอกจากนั้น มีสิ่งแทนพระพุทธองค์ในลักษณะอื่น ๆ เช่น รอยพระพุทธบาทและ ดันโพธิ์ หรือสังเวชนียสถานทั้ง 4 ปรากฏใน “ปุณณิสาสูตร” เมื่อพระพุทธเจ้าองค์เสด็จไป แสดงธรรมโปรดชาวสุนาปรีนตะและนันทนาคราช นาคราชขอของที่ระลึกไว้บูชา จึงทรง

ประทับรอยพระบาทไว้ ณ ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานที หรือในพุทธวงศ์ มีความว่า “รอยพระบาท อันประเสริฐที่หิน เหมือนมีอยู่ที่กัจจตบุรี ผ่านีสีทนะอยู่ในอวันตฺชนบท ผ่าลาดอยู่ในดาวดึงส์ ไม้ สี่ไผ่อยู่ในมิถิลานครผ้ำกรองน้ำอยู่ในวิเทหรัฐ มีดและกลองเชื่อมอยู่ในอินทปัตถนคร ในกาลนั้น บริหารที่เหลือ อยู่ในชนบท 3 แห่งในกาลนั้น หมู่มนุษย์ในกาลนั้นจักบูชาบริหารที่พระมุนีทรง บริโภค พระธาตุของพระโคตมผู้แสวงหาคุณอันใหญ่หลวง กระจ่ายแผ่กว้างไป เพื่ออนุเคราะห์ แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นของเกาในกาลนั้น ฉะนี้แล” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 2: 28-82) นอกจากนี้ ในอรรถกถายังได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญว่า ถ้าใครประทุษร้ายสถานที่ดังกล่าว ด้วยเจตนาร้าย มีผลเทียบเท่าอนันตริยกรรม ดังความว่า “...เมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพาน แล้วชนเหล่าใดทำลายเจดีย์ ทำลายต้นโพธิ์ ประทุษร้ายพระบรมธาตุ กรรมอะไรจะเกิดแก่ชน เหล่านั้น ? ตอบว่า เป็นกรรมหนัก เสมอด้วยอนันตริยกรรม ...ก็เจดีย์ที่บรรจุพระสรีรธาตุสำคัญ กว่าบริโภคนเจดีย์ (เจดีย์ที่บรรจุเครื่องใช้สอยของพระพุทธเจ้า) แม้รากโพธิ์ที่งอกออกไปทำลาย พื้นที่ ที่ตั้งเจดีย์จะตัดทิ้งก็ควร ส่วนกิ่งโพธิ์กิ่งใดขึ้นเบียดเรือนโพธิ์ จะตัดกิ่งโพธิ์นั้นเพื่อรักษา เรือน (โพธิ์) ไม่ควร” (อรรถกถาฉบับภาษาไทย เล่ม 22: 368) หรือ “อนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้า พระองค์ใด ๆ อัน แม้ปรินิพพานแล้ว การทำความเคารพยำเกรง อุทิศสถานที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่ประกาศ พระธรรมจักรและสถานที่ปรินิพพาน หรือเจดีย์ คือ พระปฏิมา (พระพุทธรูป) ก็ เป็นไปเหมือนของพระผู้มีพระภาคเจ้า รัตนที่เสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่าทำให้เกิด ความเคารพยำเกรง ย่อมไม่มีด้วยประการฉะนี้” (อรรถกถาฉบับภาษาไทย เล่ม 39: 296)

ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงประสูติ ใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอานนที่ได้ ทูลปรารภว่า เมื่อพระองค์เข้าสู่ปรินิพพานแล้ว พระภิกษุพุทธสาวกก็จะไม่ได้เห็นอีกต่อไป ก็ คงจะพากันว่าเหวเป็นอันมาก พระพุทธเจ้า จึงทรงอนุญาตว่า ถ้าพุทธสาวกเหล่าใดใครจะเห็น พระองค์ก็ให้พากันไปปลงธรรมสังเวช ณ ที่ใดที่หนึ่งในสี่แห่งต่อไปนี้ คือ 1) สังเวชนียสถานอัน เป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตาม ระลึกว่าพระตถาคตประสูติในที่นี้ ๒) สังเว ชนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตาม ระลึกว่าพระตถาคตตรัสรู้พระ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้ ๓) สังเวชนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา ด้วยมาตาม ระลึกว่า พระตถาคตทรงยังอนุตรธรรมจักรให้เป็นไปในที่นี้ ๔) สังเวชนียสถาน อันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตาม ระลึกว่าพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ในที่นี้ สังเวชนียสถาน 4 แห่งนี้แลเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มี

ศรัทธา ฯ อานนท์ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา จักมาด้วยความเชื่อว่า พระตถาคตประสูติในที่นี้ก็ดี พระตถาคตตรัสรู้พระอนุตรตรัสมาสัมโพธิญาณในที่นี้ก็ดี พระตถาคตทรงยังอนุตรธรรมจักรให้เป็นไปในที่นี้ก็ดี พระตถาคตเสด็จ ปรีณิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในที่นี้ก็ดี ก็ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เทียว จาริกไปยังเจตีย์ มีจิตเลื่อมใสแล้ว จักทำกาลละลง ชนเหล่านั้นทั้งหมดเบื้องหน้า แต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ฯ (อรรถกถาฉบับภาษาไทย เล่ม 10: 144) ถึงกระนั้น ช่วงระยะเวลาที่เกิดขึ้นของอรรถกถา แท้ที่จริงเป็นยุคที่มีการสร้างพระพุทธรูปแพร่หลายแล้ว แต่พระพุทธรูปโฆษาจารย์ เป็นต้น แต่งคัมภีร์อรรถกถาก็กังไม่มีคำว่าพุทธรูปวิมาให้ปรากฏ แสดงให้เห็นเจตนาของผู้แต่งต้องการคงไว้ตามนัยแห่งพระไตรปิฎกที่ทรงจำกันมาจนถึงจารจาริกลงบนแผ่นทองแดง

พระพุทธรูปทรงเครื่องที่สร้างในประเทศอินเดีย สมัยปาละนั้น นิยมใช้วัสดุสำคัญในการสร้างเป็น 2 ประเภทคือ พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลา และพระพุทธรูปทรงเครื่องสำริด โดยพระพุทธรูปทรงเครื่องศิลาจะนิยมสลักบนแผ่นหินเป็นรูปพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดใหญ่อยู่ตรงกลาง องค์พระสวมเครื่องทรงเฉพาะมงกุฏ กุณฑล และกรองคอ ตามแบบศิลปะปาละ นอกจากนี้ยังพบ ประติมากรรมรูปเคารพอื่น ๆ เช่น รูปพระโพธิสัตว์ ล้อมรอบด้วยรูปขนาดเล็ก อาจทำเป็นพระพุทธรูป หรือพระพุทธรูปทรงเครื่องเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีภาพวาดในถ้ำอชันดา ภาพวาดพระโพธิสัตว์ภาพวาดพระปัทมปาณีโพธิสัตว์และพระวัชรปาณีโพธิสัตว์จิตรกรรมศิลปะ คุปตะตอนปลาย หรือหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 12) ถือกันว่าเป็นงานจิตรกรรมที่งดงามที่สุดภาพหนึ่งของประวัติศาสตร์ศิลปะอินเดีย และยังมีพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏในปางต่าง ๆ กันไปดังเช่น พระพุทธรูป 8 ปาง ซึ่งมีพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่งขัดสมาธิเพชรอยู่บนฐานบัวคว่ำ - หงาย ในอิริยาบถปางมารวิชัย ทรงจีวรห่มเฉียงและมีกรองคอสวมทับอยู่ด้านบน ที่พระเศียรสวมกระบังหน้ากุณฑล ที่ด้านข้างทั้งสองด้านและด้านบน เป็นรูปพระพุทธรูปไม่ทรงเครื่องแสดงปางต่าง ๆ ตามพุทธประวัติ นับตั้งแต่ประสูติจนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพานอีก 7 ปาง รวมทั้งหมดจึงเป็นพระพุทธรูป 8 ปาง บ้างก็สร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง 5 องค์ มีพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์ใหญ่ตรงกลางเป็นพระพุทธรูปประทับยืนบนฐานบัวคว่ำ - หงาย มีรูปบุคคลผู้หญิงขนาดเล็ก และเครื่องพุทธบูชาอยู่ที่ข้างฐาน ยกพระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายถือชายจีวร ที่พระเศียรสวมกระบังหน้ากุณฑล และกรองคอ ที่ด้านข้างด้านล่างเป็นรูปพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดเล็กในอิริยาบถประทับยืนปาง

โปรดช้างนาฬาคีรี (ด้านซ้าย) และปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ (ด้านขวา) ที่ด้านข้างด้านบนเป็น พระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดเล็กประทับนั่งแสดงปางสมาธิ (ด้านซ้าย) และปางมารวิชัย (ด้านขวา) ด้านบนเป็นรูปเจดีย์แสดงปางปริณิพพาน พระพุทธรูป 5 องค์เช่นนี้ไม่ค่อยปรากฏในศิลปะ ปาละมากนัก ดังเช่น พระพุทธรูป 8 ปางซึ่งเป็นที่นิยม สันนิษฐานว่า อาจสร้างในพุทธศาสนา ลัทธิวัชรยาน (Apaditya Pal, organized, 1955: 58) สำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะ อินเดียที่นิยมสร้างด้วยวัสดุสำริด มักหล่อเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่ององค์เดียวโดยไม่มีองค์ ประกอบอื่น แวดล้อม ต่างจากวัสดุศิลา ทั้งนี้ก็ยังมีารค้นพบพระพุทธรูปในลักษณะที่มีรูป บุคคลขนาดเล็กประกอบที่ด้านข้างบ้าง นิยมมีแผ่นหลังคล้ายประติมากรรมนูนต่ำประกอบ เป็นรูปซุ้ม หรือ ลวดลายอื่น ๆ เช่น เปลวไฟ บางทีก็มีรูปบุคคลขนาดเล็กขนาบอยู่ อาจเป็น รูปพระโพธิสัตว์ ซึ่งจะสื่อความหมายถึง พระพุทธเจ้าผู้มีภาวะ เหนือมนุษย์ ตามคติมหายาน (Paul Mus, 1928: 28)

อย่างไรก็ตาม การสร้างรูปพระพุทธรูปปฏิมาในพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยการกำเนิด พระพุทธรูป (Creation of Buddha image) ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ แต่มีประเด็นที่น่า พิจารณาอยู่ 3 ประเด็นคือ

1) มีความเชื่อว่า พระพุทธรูปสร้างขึ้นตั้งแต่ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพ ปรากฏอยู่ในหนังสือของพระถังซำจั๋ง ซึ่งเดินทางเข้าอินเดียได้กล่าวถึงพระเจ้าอุเทนเมืองโกสั มพี สร้างพระพุทธรูปไม้จันทน์บูชาพระพุทธรองค์ ปรากฏเนื้อหาในตำนานเก่าแก่ของอินเดียเรื่อง พระพุทธรูปแก่นจันทน์ (ไซศรี ศรีอรุณ, 2546: 7) และพระเจ้าปเสนทิโกศล เมืองสาวัตถีก็สร้าง พระพุทธรูปขึ้นมาขึ้นเช่นกัน แต่หลักฐานทางโบราณคดียังไม่มีารขุดพบ จึงยังไม่มีสิ่งยืนยันที่เด่น ชัดหรือมีน้ำหนักมากพอ นอกจากนั้น ในยุคสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชก่อนพุทธปรินิพพานสอง ร้อยปีเศษ ก็ไม่ปรากฏว่าพระองค์สร้างพระพุทธรูปแต่อย่างใด เป็นแต่แกะสลักรอยพระพุทธรูปา ทนเท่านั้น จากข้อมูลหลักฐานการค้นคว้าทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ ระบุว่าเริ่มมีพระพุทธรูปเกิดขึ้นในประเทศอินเดียสมัยโบราณ หลังจากพระพุทธองค์เสด็จดับขันธ ปรินิพพานล่วงแล้วหลายร้อยปี ช่วงเวลาก่อนหน้านี้ นั้น ไม่มีการสร้างรูปพระพุทธรูปในรูปแบบ มนุษย์แต่สร้างเป็นรูปสัญลักษณ์แทนพระพุทธรองค์เท่านั้น (พุทธทาสภิกขุ, 2509: 3) จนเมื่อราว พุทธศตวรรษที่ 6 ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้ากนิษกะราชวงศ์กุษาณะแห่งแคว้นคันธาระ จึงเกิด คติการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรก และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

2) การสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นในสมัยพระเจ้ามีลิnthหรือเมนนันเดอร์ ซึ่งเป็นกษัตริย์กรีกปกครองอินเดียโดยมีเมืองหลวงที่สาครละ ในหนังสือตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ของสมเด็จพระยาตำราธิราชนุภาพ กล่าวว่า พระเจ้ามีลิnthทรงครองราชย์เมื่อปี 363 และเริ่มสร้างพระพุทธรูป อยู่ระหว่าง พ.ศ 365-383 ซึ่งยอมรับกันว่าเป็นครั้งแรกที่มีพระพุทธรูป (สมเด็จพระยาตำราธิราชนุภาพ, 2508: 21) แต่มาแพร่หลายสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช

3) การสร้างพระพุทธรูปในยุคแรกจัดเป็นศิลปะคันธาราฐ ซึ่งมีพระพักตร์และพระวรกายในแบบมนุษย์นิยม รวมทั้งผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวอินเดียพื้นเมืองที่มีการสร้างรูปเคารพอยู่ก่อน (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2554: 27) เนื่องมาจากแคว้นคันธาระถูกปกครองโดยกษัตริย์ที่สืบเชื้อสายกรีก มาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 3 โดยการนำของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช แห่งอาณาจักรแมซิโดเนีย ทางตอนเหนือของประเทศกรีซ พระองค์ทรงพยายามรุกรานชมพูทวีปแต่การไม่สำเร็จ จึงถอยทัพกลับและสวรรคตลง เหล่าขุนนางที่ตามเสด็จมาบางส่วนมิได้ติดตามเสด็จกลับ แต่ได้ตั้งรกรากถิ่นฐาน และปกครองแคว้นคันธาระ บริเวณภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียสืบต่อมา (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2553: 23) จนกระทั่งในสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราชปกครองอินเดียเหนือ โดยมีศูนย์กลางที่เมืองปุรุชปุระ หรือ เปศวาร์ หนังสือกำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัยของ บรรจบ เทียมทัต กล่าวว่า พระพุทธรูปแบบคันธาราฐเกิดในสมัยพระเจ้ากนิษกะนี้ ก่อนหน้ายังไม่มีการสร้างแต่อย่างใด พระเจ้ากนิษกะทรงรับสั่งให้ช่างกรีกสร้างพระพุทธรูปขึ้นตามแนวพุทธลักษณะศิลปะผสมกรีก-โรมัน

การสร้างพระพุทธรูปส่วนใหญ่แล้ว เชื่อกันว่าเริ่มเกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยพระเจ้ามีลิnthเป็นต้นมา กล่าวคือเมื่อชนชาติกรีกเข้ารุกรานอินเดีย ในสมัยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์แล้ว ก็ได้ตั้งรกรากถาวรที่แคว้นบาคเตรีย คันธาระ สาครละ และหลายส่วนของประเทศอาฟกานิสถาน ปากีสถาน และอินเดียเหนือในปัจจุบัน เนื่องจากคตินิยมของกรีกนั้น นิยมการสร้างรูปเคารพเทพเจ้าของตน อาทิ เทพเจ้า ซูส (Zeus) โพไซดอน (Poseidon) แอรีส (Ares) อะโฟรไดท์ (Aphrodite) เฮรา (Hera) ดีมิเทอร์ (Demeter) อะธีนา (Athena) อะพอลโล (Apollo) อาร์ทีมิส (Artemis) ฮีฟีสตัส (Hephaestus) เฮอร์มีส (Hermes) และไดโอนีสัส (Dionysus) เทพเจ้าเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นเทพเจ้าตามคติธรรมชาตินิยม แต่สร้างเทวรูปในรูปแบบมนุษย์นิยม จนเป็นอัตลักษณ์ทางศิลปกรรมแบบกรีก ดังนั้น เมื่อเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา จึงสร้างพระพุทธรูปขึ้นในแบบฉบับของศิลปกรรมแบบกรีก หลังจากนั้น คตินิยมนี้ได้

เผยแพรไปสู่ศิลปกรรมอินเดียในการเป็นต้นแบบการสร้างเทวรูปต่างๆ ในกาลต่อมา จนถึงในสมัยพระเจ้ามิลินท์ ซึ่งนับว่าเป็นยุคแรกแห่งการสร้างพระพุทธรูปในลักษณะศิลปกรรมแบบกรีกที่เห็นว่างดงาม เช่น ดวงพระพักตร์คล้ายคลึงกับเทวรูปแบบกรีก มีพระมัสสุ (หนวด) บนพระโอษฐ์ เบื้องบนพระเศียรทำเป็นพระเกตุมาลา (ขมวดผม) เพื่อให้เห็นแตกต่างจากรูปพระสาวก เส้นพระเกศาทำเป็นลักษณะม้วนเกลี้ยงดั่งเช่นพระเกศาของพระกษัตริย์ ผ้านกาสาวพัสตร์ทำเป็นรอยกลีบย่นพริ้วไหลดูเสมือนผ้าจริง และมักจะมีประภามณฑลรายรอบพระเศียรแต่ไม่มีลวดลาย พระพุทธรูปปฏิมากรดังกล่าวนี้ ช่างกรีกคิดสร้างสรรค์เป็นปางต่าง ๆ โดยอาศัยพระพุทธรูปที่ทรงบำเพ็ญเป็นบรรพตฐาน เช่น ปางตรัสรู้ก็ทำเป็นขัดสมาธิวางพระหัตถ์ซ้อนกันภายใต้ร่มไม้โพธิพฤกษ์ ปางแสดงพระธรรมจักรทำเป็นรูปประทับบนบัลลังก์ และจีบพระดรชนี เป็นวงกลมดูจงจกรดั่งนี้ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม พุทธศิลป์ดังกล่าวนี้แพร่หลายรุ่งเรืองอย่างกว้างขวางในสมัยต่อมา คือ สมัยพวกอินโดไครซิส หรือ พวกงัวยสมีอำนาจในอินเดียภาคเหนือ จึงกลายเป็นแบบฉบับพุทธศิลปกรรมที่เรียกว่า “พุทธศิลป์แบบคันธาระ (Gandhara Arts)” ทั้งนี้เพราะเกิดขึ้นในแถบแคว้นคันธาระนั้นเอง

องค์ความรู้จากการศึกษา

องค์ความรู้จากการศึกษาเรื่อง พัฒนาการสร้างพระพุทธรูปในพระพุทธศาสนา สามารถสรุปเป็นแผนผังได้ดังนี้

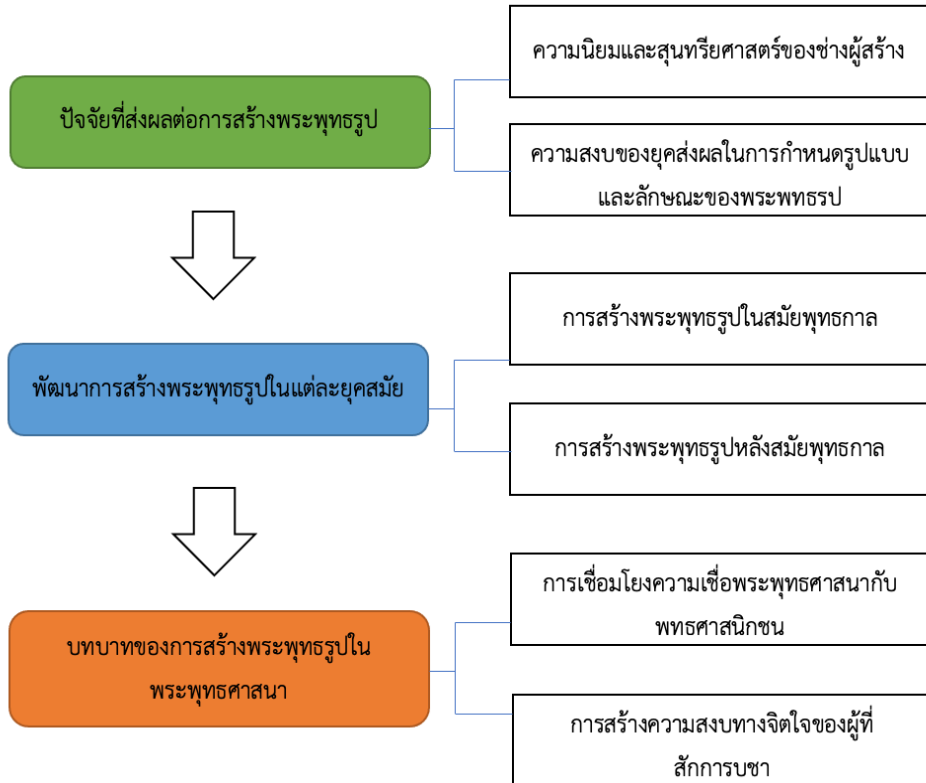
ความสำคัญของการสร้างพระพุทธรูป ได้แก่ การสร้างศิลปะที่เชื่อมโยงกับความเชื่อในพระพุทธศาสนา และการสร้างเพื่อเสริมสร้างความเชื่อและความสำคัญของพระพุทธศาสนาในชุมชน

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการสร้างพระพุทธรูป ได้แก่ ความนิยมและสุนทรียศาสตร์ของช่างผู้สร้าง และความสงบของยุคส่งผลในการกำหนดรูปแบบและลักษณะของพระพุทธรูป

พัฒนาการสร้างพระพุทธรูปในแต่ละยุคสมัย ได้แก่ การสร้างพระพุทธรูปในสมัยพุทธกาล และการสร้างพระพุทธรูปหลังสมัยพุทธกาล

บทบาทของการสร้างพระพุทธรูปในพระพุทธศาสนา ได้แก่ การเชื่อมโยงความเชื่อพระพุทธศาสนากับพุทธศาสนิกชน และการสร้างความสงบทางจิตใจของผู้ที่สักการบูชา

ผ่านการศึกษาและเข้าใจองค์ความรู้ดังกล่าว เราสามารถเข้าใจถึงพัฒนาการและความสำคัญของการสร้างพระพุทธรูปในพระพุทธศาสนาได้อย่างครบถ้วนและลึกซึ้ง

ภาพที่ 3 องค์ความรู้จากการศึกษา

สรุป

สรุปได้ว่า การสร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรองค์ จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่มีมาอยู่ 2 แหล่งด้วยกันคือ

1) การสร้างพระพุทธรูปปรากฏในตำนานพระเจ้าแก่นจันทน์ พระพุทธรูป หรือรูปเคารพแทนพระพุทธรูป ในตำนานพระแก่นจันทน์ได้พรรณนา เรื่องพระพุทธรูปองค์แรกไว้ว่า ครั้งที่พระเจ้าเสด็จจำพรรษาเพื่อโปรดพุทธมารดา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล กษัตริย์แห่งเมืองสาวัตถี ทรงรำลึกถึงพระพุทธรูปองค์เป็นอย่างมาก จึงได้โปรดให้ช่างหาไม้แก่นจันทน์หอมที่ดีที่สุด มาแกะสลักเป็นพระพุทธรูปอันงดงาม มีพุทธลักษณะคล้าย

พระพุทธองค์ แล้วอัญเชิญไปประดิษฐานยังพระราชมณเฑียร เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จกลับจากดาวดึงส์ และเสด็จมายังเมืองสาวัตถี พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทูลอาราธนาให้เสด็จทอดพระเนตรพระพุทธรูปองค์ดังกล่าว ครั้งพระพุทธองค์เสด็จไปถึง พระพุทธรูปไม้แก่นจันทน์ได้ขยับองค์จากพระแท่นที่ประดิษฐาน เพื่อถวายความเคารพพระศาสดา ครานั้นพระพุทธองค์จึงทรงยกพระหัตถ์ซ้ายขึ้นห้าม พระไม้แก่นจันทน์จึงกลับไปประทับยังพระแท่นที่เดิม พระเจ้าปเสนทิโกศลเห็นเช่นนั้นก็ยิ่งเกิดความเลื่อมใสศรัทธา

2) การสร้างพระพุทธรูปในสมัยพระเจ้ามีลิ้นท์ หรือ เมนันเดอร์ที่ 1 การสร้างพระพุทธรูป เพื่อเป็นรูปเคารพแทนพระพุทธรูป เริ่มมีการสร้างขึ้นมาตั้งแต่ระหว่างพุทธศักราช 500 ถึง 550 โดยชาวกรีก ซึ่งชาวชมพูทวีป (อินเดียโบราณ) เรียกชาวต่างแดนว่า “โยนา” หรือ “โยนก” โดยพระเจ้าเมนันเดอร์ที่ 1 หรือพระยามิลิ้นท์ กษัตริย์เชื้อสายกรีก ยกทัพกรีกเข้ามาครอบครองแคว้นคันธาระ (ปัจจุบันเป็นดินแดนของอัฟกานิสถาน) จากนั้นพระองค์ก็แผ่อำนาจเขตไปทั่วบริเวณด้านตะวันตกเฉียงเหนือของชมพูทวีป และสร้างเมืองหลวงเป็นที่ประทับ ณ เมืองสาเกต หลังจากที่ได้พบพระสงฆ์ท่านหนึ่งนามว่า นาคเสน จึงมีเรื่องราวแห่งการตั้งคำถามของพระเจ้ามีลิ้นท์ต่อพระนาคเสน จนทำให้พระเจ้ามีลิ้นท์ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา พระองค์ได้ทรงสร้างสถาปัตยกรรม และประติมากรรมทางพระพุทธศาสนา มากมายในแคว้นคันธาระ

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. (2525). **ประวัติพุทธรูปปางต่างๆ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.
- ไชศรี ศรีอรุณ. (2546). **พระพุทธรูปปางต่างๆ ในสยามประเทศ**. กรุงเทพมหานคร : มติชน.
- คึกเดช กันตมระ. (2535). **การศึกษาวิวัฒนาการและการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของศิลปะและสังคมจาก**
- รูปลักษณะพระพุทธรูปปฏิมากร**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ผาสุข อินทรารุช. (2530). **พุทธศาสนาและประติมานวิทยา**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ประพันธ์ กุลวิจิตรชัย. (2556). “วิเคราะห์เรื่องพระพุทธรูปในฐานะปูชนียวัตถุของชาวพุทธ.”
- รายงานวิจัย**. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ. (2550). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย**.

กรุงเทพมหานคร : หจก.เม็ดทราย ปรีณติง.

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. (2546) **กำเนิดและพัฒนาการแห่งพระพุทธรูป**. ออนไลน์:
แหล่งที่มา <https://www.mcu.ac.th/article/detail/502> [20 มิถุนายน 2564].

พุทธศาสนิกข. (2509). **ภาพพุทธประวัติจากหินสลัก ยุคก่อนมีพระพุทธรูป**. กรุงเทพมหานคร
: กองทุนวัฒนธรรม เพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2532). **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาน.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2553). **พระพุทธรูปภูมิสาขาม**. กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2554). **พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ ในดินแดนไทย**. กรุงเทพมหานคร
: เมืองโบราณ. สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. (2508). **ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์**.
พระนคร: กรมศิลปากร.

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และคณะ. (2545). **สถานแหล่งผลิตพระพุทธรูปองค์แรก
ในโลก**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์เนชั่นตีพิมพ์ตั้งเซ็นเตอร์จำกัด 2545.

สิริวัฒน์ คำวันสา. (2523). **พุทธศาสนาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์.

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. (2519). **ศิลปะอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: องค์การ
คำของครูสภา.

หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์. (2528). “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย.”
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร.

หม่อมเจ้าสุรภัทรดิศ ดิศกุล. (2522). **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000**.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

Apaditya Pal, organized. (1955). **Light of Asia: Buddha Sakyamuni in Asia Angeles**.
Los Angeles County Museum of Art.

Orothy H.Frickle. (2517). “Crowned Buddha Images In Southeast Asia.” **ศิลปะและ
ประเทศไทย เล่ม 1**. ประจวบคีรีขันธ์: โรงพิมพ์ศูนย์กลางทหารราบค่ายธนระริชต์.

- R.D.Banerji. (1922). **Eastern Indian**. School of Mediaeval Sculpture pls.
- Paul Mus. (1928). **Le Buddha Pare, Son Origine Indienne, Cakyamunidan le Mohayayen**. Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extreme-Orient.
- Anada K Coomaraswamy. (1965). **History of Indian And Indonesian Art**. New York: Dover Publication.
- Cambridge University Press. **Archaeological Survey of India**. (1922). Annual Report. Cambridge University Press.

วารสารพุทธศิลปกรรม

JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

06

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 5 ฉบับที่ 11 มกราคม - มิถุนายน 2565

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

แนวคิดเรื่องข้าวในพระพุทธศาสนา The Concept of Rice in Buddhism

ประสิทธิ์ เพ็ชรแสนงาม

เทพประวิณ จันทรแรง, พัลลภ หารุกุมา

Prasit Petsan-ngam

Thepprawin Chanrang, Panlob Harukhumja

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus

Corresponding Author, Email: panlob.har@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะศึกษาประวัติความเป็นมาของข้าวในพระพุทธศาสนา ข้าวเป็นพืชชนิดหนึ่งที่เป็นอาหารหลักประเภทหนึ่งที่เลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่ ข้าวและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้ว จะเห็นได้จากพระนามของกษัตริย์ศากยะที่มักมีคำต่อท้ายว่า “โอทนะ” แปลว่าข้าว ข้าวมีความสำคัญมากโดยเฉพาะการบรรลุลุทธิธรรมขณะที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา พระองค์ทรงทรมานตนเองด้วยการอดอาหาร ทรงพิจารณาว่าไม่ใช่หนทางที่จะบรรลุลุทธิธรรมได้จึงกลับมาเสวยพระกระยาหารและได้ตรัสรู้ในที่สุด ข้าวเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของเกษตรกรที่เป็นชาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวถึงถึงเกษตรกรที่เป็นชาวนาในสมัยพุทธกาล โดยกล่าวถึงการทำนาเป็นอาชีพหนึ่งของศากยวงศ์ การทำนาจึงมีความหมายต่อราชตระกูลของเจ้าชายสิทธัตถะอย่างมาก ถึงขนาดว่าราชวงศ์ฝ่ายบิดาและมารดาเตรียมยกพลเข้าทำสงครามแย่งน้ำกันมาทำนา พระพุทธองค์ต้องเสด็จไปห้ามปรามบรรดาพระญาติให้ยุติการแย่งชิงน้ำกันเพื่อทำนา

คำสำคัญ : ข้าวในพระพุทธศาสนา

Abstract

This article aims to study the history of rice in Buddhism. Rice is one of the staple crops that sustain life. Rice and rice rituals have existed since before the Buddha's time. It can be seen from the name of King Sakaya that often has the suffix "otana" meaning rice. For Buddha attaining the enlightenment, rice is really in need while he tortured himself by fasting. He considered that it was not the way to attain enlightenment, so he returned to eat and finally attained enlightenment. Rice is related to the farmer's way of life as found in the Buddhist scriptures mentioned that a farmer who is a peasant. In the Buddha's time, to do farming is one of Sakayawong's occupations. Farming, therefore, mostly signifies to Prince Siddhartha's royal family that the dynasties on the father and mother's side had prepared to raise war fighting for water. The Buddha, then, had to go to that site warning his relatives to stop scrambling water for farming.

Keywords : rice in Buddhism

บทนำ

พระพุทธศาสนาเกิดในประเทศอินเดียเริ่มจากสังคมเล็กๆ ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมของสังคมอินเดียโบราณขนาดใหญ่ที่มีความเชื่อ ลัทธิ และศาสนาแตกต่างกัน มีการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพหลากหลาย มีผู้ประกอบอาชีพเพาะปลูกเพื่อผลิตอาหารสำหรับบริโภคเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ครอบครัว และชุมชน แต่อาจมีความแตกต่างกันในชนิดของพืชที่ทำการผลิต รูปแบบ และวิธีการ ซึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และวัฒนธรรมของแต่ละสังคมพระพุทธศาสนาเป็นหลักคำสอนที่มุ่งหมายให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติตนดีงาม ดังนั้น หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ากับเกษตรกรรมจึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ซึ่งได้สืบค้นและศึกษาจากคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในพระไตรปิฎก เป็นต้น

ข้าวที่มนุษย์ใช้บริโภคที่อยู่ 2 ชนิด ด้วยกัน คือ ข้าวปลูกเอเชีย (*Oryza sativa*) และข้าวปลูกแอฟริกา (*Oryza glaberrima*) สำหรับข้าวปลูกเอเชียปลูกอยู่ทั่วไปในเขตร้อน และเขตอบอุ่นของโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศอินเดีย ประเทศในแถบสมุทรอินโดจีน (ไทย

กัมพูชา ลาว เวียดนาม พม่า) จีน ญี่ปุ่น และอินโดนีเซีย ประเทศต่างๆ เหล่านี้มีการปลูกข้าวมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ หรือประมาณ 3,500 - 7,000 ปีมาแล้ว ส่วนข้าวปลูกแอฟริกา มีแหล่งปลูกเริ่มแรกอยู่ในแอฟริกาตะวันตก จากนั้นจึงแพร่กระจายไปบริเวณทางใต้ของทะเลทรายซาฮารา (Sahara) มีข้อมูลอยู่หลายอย่างที่สนับสนุนให้เห็นว่าข้าวปลูกแอฟริกา มีแหล่งกำเนิดมีความแตกต่างไปจากแหล่งกำเนิดของข้าวปลูกเอเชีย โดยข้าวปลูกทั้งสองชนิดมีความแตกต่างกันไปหลายอย่างไม่ว่าจะเป็นลักษณะทางนิเวศวิทยา หรือสัณนิษฐานวิทยา เนื่องจากข้าวปลูกเอเชียมีความหลากหลายทางพันธุกรรมค่อนข้างมาก จึงสามารถปลูกได้ในพื้นที่ตั้งแต่ที่ดอนมีความสูงเหนือระดับน้ำทะเลปานกลางมากกว่า 1,500 เมตร จนถึงในพื้นที่ลุ่มซึ่งมีระดับน้ำลึก 1-5 เมตร

ข้าวเป็นพืชชนิดหนึ่งที่เป็นอาหารหลักประเภทหนึ่งที่ยั่งยืนให้ดำรงอยู่ ข้าวและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้ว จะเห็นได้จากพระนามของกษัตริย์ศากยะที่มักมีคำต่อท้ายว่า “โอทนะ” แปลว่าข้าว ข้าวมีความสำคัญมากโดยเฉพาะการบรรลุมรรณณะที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา พระองค์ทรงทรมานตนเองด้วยการอดอาหาร ทรงพิจารณาว่าไม่ใช่หนทางที่จะบรรลุมรรณณะได้จึงกลับมาเสวยพระกระยาหารและได้ตรัสรู้ในที่สุด แต่เมื่อได้พิจารณาถึงความหมายแล้ว จะพบว่ามีความหมายได้แก่ ความหมายทั่วไป ความหมายทางวิทยาศาสตร์ และความหมายทางกฎหมาย ดังนั้น เพื่อให้ได้ความรู้เกี่ยวกับ “ข้าว” ครอบคลุมในความหมายต่าง ๆ อย่างครบถ้วนและชัดเจน จึงแนวคิดเรื่องข้าวในพระพุทธศาสนาต่อไป

ความหมายของข้าว

ความหมายของคำว่า ข้าว ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น หมายถึง พืช ที่ใช้เป็นมูลแห่งโภชนา เป็น 2 ชนิด เรียกว่า บุพพณชาติและอปรรณชาติ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 1 ข้อ 104 หน้า 87) บุพพณชาติ ได้แก่ ธัญญาชาติ คือ พืชที่กำเนิดเป็นข้าวทุกชนิด โดยอรรถกถาว่าเป็นของจะพึงบริโภคก่อน แสดงไว้ในบาลี 7 ชนิด คือ สาลี ข้าวสาลี วิหิ ข้าวเปลือก ยว ข้าวเหนียว โคธุม ข้าวละมาน กงคุ ข้าวฟ่าง วรโก ลูกเดือย กุฑรัสโก หล้ากับแก้ว ส่วนอปรรณชาติ ได้แก่ ถั่วเขียว ถั่วราชมาส งา พืชผักที่บริโภคหลังอาหาร (กรมการศาสนา กลุ่มวิชาการพระพุทธศาสนา และจริยศึกษา, 2538: 146) ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า อรรถกถาจารย์ได้นิยามความหมายของข้าวว่า หมายถึง พืชที่เป็นมูลเหตุแห่งโภชนา มี 2 ชนิด คือ บุพพณชาติ กับ อปรรณชาติ

คำว่า “ข้าว” เป็น “ไม้ล้มลุกหลายชนิดหลายสกุลวงศ์ Gramineae โดยเฉพาะชนิด *Oryza sativa* L. เมล็ดเป็นอาหารหลัก มีหลายพันธุ์ เช่น ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว” จากความหมายดังกล่าวจะเห็นได้ว่าข้าวในที่นี้เป็นค่านาม มีความหมายที่เข้าใจโดยทั่วกันว่าหมายถึงพืชไม้ล้มลุกชนิดหนึ่งที่มีเมล็ด เป็นอาหารหลักของประชาชนชาวไทย และชาวเอเชีย ซึ่งเมื่อพูดถึงข้าว ชาวไทยทั่วไปจะนึกถึงข้าวเจ้าและข้าวเหนียวก่อนเพราะเป็นอาหารหลัก แล้วจึงนึกถึงข้าวประเภทอื่นๆ และสำหรับพืชอื่นๆ ที่ใช้เป็นอาหารเช่นเดียวกับข้าวจะใช้คำขยายเพื่อบอกชื่อ เช่น ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ข้าวไร้ ข้าวโอ๊ต ข้าวสาลี ข้าวบาร์เลย์ เป็นต้น

ประวัติความเป็นมาของข้าวในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเกิดในประเทศอินเดียเริ่มจากสังคมเล็กๆ ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมของสังคมอินเดียโบราณขนาดใหญ่ที่มีความเชื่อ ลัทธิ และศาสนาแตกต่างกัน มีการดาเนินชีวิตและการประกอบอาชีพหลากหลาย มีผู้ประกอบอาชีพเพาะปลูกเพื่อผลิตอาหารสำหรับบริโภคเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ครอบครัว และชุมชน แต่อาจมีความแตกต่างกันในชนิดของพืชที่ทำการผลิต รูปแบบ และวิธีการ ซึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และวัฒนธรรมของแต่ละสังคมพระพุทธศาสนาเป็นหลักคำสอนที่มุ่งหมายให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติตนดังมัตถังนั้น หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ากับเกษตรกรรมจึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ซึ่งได้สืบค้นและศึกษาจากคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในพระไตรปิฎก เป็นต้น

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเกี่ยวกับการเกิดขึ้นสิ่งแรกในโลก ปรากฏในอัครคัมภีร์สูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 111 – 140 หน้า 83 – 102) มีข้อความว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพราหมณ์ ชื่อว่า วาสฏฐะกับการทวาชะ ที่เป็นสหายกัน ทั้งสองนี้เป็นพราหมณ์โดยกำเนิด แต่หันมานับถือพระพุทธศาสนา จึงถูกพวกพราหมณ์ด้วยกันด่าทอ ต่างๆ นานา ว่า การที่มานับถือพระพุทธศาสนาโดยละทิ้งวรรณะเดิมนั้นเหมือนกับคนที่เกิดในตระกูลสูงแล้วมาเกลือกกลั้วกับตระกูลต่ำ เพราะพราหมณ์นั้นถือว่า ตนเองนั้นเกิดมาจากอวัยวะเบื้องบนของพระพรหม พระพุทธเจ้าทรงสอนพราหมณ์ทั้งสองว่านั่นไม่ใช่ความจริง คนทุภวรรณะเกิดมานั้นต้องอาศัยพ่อกับแม่ของตน นอกจากนี้พวกพราหมณ์ยังอ้างอีกว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลกนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า นี่เป็นการกล่าวอ้างที่ไม่ถูกต้อง ในการเกิดขึ้น ของสรรพสิ่งในโลกนี้นั้น พอสรุปได้ดังนี้ ในอดีตกาลมาแล้ว โลกนี้ได้พินาศและอุบัติเกิดขึ้นมาใหม่ พอถึงยุคที่

โลกจะพินาศมนุษย์จะบำเพ็ญคุณธรรม ความดี บำรุงรักษามารดาบิดา ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตัว เจริญพรหมวิหาร 4 พอตายไปแล้วก็ได้ไปบังเกิดเป็นอภัสสรพรหม มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีแผ่ชานออกจากร่างกายตนเอง เหาะไปในอากาศ

ในอัครัญญสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเรื่องการกำเนิดจักรวาล โลก มนุษย์ และสิ่งต่างๆ ไว้ใน อัครัญญสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 119-139 หน้า 88-102) พระสูตรนี้ได้กล่าวถึงการบังเกิดขึ้นจักรวาล โลก มนุษย์ และสรรพสิ่งทั้งหลาย ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงของสิ่งเหล่านี้ อัครัญญสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงนี้ มิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะกล่าวถึงการกำเนิดของโลก และมนุษย์ ตลอดจนสรรพสิ่งโดยตรง เพียงแต่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่สามเณร 2 รูป คือ วาเสฏฐสามเณรและภราทวาสสามเณร เพื่อจะบอกเหตุอันเป็นความเชื่อในเรื่องของวาระที่พวกพราหมณ์ยึดถือต่อๆ กันมา เนื่องจากสามเณรทั้ง 2 นั้นเกิดมาจากวาระของพราหมณ์ ซึ่งในยุคสมัยนั้นถือกันว่า วาระพราหมณ์เป็นวาระสูง จะเป็นรองก็เพียงวาระกษัตริย์เท่านั้น ในอินเดียได้จัดคนออกเป็นวาระต่างๆ 4 วาระ ประกอบด้วย กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร (อดิศักดิ์ ทองบุญ, 2552: 35)

พระสูตรต้นตปิฎก ที่ขนิทาย ปาฏิภรรค ในอัครัญญสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 120-124: 89-91) กล่าวถึงการกำเนิดโลกนี้เริ่มวิวัฒนาการขึ้นมาใหม่ และเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาลนี้ เหล่าอภัสสรพรหมก็จะจุติลงมาเกิดเป็นมนุษย์ ในขณะที่โลกวิวัฒนาการขึ้นมาใหม่นั้น จักรวาลมีสภาพเป็นน้ำทั้งสิ้น มีแต่ความมืด ไม่มีดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ครั้นนั้นเหล่าสัตว์ส่วนมากจุติจากพรหมโลกขึ้นอภัสสระ มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสยจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน เมื่อเวลาผ่านไป จึงเกิดมีง้วนดินลอยอยู่บนน้ำ มีลักษณะเหมือนนมสดที่เคี้ยวให้งวดแล้วตั้งไว้ให้เย็นจับเป็นฝาลอยอยู่ข้างบน มีกลิ่น รส สี คล้ายเนยใส มีรสอร่อยดุจน้ำผึ้ง ซึ่งปราศจากโทษ สัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำๆ เพื่อจะบริโภคมื่อนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้นจากการบริโภคน้ำง้วนดินนั้นก็แผ่ชานไปทั่วทั้งสิ้น มนุษย์จึงเกิดความอยากเมื่อกินเป็นประจำ ร่างกายหยาบขึ้น รัศมีกายหายไป ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ปรากฏ มนุษย์เหล่านี้ดำรงชีพด้วยการบริโภคน้ำง้วนดิน เป็นเวลานาน ร่างกายหยาบขึ้น และมีผิวพรรณแตกต่างกันออกไปมีการดูหมิ่นกันง้วนดินก็อันตรธานหายไป แล้วก็เกิดกระบิดินขึ้น กระบิดินนี้มีลักษณะคล้ายเห็ด มีสี รส กลิ่นหอม มีรสอร่อย มีสีคล้ายเนยใส มนุษย์บริโภคน้ำง้วนดินเป็นเวลานานเข้า ร่างกาย

ก็หายากยิ่งมากขึ้น ผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกันออกไป ผิวงามบ้างไม่งามบ้าง จากนั้นก็ทำให้ร่างกายของสัตว์เหล่านั้นหายากขึ้นอีก ก็ปรากฏขึ้นของข้าวสาลี เป็นผลผลิตในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายพากันบริโภคข้าวสาลีซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถนั้นเป็นอาหารอยู่นานแสนนานทำให้ปรากฏขึ้นแห่งเพศหญิงและเพศชายของสัตว์เหล่านั้น

เมื่อเกิดการดูหมิ่นกันเช่นนี้ กระบิดินหายไป จึงเกิดเครือดินขึ้น เครือดินมีลักษณะคล้ายผลมะพร้าว มีรส และกลิ่นหอมมีสีเช่นเดียวกับเนยใสเมื่อบริโภคเครือดินไปนานๆ ร่างกายก็หายากยิ่งมากขึ้น สัตว์เหล่านั้นพบกันที่ไรดูหมิ่นเหยียดหยามกัน เพราะสาเหตุความแตกต่างทางผิวพรรณเป็นเหตุใหญ่ จากนั้นเครือดินหายไป เกิดข้าวสาลีขึ้นมาเอง บนผิวดิน ข้าวสาลีไม่มีรำ ไม่มีแกลบ มีสีขาวสะอาด มีกลิ่นหอมมีเมล็ดสุกพอกกินได้ ตอนเย็นนำข้าวสาลีชนิดใดเป็นอาหารเย็น ตอนเช้าข้าวสาลีชนิดนั้นก็จงอกมาแทน บรรดามนุษย์เหล่านั้น อาศัยข้าวสาลีเลี้ยงชีพ ทำให้เกิดเพศหญิงเพศชายเกิดขึ้น เกิดความกำหนัด จึงเสพเมถุนธรรมเป็นประจำ มนุษย์จึงเพิ่มจำนวนมากขึ้น มีการเอารัดเอาเปรียบกัน แย่งชิงอาหารกัน ความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคมเริ่มเปลี่ยนไป มนุษย์จึงปรึกษากัน แล้วตกลงให้มีผู้นำ คอยกล่าวตักเตือน ในที่สุดความเป็นสังคม ความเป็นชุมชน ก็วิวัฒนาการมาตามลำดับจนถึงปัจจุบัน (จํานงค์ อติวัฒนสิทธิ์, 2545: 150 - 152)

พัฒนาการของข้าวที่ปรากฏในอัครคัมภีร์สูตร มีวิวัฒนาการเริ่มตั้งแต่การเกิดรสดิน (หรือเรียกว่าจวนดิน) สมบูรณ์ด้วยสีกลิ่น คล้าย ๆ เนยใสเมื่อกินแล้วทำให้ผิวหายาก ต่อมาเกิดกระบิดิน มีลักษณะคล้ายเห็ด กระบิดินหายไปเกิดเป็นเครือดิน และสุดท้ายก็เกิดข้าวสาลี จะเห็นได้ว่า ข้าวสาลีนั้นเกิดบนผิวของโลกถือว่าข้าวสาลีนั้นเป็นพืชชนิดแรกสุดที่อุบัติขึ้นมาในโลก

ความสำคัญของข้าวในพระพุทธศาสนา

พระองค์ทรงกระทำทุกกรกิริยา ตลอดระยะเวลา 6 ปี คือ การกระทำที่ทำได้โดยยาก 3 วาระ คือ (1) ทรงกัณฑ์พระทนต์ด้วยพระทนต์ (2) ทรงกลั่นลมหายใจ (3) ทรงอดอาหารจนซูบผอม พระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นว่า การกระทำเช่นนี้สุดชั่วเกินไป ไม่ใช่หนทางแห่งการตรัสรู้ ข้ายังเป็นการทำร้ายตัวเองให้ได้รับความลำบากเกี่ยวกับกลิ่นพระชนม์ จึงหันกลับมาเสวยพระกระยาหารดังเดิมเพื่อประทังชีวิตบำเพ็ญเพียรต่อไป เมื่อปัญจวัคคีย์เห็นเช่นนั้นแล้ว

จึงคลายความศรัทธาและความเลื่อมใสในพระองค์พากันหลีกหนีไปอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

เทวดาทั้งหลายเห็นเราแล้วพากันกล่าวว่า พระสมณโคดมสิ้นชีวิตแล้ว บางพวกลำบากกล่าวว่าพระสมณโคดมยังไม่สิ้นชีวิต แต่กำลังจะสิ้นชีวิต บางพวกลำบากว่า พระสมณโคดมกำลังจะสิ้นชีวิตหาไม่ได้ พระสมณโคดมเป็นพระอรหันต์ ความदारอยู่เช่นนั้น เป็นวิหารธรรมของพระอรหันต์ทรงอดอาหารโดยประการทั้งปวง เทวดาเหล่านั้นได้เข้ามาหาแล้วกล่าวว่า พระองค์อย่าได้ออดอาหารโดยประการทั้งปวงเลย ถ้าพระองค์จักอดอาหารโดยประการทั้งปวง ข้าพเจ้าทั้งหลายจะแทรกทิพยโอสถตามขุมขนของพระองค์ พระองค์จักได้เลี้ยงชีวิตไว้ด้วยทิพยโอสถนั้นเรามีความคิดว่า เราทรงปฏิญาณการไม่บริโภคอาหารด้วยประการทั้งปวง แต่เทวดาเหล่านี้จะแทรกทิพยโอสถตามขุมขนของเรา ทั้งเรจักเลี้ยงชีวิตด้วยทิพยโอสถนั้น ข้อนั้นพึงเป็นมธุราจึงบอกเลิกและห้ามเทวดาเหล่านั้นเสียเราได้กินอาหารผ่อนลงวันละน้อยๆ คือ วันละพายมือ เท้าเยื่อถั่วเขียว เท้าเยื่อถั่วพูเท้าเยื่อถั่วดาหรือเท้าเยื่อในเมล็ดบัว ภายจึงชุปผอมลงเหลือเกิน เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อยอวัยวะน้อยใหญ่ของเราเป็นเหมือนเถาวัลย์มีข้อมากหรือเถาวัลย์มีข้อดำ ฉะนั้นตะโพกเป็นเหมือนดังเท้าอูฐ กระดูกสันหลังของเราผุดระกะเปรียบเหมือนเถาวัลย์ชื่อวัฏฏนาฬิ ฉะนั้นซี่โครงขึ้นนูนเป็นร่องดังกลองศาลาเก่ามีเครื่องมุงอันหล่นโถมอยู่ ดวงตาลมลึกเข้าไปในเบ้าตา ปรางูเหมือนดวงดาวในบ่อน้ำอันลึกฉนั้น ผิวศีรษะของพระองค์ที่รับสัมผัสอยู่ได้เหี่ยวแห้ง รวากับผลน้ำเต้าที่เขาตัดมาแต่ยังสด ทุกลมและแดดแผดเผาเหี่ยวแห้งไปฉนั้น เราคิดว่าจะลูบผิวหนังท้อง ได้จับถูกกระดูกสันหลังด้วย คิดว่าจักลูบกระดูกสันหลัง ได้จับถูกผิวหนังท้องด้วย ผิวหนังท้องของเราและกระดูกสันหลังติดถึงกัน ทรงคิดว่า จักถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะ ก็เชชวนล้มลง ณ ที่นั้นเอง เรานั้นเมื่อจะให้กายนี้สบายตัว จึงเอาฝ่ามือลูบตัว ขนที่มีรากเนาได้ร่วงตกลากาย มนุษย์ทั้งหลายเห็นเราแล้วพากันกล่าวว่า พระสมณโคดมดำไป บางพวกลำบากว่าไม่ใช่ จะว่าคล้ำไปก็ไม่ใช่ เป็นแต่พร้อยไป ผิวพรรณอันบริสุทธิ์ผุดผ่องของเราถูกจากัดเสียแล้ว เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อยนั้นเองเรามีความคิดว่า สมณะหรือพราหมณ์ในอดีต ได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนที่เกิดเพราะความเพียรอย่างยิ่งก็เพียงเท่านี้ ไม่ยิ่งไปกว่านี้แม้สมณะหรือพราหมณ์ในอนาคต จักเสวยทุกขเวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนที่เกิดเพราะความเพียรอย่างยิ่งก็เพียงเท่านี้ ถึงสมณะพราหมณ์ในบัดนี้ได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนที่เกิดเพราะความเพียรอย่างยิ่งก็เพียงเท่านี้ ยิ่งไปกว่านี้ ถึงกระนั้นเรายังไม่ได้บรรลุญาณทัศนะอันวิเศษของพระอริยะที่ยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ด้วยทุกกรกิริยานี้ จะมีทาง

อื่นอีกเพื่อความตรัสรู้ เราเกิดความคิดว่า ในงานของท้าวศากยะผู้เป็นบิดา เรานั่งอยู่ที่ร่มไม้ หว่าสัจจากกาม สัจจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน อันมีวิตก วิจารณ์ ปิติ สุขเกิดแต่วิเวกอยู่ ทางนี้จะเป็นทางเพื่อความตรัสรู้ เรามีความคิดว่าเรากลัวความสุขที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายหรือจึงเห็นว่า เรามิได้กลัวต่อสุขเช่นนั้นเลยเรามีความคิดเห็นว่า บุคคลผู้มีกาย ชูบดมเช่นนี้จะบรรลุถึงความสุขนั้นไม่ใช่ทำได้ง่ายเราพึงกินอาหารหยาบ คือ ข้าวสุก ขนมหุมมาส สมัยนั้นภิกษุ 5 รูป บำรุงเราอยู่ด้วยหวังใจว่า พระสมณโคดมจะบรรลุธรรมใดจะบอกธรรมเหล่านั้นแก่เราทั้งหลายแต่เมื่อเรากินอาหารหยาบ คือ ข้าวสุก ขนมหุมมาสแล้ว พวกภิกษุ (ปัญจวัคคีย์) 5 รูป หมายเราลึกลงไปด้วยความเข้าใจว่าพระสมณโคดมเป็นผู้มกมาก คลายความเพียรเวียนมาเพื่อความมกมาก (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 13 ข้อ 334 – 336: 403 – 407)

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในพระพุทธศาสนา

พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวในพระพุทธศาสนา มีมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล เช่น พิธีงานวันบงกค แรกนาขวัญ พระเจ้าสุทโธทนะ ก็ได้ทรงปฏิบัติพิธีแรกนาขวัญ ตามที่ปรากฏในพุทธประวัติ ทรงประทับประดาพระนครให้งามดุจเทพนคร และให้ตกแต่งไถประมาณ 107 ไถ ประดักเชือกผูกทั้งเขาโค ล้วนแต่หุ้มด้วยเงินทั้งสิ้น ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า ความเชื่อที่เกี่ยวกับข้าว มีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้ว เช่น พระนามของกษัตริย์ แห่งราชวงศ์ศากยะ ซึ่งมีคำว่า ข้าว นั้นปรากฏอยู่ คำว่าโอทนะ แปลว่า ข้าวซึ่งกษัตริย์ศากยะทั้ง 5 พระองค์มีพระนามต่อท้ายว่า โอทนะทั้งสิ้น (สุเมธ เมธาวิทยากุล, 2532: 24-25) ในบรรดาพระราชาพิธีต่าง ๆ นั้น พระราชาพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ นับว่าเป็นพิธีที่เก่าแก่ที่สุด เป็นพิธีที่กษัตริย์ในสมัยโบราณ ถือว่าเป็นกิจสำคัญยิ่งที่จะต้องทรงปฏิบัติ ถ้ามองในแง่อักษรศาสตร์ คำว่า “กษัตริย์” มาจากคำว่า “เกษตร” แปลว่า ที่ดินที่นา ฉะนั้น กษัตริย์จึงแปลว่า ผู้ครองเขต ถือว่าเป็นเจ้าของที่ดินที่นา นั่นเอง (ส.พรายน้อย (นามแฝง), 2539: 170) ความเชื่อเกี่ยวกับข้าว มีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้วและในปัจจุบันนี้ยังมีความเชื่อที่ยังคงปฏิบัติกันอยู่ คือ พระราชาพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาความเชื่อเรื่องข้าวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา 2 ประเด็น คือ 1) ข้าวกับการถวายทาน 2) ข้าวกับการตั้งปณิธานปรารถนาเป็นพระอรหันต์

1) ข้าวในการถวายทาน

การให้ข้าวเป็นทานจัดได้ว่าเป็นการบำเพ็ญบุญอีกอย่างหนึ่งในหลาย ๆ วิธี ตามหลักคำสอนทานพระพุทธานุศาสน์ สำหรับผู้มีความเข้าใจในหลักของการกระทำ (หลักกรรม) จะไม่มีความสงสัยในการกระทำนั้น เพราะทราบดีว่าการให้ข้าวเป็นทานเป็นการสั่งสมบุญให้กับตนเองถึงแม้ว่าการให้ทานนั้นจะมีหลายอย่าง แต่การให้ทานในพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างบุญบารมี หรือให้ได้คุณงามความดีโดยอาศัยพระสงฆ์เป็นเนื่อนาบุญ

การให้ข้าวเป็นทานย่อมที่จะค้าชูบุคคลนั้นให้ถึงซึ่งความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ย่อมละได้ซึ่งความตระหนี่อยู่ในตัวเองออก เพราะว่าบุญกุศลนั้นย่อมเป็นที่พึงของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย การให้ทานในพระพุทธศาสนา มีหลายประเภท ในทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงทานไว้ 2 ประเภท (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 98: 473) คือ (1) อามิสทาน การให้สิ่งของเป็นทาน (2) ธรรมทาน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 20 ข้อ 142: 120) การให้ธรรมเป็นทาน พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญธรรมทานว่ามีผลเลิศกว่าอามิสทาน ดังปรากฏในทานสูตร ขุททกนิกาย อิติวุตตกะว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทาน 2 อย่างนี้ คืออามิสทาน 1 ธรรมทาน 1 ภิกษุทั้งหลาย บรรดาทาน 2 อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 98: 473) การให้ข้าวเป็นทาน จัดอยู่ในอามิสทาน หรือ ทานวัตถุ 10 ประการ

ตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ทานจะมีผลมาก ผู้ให้ทานต้องเป็นผู้มีศีล วัตถุทานต้องบริสุทธิ์และผู้รับทานต้องเป็นผู้มีศีลด้วย หรือยิ่งไปกว่านั้น หากผู้รับทานเป็นผู้สิ้นกิเลสด้วยแล้ว ทานที่ให้ก็ยิ่งจะมีอานิสงส์มากขึ้นตามลำดับอานิสงส์จะมีผลมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับเจตนา ทั้ง 3 คือ ก่อนจะให้ เวลาให้ และหลังให้ ต้องตั้งใจให้ ให้ด้วยศรัทธาอย่างแท้จริง ไม่เจาจะงให้พระรูปนั้นรูปนี้ ของที่ถวายได้มาโดยบริสุทธิ์ มีประโยชน์ต่อผู้รับ และถวายถูกเวลา การถวายอาหารของผู้รับนั้นจะมีอานิสงส์มากแน่นอน ผู้ที่ถวายอาหารชื่อว่า เป็นผู้ให้ฐานะ 5 แก่ผู้รับ ดังพระพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย ผู้ให้อาหารเป็นทาน ชื่อว่าให้ฐานะ 5 อย่างแก่ผู้รับ คือ ให้อายุ ให้วรรณะ ให้สุขะ ให้กำลัง ให้ปฏิภาณแล้ว จะเกิดในที่ใด ๆ ย่อมเป็นผู้มีอายุยืน มียศในที่นั้นๆ

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า ข้าวจัดเป็นอาหารประเภทหนึ่งเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงบำรุงร่างกายให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ ดังสุภาษิตที่ว่า สัตว์ทั้งหมดดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร สัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ได้เพราะสังขาร ส่วนข้าวกับการให้ทานถือได้ว่าเป็นการให้ทานอีกประการหนึ่ง ที่จัดอยู่ในอามิส

ทาน ท่านกล่าวว่า บุคคลให้ข้าวเป็นทานได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้ซึ่งกาลัง เมื่อกล่าวถึงการให้ข้าวเป็นทาน ต้องกล่าวถึงผู้ให้ทาน(ทายก)และผู้รับทาน(ปฎิคาหก) ด้วยเสมอและรวมไปถึงวัตถุทานนั้นด้วย

2) ข้าวกับการตั้งปณิธานปรารถนาเป็นพระอรหันต์

ข้าวกับการตั้งปณิธานปรารถนาเป็นพระอรหันต์ ในอดีตชาติมีพระอรหันต์หลายพระองค์ที่ถวายข้าวเป็นทานแล้ว ปรารถนาเป็นพระอรหันต์ ดังจะเห็นได้จาก การให้ข้าวเป็นทาน ของพระอรหันต์องค์ต่างๆ ดังนี้

ลำดับ	พระอรหันต์	อดีตชาติ
1.	พระสุมังคลเถระ	ในอดีตชาติ สมัยพระพุทธเจ้านามว่าปิยทัสสี ได้ถวายอาหารแด่พระพุทธองค์พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 124 – 140:119 – 121)
2.	พระอन्नสังสวากเถระ	ในอดีตชาติ ท่านมีจิตเลื่อมใสได้ถวายภิกษาแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เคยเกิดในทุคติเลย ในชาตินี้ ได้เป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 155 – 160: 142 – 143)
3.	พระกาฬทายีเถระ	ในอดีต ท่านได้ถวายอาหารบิณฑบาตชั้นเยี่ยม แต่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้นท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ 18 ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ 25 ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าแผ่นดิน 500 ชาติ ในชาตินี้ ได้เป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 48 – 63:156 - 158.)
4.	พระสปริวาราสนเถระ	ในอดีตชาติ ท่านได้ถวายบิณฑบาตแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เคยเกิดในทุคติเลย ในชาตินี้ ได้เป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 48 – 63:156 - 158.)
5.	พระเอกสิณฺฑยฺกเถระ	ในอดีตชาติ ท่านเคยถวายภิกษาทัพพีหนึ่ง แก่พระสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ด้วยจิตเลื่อมใส เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เคยเกิดในทุคติเลย ในชาตินี้ท่านได้เป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 18 – 21: 156 - 158.)

6.	พระภิกษุทายกเถระ	ในอดีตชาติ ท่านได้ถวายภิกษาทัพพีหนึ่งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เคยเกิดในทุคติเลย และได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ 7 ชาติในชาตินี้ ได้เป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 1 – 6: 249 – 250)
7.	พระปายาสทายกเถระ	ในอดีตชาติท่านต้องการจะบวชสรลงบุญอายุ จึงคิดฆ่าปายาสใส่ถาดสาริดของตนแล้วไปสู่ป่าจิว เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีมีจิตเลื่อมใสจึงได้ถวายข้าวปายาส เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เคยเกิดในทุคติเลย ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพละนาภามากในชาตินี้ ท่านได้เป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 26 – 32: 279 – 280)
8.	พระสัพพทายกเถระ	ในอดีตชาติ ท่านได้ถวายอาหารแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะพร้อมด้วยพระอรหันต์ 200,000 องค์ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เคยเกิดในทุคติเลย รื่นรมย์อยู่ในเทวโลก ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ 1,000 ชาติ ในชาตินี้ ท่านได้เกิดเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 456 – 483: 644 – 648)
9.	พระชตุกัณณิกเถระ	ในอดีตชาติ ท่านเป็นเศรษฐีกรุงหงสาวดี รื่นรมย์อยู่ด้วยกามคุณได้ถวายอาหารบิณฑบาต แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตระ พร้อมด้วยพระสงฆ์ 100,000 องค์เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เคยเกิดในทุคติเลย ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ 64 ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ 74 ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชนับชาติไม่ถ้วน ในชาตินี้ ได้เกิดเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 276 – 329: 690 – 697)
10.	พระยาคุทายกเถระ	ในอดีตชาติ ท่านมีจิตเลื่อมใสมีจิตยินดีเกิดปิตุปรามิไทย์ได้ถวายข้าวยาคุแด่พระสงฆ์ผู้ถูกน้ำท่วมออกไปบิณฑบาตไม่ได้ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติหลายร้อยชาติในชาตินี้ ท่านได้บรรลุวิชชา 3 พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 149 – 169: 23 – 25)

11.	พระปัดโกทนทวยกระ	ในอดีตชาติ ท่านเป็นคนงามมีเจตนาที่ตั้งมั่น ได้ถวายข้าวสุกที่หุงด้วยข้าวสาลีทานหนึ่งแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้กำลังเสด็จเที่ยวบิณฑบาต และผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติหลายร้อยชาติ ในชาตินี้ ท่านได้บรรลุนิชา 3 พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 170 – 183: 25 – 27)
12.	พระสุจินตติเถระ	ในอดีตชาติ ท่านได้ถวายข้าวใหม่แด่พระสงฆ์ผู้มีพระพุทเจ้าพระนามว่าปทุมุตระ เป็นประธาน เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ในชาตินี้ ท่านได้บรรลุนิชา 3 พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 107 – 139: 47 – 52)
13.	พระเอกปิตนทาทายิกาเถรี	ก็เป็นอีกตัวอย่างของสตรี เพราะว่าอดีตชาติ ขณะเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าพันธุมในนครพันธุมดี ได้ทูลถวายขอพระราชานุญาตเพื่อถวายทานแด่พระผู้มีอิทธิอันบรมแล้วรูปหนึ่ง เมื่อพระนางรับบาตรแล้วนิมนต์พระสมณะให้ฉันจนอิ่มหนาด้วยข้าวที่ละคนด้วยน้ำนมและน้ำส้ม ได้ทาของหอมและเครื่องไล้ทาเอาร่างแหเปิดตัว เอาผ้าเหลืองคลุมไว้และนึกถึงอารมณ์นี้ตลอดชีวิต ด้วยผลทานนั้น พระนางได้เป็นพระอัครมเหสีของท้าวสักกรินเทวราช 30 พระองค์ ได้สิ่งของที่พึงประสงค์ ได้เป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ 20 พระองค์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 46 – 59: 373 – 375)
14.	พระกัญจุกุณฑิกาทายิกาเถรี	ในอดีตชาติก็ปีที่ 92 ท่านได้ถวายภัตตาหารทัพพีหนึ่งแด่พระพุทเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น พระเถรีไม่เคยเกิดในทุคติเลย เวียนเกิดเวียนตายอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลกเท่านั้น ในชาตินี้ ท่านได้บรรลุนิชา 3 พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 60 – 70: 375 – 377)
15.	พระโมทกทายิกาเถรี	ในอดีตชาติ ท่านได้เกิดเป็นสาวใช้ มีจิตเลื่อมใสมีใจยินดี มีเจตนาตั้งมั่นได้ถวายข้าวต้ม 3 มัด เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เกิดในทุคติเลย ในชาตินี้ ได้บรรลุนิชา 3 พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 107 – 139: 47 – 52)

พระอรหันต์ที่ยกมาข้างต้นนั้นล้วนแล้วแต่ได้ถวายข้าวเป็นทานและเป็นผู้ที่มีความปรารถนาจะเป็นพระอรหันต์ทั้งนั้น เพราะความปรารถนานั้นเอง จึงทำให้ตนเองได้รับความสำเร็จสมปรารถนา ได้จากการถวายข้าวเป็นทานทั้งในอดีตชาติก็ดี ปัจจุบันก็ดี เพราะว่าการให้ข้าวเป็นทานนั้น มีอานิสงส์หลายประการเนื้อหาทั้งหมดโดยภาพรวมสรุปได้ว่า ข้าวในพระไตรปิฎก หมายเอาพืชที่เป็นมูลเหตุแห่งโภชนะมี 2 ชนิด คือ บุพพณชาติและอปรีณชาติ ข้าวเป็นอาหารประเภทหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่ได้ พิธีกรรมข้าวมีตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้ว มองได้จากพระนามของกษัตริย์ศากยะที่มีนามต่อท้ายว่า “โอทนะ” แปลว่าข้าว และมีการจัดงานทุกปีที่เรียกว่าวโปมกค ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ข้าวมีความสำคัญมากโดยเฉพาะการบรรลุลุทธิธรรมขณะที่พระพุทธรูปทรงบาเพ็ญทุกกรกิริยา พระองค์ทรงทรมานตนเองด้วยการอดอาหาร ทรงพิจารณาว่านี่ไม่ใช่หนทางที่จะบรรลุลุทธิธรรมได้จึงกลับมาเสวยพระกระยาหาร ยาบ คือข้าวและขนมกุมมาส ก่อนที่จะตรัสรู้พระองค์ได้รับข้าวมธุปายาสจากนางสุชาดาและถือได้ว่าเป็นอาหารมื้อสุดท้ายก่อนการตรัสรู้หลังจากที่พระองค์ตรัสรู้แล้วทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่ 7 สัปดาห์ พระองค์ทรงรับข้าวตุงข้าวตุก่อนจากพานิชสองพี่น้องนับได้ว่าเป็นอาหารมื้อแรกของการตรัสรู้

3) ข้าวกับวัฒนธรรมไทย

ข้าวมีความสำคัญในการกำหนดศักราช เช่น ในสมัยสุโขทัย มีการกำหนดที่นาและไพร่ให้เสนาบดีขุนนาง ตามความสามารถในการบุกเบิกที่ดินทำมาหากิน มีการจัดตั้งกรมนาขึ้นเพื่อรับผิดชอบด้านการเกษตรโดยตรง ต่อมากลายเป็นกระทรวงพานิชการในสมัยรัชกาลที่ 5 และเป็นกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในปัจจุบัน ข้าวนั้น ในวิถีชีวิตของคนไทยนั้นผูกพันกันมาช้านาน ก่อให้เกิดวัฒนธรรม ขึ้นอย่างมากมาย ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของภาษา อาหาร พิธีกรรมต่างๆ ซึ่งนับว่าข้าวมีจิตวิญญาณในการดำรงชีวิตตามวิถีไทย เครื่องไม้ เครื่องมือต่างๆ ตามภูมิปัญญาดั้งเดิม มีความเชื่อในด้านพิธีกรรม ในการทำนาครั้งแรกในบางพื้นที่ยังมีพิธีกรรมตามความเชื่อดั้งเดิม

พิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าว

1) พิธีหหลวง

ตารางที่ 2 พิธีหหลวง เกี่ยวกับข้าว

ลำดับ	พิธีกรรม	รายละเอียด
1.	พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ	เป็นการรวมพระราชพิธี 2 พิธีเข้าด้วยกันคือ “พระราชพิธีพืชมงคล” เป็นพิธีสงฆ์ จัดขึ้นเป็นการทำขวัญเมล็ดพืชพันธุ์ต่างๆ เช่น ข้าวเปลือก
2.	พระราชพิธีพืชมงคล	พระราชพิธีพืชมงคลเป็นพิธีขอฝนที่เป็นพระราชพิธี เพื่อขอลงศีลพิธีที่บันดาลให้ฝนฟ้าตกลงมาเพื่อประโยชน์ในการทำเกษตรกรรม คนไทยมีความเชื่อเกี่ยวกับความวิปริตของธรรมชาติเชื่อมโยงกับผู้ปกครองด้วย ดังนั้นการขอฝนจึงเป็นหน้าที่
3.	พระราชพิธีภัทรบท	พิธีภัทรบท เป็นราชพิธีที่ทำกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย ทำในกลางเดือนสิบ เป็นพิธีลอยบาปของพราหมณ์ เพื่อการชำระบาปของพราหมณ์ให้บริสุทธิ์ ก่อนรับข้าวมธุปายาสหรือก่อนทำการพระราชพิธีสารทในปลายเดือนสิบ ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์พระราชพิธีเดือนสิบ
4.	พระราชพิธีอาศุข	พระราชพิธีอาศุข คือ การแข่งเรือของพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อเสี่ยงทาย ในช่วงเวลาเดือนสิบเอ็ด ซึ่งรู้กันดีว่าเป็นช่วงเวลาปลายพรรษา ที่ยังมีฝนตกต่อเนื่องอาจเกิดปัญหาน้ำท่วมขึ้นได้ และในขณะนั้นเป็นเวลาที่รวงข้าวเริ่มเปลี่ยนจากสีเขียวอ่อนๆ

5.	พระราชพิธีไล่เรือ	เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก เกิดน้ำท่วมไรนา จนไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้ คนในสมัยก่อนซึ่งเป็นชุมชนกสิกรรมจะมีการทำพิธีกรรมให้น้ำลด เพื่อให้สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ มีหลักฐานปรากฏให้เห็นในกฎหมายตราสามดวงเรียกพิธีนี้ว่าไล่เรือ
6.	พระราชพิธีฉะฉินพระโคกนเลียง	พระราชพิธีฉะฉินพระโคกนเลียง เป็นพระราชพิธีที่ทำในเดือนยี่ แต่เลิกเสียนานแล้ว ดังหลักฐานในหนังสือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หรือ นางนพมาศบันทึกไว้ว่า “เดือนยี่ ถึงการพระราชพิธีบูชาภิเชกเถลิงพระโค
7.	พระราชพิธีอานนทเทาะห์	ในสมัยโบราณ การจัดการกับตอ หรือซัง หรือฟางข้าว เป็นเรื่องที่สำคัญและเชื่อว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งผลถึงความมั่นคงของชีวิตในอนาคตด้วย ว่าข้าวที่เพาะปลูกในปีต่อไปจะเจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์มากน้อยอย่างไร

2) พิธีราษฎร์

ตารางที่ 3 พิธีราษฎร์ เกี่ยวกับข้าว

ลำดับ	พิธีกรรม	รายละเอียด
1.	พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ	ขุนน้ำ คือแหล่งกำเนิดของลำน้ำแต่ละสาย อาจเป็นดงไม้ขนาดใหญ่ หนองน้ำ หรือท้องคอยไต้เขา ขุนน้ำมักเป็นแหล่งไม้ใหญ่นัก แต่เมื่อน้ำจากแต่ละขุนน้ำไหลไปสมทบกัน ก็จะมีขนาดใหญ่ขึ้นกลายเป็นลำน้ำขนาดใหญ่
2.	พิธีสู่ขวัญข้าว	พิธีสู่ขวัญข้าว หรือ เอาขวัญข้าว เป็นการบอกกล่าวก่อนที่จะทำการตีหรือนวดข้าวบางแห่งก็ทำหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้วจะเอาขึ้นหลอม(ยุ่งฉาง) ถือเป็นการอันเชิญขวัญข้าวมาสู่ยุ่งฉาง บางแห่งจะทำหลังการเก็บ
3.	พิธีสู่ขวัญควาย	พิธีสู่ขวัญควาย หรือ ฮ้องขวัญควาย เป็นพิธีที่ทำกัน เมื่อเสร็จจากการปลูกข้าวแล้ว เป็นการเตือนใจให้ระลึกถึงบุญคุณของควายที่ได้ให้แรงงานไถนาให้คนสามารถปลูกข้าวได้

องค์ความรู้จากการศึกษา

พระพุทธเจ้าได้แสดงหลักธรรมคำสอนสอดคล้องกับบริบทของสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลทั้งเพื่อการพัฒนาเกษตรกรรมโดยตรง และใช้กิจกรรมทางการเกษตรเป็นข้ออุปมาตรัสสอนธรรม โดยเชื่อมโยงจากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปยังสิ่งที่เห็นได้ยาก ดังกลีสารทวาชสูตรที่เป็นการทำงานที่จิตใจและมีผลเป็นอมตะ ซึ่งหลักธรรมคำสอนล้วนแล้วแต่สนับสนุนโน้มน้าวไปสู่ที่สุดแห่งทุกข์และก้าวเข้าสู่มรรควิธีตามอริยมรรคมีองค์ 8 รวมทั้งได้แสดงธรรมประโยชน์และความสุขที่พึงแสวงหา 3 ระดับ ได้แก่ ประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะ) ประโยชน์ในภายหน้า (สัมปรายิกัตถะ) และประโยชน์สูงสุด (ปรมาตถะ) ตลอดจนหลักธรรมเพื่อการปฏิบัติในชีวิตประจำวันที่เหมาะสมและเกื้อหนุนให้เกิดประโยชน์และความสุขทั้งในภพนี้และภพหน้าตามหลักธรรมอัครคุณสูตร เขตตสูตร อัจฉายิกสูตร อัตถะ 3 หรือประโยชน์ 3 ประการ และทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม 4 ซึ่งเป็นแนวทางการปฏิบัติที่ดี (Best Practices) ที่สามารถประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาการทำเกษตรกรรมระดับบุคคล ระดับชุมชน และการแก้ไขปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจสังคมระดับประเทศ

สรุป

กล่าวได้ว่าข้าวเป็นพืชชนิดหนึ่งที่เป็นอาหารหลักประเภทหนึ่งที่เลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่มีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตของทุกคน ข้าวและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้ว มีการกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก จะเห็นได้จากพระนามของกษัตริย์ศากยະที่มักมีคำต่อท้ายว่า “โอทนะ” แปลว่าข้าว ข้าวมีความสำคัญมากโดยเฉพาะการบรรลุลหณณะที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา พระองค์ทรงทรมานตนเองด้วยการอดอาหาร ทรงพิจารณาว่าไม่ใช่หนทางที่จะบรรลุลหณณะได้จึงกลับมาเสวยพระกระยาหารและได้ตรัสรู้ในที่สุด ซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของเกษตรกรที่เป็นชาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวกล่าวถึงเกษตรกรที่เป็นชาวนา เป็นอาชีพหนึ่งที่เกิดขึ้นในบริบทสังคมอินเดียดินแดนพุทธภูมิ วิถีชีวิตเกษตรกรที่เป็นชาวนาในสมัยพุทธกาล รวมทั้งสถานภาพและบทบาทของเกษตรกร โดยกล่าวถึงการทำนาเป็นอาชีพหนึ่งของศากยวงศ์ การทำนาจึงมีความหมายต่อราชตระกูลของเจ้าชายสิทธัตถะอย่างมาก ถึงขนาดว่าราชวงศ์ฝ่ายบิดาและมารดาเตรียมยกพลเข้าทำสงครามแย่งน้ำกันมาทำนา พระพุทธองค์ต้องเสด็จไปห้ามปรามบรรดาพระญาติให้ยุติการแย่งชิงน้ำกันเพื่อทำนา จึงทำให้เกิดการยุติและทั้งฝ่ายเข้าใจกัน

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา กลุ่มวิชาการพระพุทธศาสนาและจริยศึกษา. (2538). **คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- กัณฐชา วิญญูวิริยวงศ์. “พระพุทธศาสนาเพื่อสังคมแนวเกษตรกรรม”. **วารสารศิลปการ** **จัดการ**. 1(3), 141.
- จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. (2545). **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาอานนท์ ขวนาภิภู (แสนแป้). (2549). “การศึกษาเรื่องทานในพระไตรปิฎกที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2555). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ 32. กรุงเทพมหานคร: ผลิธัมม์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุเมธ เมธาวิทยากุล. (2532). **สังกัปปพิธีกรรม**. กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์.
- ส.พรายน้อย (นามแฝง). (2539). **เกร็ดโบราณคดี ประเพณีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: อักษรพิทยา.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2552). **วิเคราะห์อภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วารสารพุทธศิลปกรรม

JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

07

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 | มกราคม - มิถุนายน 2565 |

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

บทวิจารณ์หนังสือ (Book Review)

คู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา

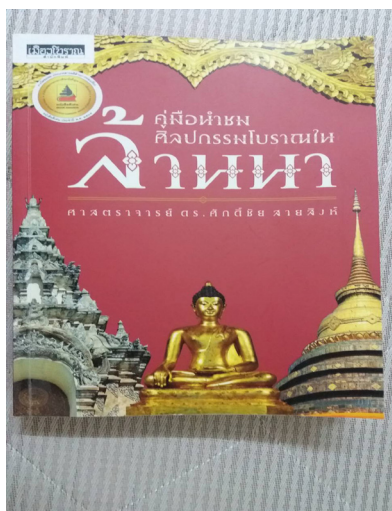
โดย

พระครูสุทธิสารโสภิต

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai

CampusCorresponding Author, E-mail: khawfang300@gmail.com

ผู้แต่ง	: ศักดิ์ชัย สายสิงห์
ISBN	: 9786164650367
สำนักพิมพ์	: เมืองโบราณ
ปีที่พิมพ์	: 2563
จำนวน	: 552 หน้า

บทนำ

หนังสือคู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนาของศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์เมืองโบราณ พิมพ์ในปี พ.ศ. 2563 จำนวน 552 หน้า ผู้เขียนแบ่งเนื้อหาออกเป็น 10 บท เพื่อสื่อสารงานศิลปกรรมของชาวล้านนาสู่ผู้ที่สนใจศึกษาให้เข้าใจถึงหลักฐานทางวัฒนธรรม ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ลักษณะประวัติศาสตร์ศิลปะที่ปรากฏในวัดต่างๆ ทั้งทั้งล้านนา ทั้งเจดีย์ วิหาร งานประดับตกแต่ง จิตรกรรมฝาผนัง ทั้งยังได้วิเคราะห์ที่มาของรูปแบบ แนวคิด คติการสร้าง การกำหนดอายุสมัย ลักษณะทางศิลปกรรม

ที่โดดเด่นและความสำคัญของแหล่งศิลปกรรมนั้นๆ ในส่วนสุดท้ายมีการแทรกภาคผนวกเป็นบทวิเคราะห์เรื่องพระแก้วมรกตว่าหมายถึงพระพุทธรูปล้านนาที่มีความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบกับพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา เชื่อมโยงกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือ ตำนานพระแก้วมรกตที่แสดงให้เห็นว่าผู้สร้างมีความสัมพันธ์กับสุโขทัย

สาระสำคัญของเนื้อหา

หนังสือคู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณล้านนา ได้แยกรายละเอียดของเนื้อหาศิลปกรรมของแต่ละจังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงแสน-เชียงราย น่าน แพร่ พะเยา และแม่ฮ่องสอน โดยเลือกกล่าวถึงสถานที่สำคัญประจำจังหวัด มีรายละเอียดดังนี้

บทที่ 1 ประวัติศาสตร์ล้านนาโดยสังเขป

บทนี้อธิบายถึงที่ตั้งและสภาพภูมิประเทศของล้านนา ประกอบด้วยพื้นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ที่สำคัญ 2 แห่ง ได้แก่ ด้านทิศตะวันออก คือ ที่ราบลุ่มแม่น้ำกก-อิง (เชียงราย-พะเยา) เป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณ คือ โยนก ด้านทิศตะวันตก คือ ที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง-กว (เชียงใหม่-ลำพูน) เป็นที่ตั้งของแคว้นหริภุญชัย ซึ่งต่อมาพญามังรายได้รวมดินแดนทั้งสองเข้าด้วยกัน สถาปนาเป็นอาณาจักรล้านนา และสร้างเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอาณาจักรใน พ.ศ. 1839

บทที่ 2 ศิลปกรรมล้านนา

บทนี้ผู้เขียนได้อธิบายศิลปะหริภุญชัย (พุทธศตวรรษที่ 19-18) ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทย โดยเริ่มตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา สัมพันธ์กับหลักฐานในตำนานที่กล่าวถึงการเสด็จมาของพระนางจามเทวีจากเมืองลพบุรี พร้อมๆ กับการนำศาสนา และรูปแบบศิลปกรรมขึ้นมา อย่างไรก็ตามหลักฐานในระยยะเวลาดังกล่าวนี้นับว่าไม่มากนัก โดยศิลปะหริภุญชัยที่พบมากที่สุดอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 อันเป็นช่วงเวลา ศิลปะหริภุญชัยมีรูปแบบเฉพาะตนเอง ทั้งยังมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชัดเจน คือ ศิลปินที่ระบุงศ์กราช และพระนามพระมหากษัตริย์ โดยได้รับอิทธิพลจากศิลปะจากพุกาม หรือเมืองมอญทางตอนใต้ของพม่า

บทที่ 3 ชมศิลปกรรมโบราณเมืองเชียงใหม่

บทนี้ว่าด้วยการนำชมศิลปกรรมโบราณเมืองเชียงใหม่ ได้แก่ วัดพระสิงห์วราหาร วัดเจดีย์หลวง วัดเชียงมั่น วัดอุโมงค์เถรจันทร์ วัดบุปผาราม (วัดสวนดอกพระอารามหลวง) วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอดพระอารามหลวง) วัดบุพพาราม วัดอุโมงค์สวนพุทธธรรม วัดป่าแดงหลวง พระธาตุตอดยสุเทพวรวิหาร วัดโลกโมฬี วัดเชตะวัน วัดมหาวัน และวัดแสนฝาง อันเป็นวัดสำคัญในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งสามารถสะท้อนความงดงามและความสำคัญของพุทธศิลปกรรมในเชียงใหม่ได้ดี

บทที่ 4 ชมศิลปกรรมโบราณเมืองลำพูน

บทนี้ว่าด้วยการนำชมศิลปกรรมโบราณเมืองลำพูน ได้แก่ วัดจามเทวี วัดพระธาตุหริภุญชัย วัดพระยืน และวัดกู่ช้าง-กู่ม้า

บทที่ 5 ศิลปกรรมเมืองลำปาง

บทนี้ผู้เขียนได้อธิบายเกี่ยวกับตำนานเมืองลำปางพร้อมทั้งนำชมวัดในลำปาง ได้แก่ วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม วัดเจดีย์ขาว วัดปงสนุก วัดบุญวาทย์วิหาร วัดเกาะวาลูการาม วัดศรีชุม วัดศาสนาโชติการาม วัดม่อนจำศีล และวัดม่อนปุยักษ์

บทที่ 6 ศิลปกรรมเมืองเชียงแสน-เชียงราย

บทนี้ผู้เขียนเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงตำนานและพงศาวดารเมืองเชียงแสน โดยแบ่งการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองเชียงแสนเป็น 2 ช่วงเวลา คือ ยุคแห่งปริมปราคติหรือยุคตำนานซึ่งอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 กับยุคประวัติศาสตร์ที่ศึกษาได้จากเอกสารทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางด้านโบราณคดี ซึ่งน่าจะเริ่มตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ในบทนี้ผู้เขียนได้นำชมวัดในเมืองเชียงแสน-เชียงราย ได้แก่ วัดพระเจ้าล้านทอง วัดเจดีย์หลวง วัดป่าสัก วัดพระธาตุสองพี่น้อง วัดพระธาตุตอดยทอง วัดพระแก้ว และวัดพระสิงห์

บทที่ 7 ศิลปกรรมเมืองน่าน

บทนี้ผู้เขียนได้เริ่มต้นที่ประวัติการตั้งถิ่นฐานเมืองน่านในสมัยก่อนประวัติศาสตร์บริเวณเมืองน่าน โดยมีหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ คือ เครื่องมือเครื่องใช้ จำพวกขวานหินกะเทาะในสมัยหินเก่าและหินกลาง ขวานหินขัดในสมัยหินใหม่ และเครื่องมือโลหะ ในส่วนการนำชมวัดในเมืองน่าน ได้แก่ วัดพระธาตุช้างค้ำ วัดพระญาณ วัดภูมินทร์ วัดหัวข่วง วัดพญาวัด และวัดสวนตาล

บทที่ 8 ศิลปกรรมเมืองแพร่

บทนี้ผู้เขียนอธิบายถึงเมืองแพร่ในตำนาน และสันนิษฐานว่าเมืองโบราณแพร่น่าจะมีมาแล้วตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 มีสถานะขึ้นต่ออาณาจักรสุโขทัยเช่นเดียวกับเมืองน่าน พบหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่วัดศรีชุมที่มีการตั้งถิ่นฐานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-20 การนำชมวัดในเมืองแพร่ ได้แก่ วัดพระธาตุซ่อแฮวัดศรีชุม และวัดหัวข่วง

บทที่ 9 ศิลปกรรมเมืองพะเยา

บทนี้ผู้เขียนได้อธิบายถึงเมืองพะเยาในเอกสารที่สามารถสืบค้นได้ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 สมัยของพญาเจ้าเมืองตรงกับช่วงเวลาเดียวกับพญามังรายปกครองล้านนา ต่อมาในสมัยพญาเจ้าเมือง เมืองน่านตกอยู่ภายใต้การปกครองของพะเยา สมัยหลังจากพญาเจ้าเมืองแล้วมีกษัตริย์ที่ปกครองเมืองพะเยาทรงเป็นพระราชโอรสของพญาเจ้าเมืองอีกสองพระองค์ คือ ขุนดำแดง และขุนดำลือ ซึ่งตรงกับสมัยของพระเจ้าคำฟูแห่งราชอาณาจักรล้านนา โดยพระเจ้าคำฟูได้ร่วมมือกับพญากว๋านแห่งเมืองน่าน ยกกองทัพเข้าตีเมืองพะเยาได้สำเร็จใน พ.ศ. 1881 เนื้อหาจากนั้นจึงเป็นการนำชมวัดในพะเยา ได้แก่ วัดลี วัดป่าแดงขุนนาคน วัดศรีโคมคำ และวัดหลวงราชสันฐาน

บทที่ 10 ศิลปกรรมไทใหญ่ในแม่ฮ่องสอน

ผู้เขียนได้กล่าวถึงศิลปกรรมไทใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอน ภาพรวมของงานพุทธศิลปกรรมเมืองแม่ฮ่องสอนเป็นแบบศิลปะไทใหญ่ เนื่องจากคนแม่ฮ่องสอนส่วนใหญ่เป็นชาวไทใหญ่ที่เข้ามาตั้งรกรากอยู่ตั้งแต่แรกเริ่ม เมื่อมีการยกฐานะแม่ฮ่องสอนเป็นเมือง และชาวเมืองเริ่มมีฐานะขึ้นจึงได้มีการสร้าง วัดวาอาราม โดยมีเจ้าเมืองแม่ฮ่องสอนเป็นหลัก โดยเริ่มสร้างขึ้นตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา เนื้อหาจากนั้นจึงเป็นการนำชมวัดในแม่ฮ่องสอน ได้แก่ วัดกลางเวียง วัดจองกลาง วัดจองคำ วัดพระธาตุดอยกองมู วัดพระนอน วัดก้ำก่อ และวัดกลางทุ่ง

ทัศนะวิจารณ์: คู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา

หนังสือคู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ข้อมูลของวัดและแหล่งศิลปกรรมโบราณของล้านนา พร้อมกับการทำความเข้าใจในงานศิลปกรรมที่สามารถ

รับรู้ และเข้าถึงได้ด้วยตนเอง นอกจากนี้ยังใช้สำหรับการเรียนการสอนทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะ โบราณคดี การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มัคคุเทศก์ การจัดการวัฒนธรรม มีลักษณะเป็นการรวบรวมข้อมูลของวัดและแหล่งศิลปกรรมโบราณของล้านนา นำเสนอตั้งแต่ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของแต่ละจังหวัด ประวัติของวัดหรือแหล่งศิลปกรรมแต่ละแห่ง และข้อมูลทางประวัติศาสตร์ศิลปะของอาคารที่น่าสนใจในแต่ละวัด ซึ่งจะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจความสำคัญของสถานที่นั้นๆ สัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์ด้วย เป็นหนังสือที่สามารถใช้อ่านเพื่อรู้ หรือใช้เป็นคู่มือในการไปเที่ยวชมก็ได้

ด้วยจุดประสงค์ของหนังสือที่ต้องการให้เข้าถึงผู้อ่านได้ง่ายในหลายระดับ และสามารถใช้ในการศึกษาได้ด้วยตัวเองได้ สอดคล้องกับชื่อหนังสือ คือ การเป็น “คู่มือนำชม” ที่ผู้อ่านสามารถพกติดตัวสำหรับนำไปเที่ยวได้รายละเอียดข้อมูลภายในเล่มจึงมีแผนที่ระบุพิกัดที่ตั้งของสถานที่ต่างๆ ไว้ ภาพประกอบ รวมถึงจุดเด่นของสถานที่แต่ละแห่ง เพื่อให้ง่ายต่อการเยี่ยมชม และศึกษาตามข้อมูลของผู้เขียนได้ นอกจากนี้การแบ่งเนื้อหาเป็นรายจังหวัดยังสามารถทำให้ผู้อ่านเลือกที่จะนำไปใช้เป็นคู่มือท่องเที่ยว และสามารถกำหนดเส้นทางในการท่องเที่ยวได้ด้วยตนเอง ที่ผ่านมามีหนังสือคู่มือนำชมในลักษณะเดียวกันออกมาหลายเล่ม แต่เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์รูปแบบทางศิลปกรรม คติในการสร้าง และการกำหนดอายุสมัยยังไม่ละเอียดครอบคลุมเท่ากับคู่มือนำชมเล่มนี้ และโดยมากมักจะจำกัดตัวอย่างของแต่ละสถานที่สำคัญเพียงไม่กี่แห่งเท่านั้น

ข้อวิจารณ์และข้อสังเกต

แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

ด้วยหนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่มีจุดประสงค์เพื่อใช้เป็นคู่มือสำหรับการท่องเที่ยว โดยการท่องเที่ยวนั้นเป็นการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ตามการแบ่งของ UNWTO ที่เสนอแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวในแหล่งวัฒนธรรม (Cultural Based Tourism) ไว้ 3 รูปแบบ ดังนี้

1) การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดี และประวัติศาสตร์เพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินในสถานที่ท่องเที่ยวได้ความรู้ความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์ และโบราณคดี

2) การท่องเที่ยวงานชมวัฒนธรรม และประเพณี (Cultural and Traditional Tourism) หมายถึงการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อชมงานประเพณีต่างๆ ที่ชาวบ้านในท้องถิ่นนั้นๆ จัดขึ้น ได้รับความเพลิดเพลินตื่นตาตื่นใจในสุนทรียะศิลป์ เพื่อศึกษาความเชื่อการยอมรับนับถือ การเคารพพิธีกรรมต่างๆ และได้รับความรู้มีความเข้าใจต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรม

3) การท่องเที่ยวชมวิถีชีวิตในชนบท (Rural Tourism/Village Tourism) หมายถึงการเดินทางท่องเที่ยวในหมู่บ้านชนบทที่มีลักษณะวิถีชีวิต และผลงานสร้างสรรค์ที่มีเอกลักษณ์พิเศษมีความโดดเด่นเพื่อความสะดวกเพลิดเพลินได้ความรู้ดูผลงานสร้างสรรค์ และภูมิปัญญาพื้นบ้าน (UNWTO, 1997: 11)

อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะเป็นการท่องเที่ยวแบบใด ทั้งการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม หรือชมวิถีชีวิตชนบท ต่างล้วนทำให้นักท่องเที่ยวได้รับประสบการณ์ตรง ได้สัมผัสวัฒนธรรมที่แท้จริงของผู้คนอย่างใกล้ชิด (Greenwood, D, 1982: 6,3,27-28) ได้ซึมซับและมองเห็นถึงวิถีชีวิตของสังคมในอดีตที่ยังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน เช่น แบบบ้าน งานหัตถกรรม เครื่องมือ เครื่องใช้ในการทำมาหากิน (Smith, V, 1989). เป็นต้น ก่อให้เกิดความรู้ และการติดต่อสื่อสาร ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างความเข้าใจของคนในส่วนต่างๆ อันจะนำไปสู่สันติสุขในการอยู่ร่วมกันทั้งปัจจุบันและอนาคต (McIntosh, Robert W. 1986)

กล่าวคือ คนเดินทางไปยังแหล่งต่างๆ เพื่อที่จะเรียนรู้ หาประสบการณ์ และความบันเทิง นักท่องเที่ยวสามารถเพิ่มพูนประสบการณ์ ความรู้ และมุมมองทางด้านวัฒนธรรมที่กว้างไกลได้ด้วยการท่องเที่ยว (Howell, David W., 1993) เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในเรื่องของความแตกต่างในวิถีชีวิต การแลกเปลี่ยนความรู้ และความคิดเห็นซึ่งกันและกัน (Pigram, J., 1993)

ทั้งนี้องค์ประกอบของการท่องเที่ยวที่สำคัญ ประกอบด้วย 3 ประการ คือ 1) สิ่งดึงดูดใจ เป็นสถานที่ซึ่งอาจเกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือมนุษย์สร้างขึ้น 2) สิ่งอำนวยความสะดวกในการเข้าถึงและอยู่อาศัยในแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ เช่น ระบบการสื่อสาร สาธารณูปโภค เป็นต้น 3) การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวต้องมีความสะดวก (Collier and Haraway. 1987) ในส่วนของหนังสือคู่มือการท่องเที่ยวล้านนา นี้ เป็นการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในการเข้าถึงข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ในล้านนา ซึ่งนักท่องเที่ยวสามารถอ่านและทำความเข้าใจได้ด้วยตนเอง เพราะการทำความเข้าใจแหล่งท่องเที่ยวก่อนที่จะไปเที่ยว จะทำให้เกิดความสนุก

ในการท่องเที่ยวทั้งยังเป็นการเตือนสติให้เห็นถึงรากวัฒนธรรมที่ต่างออกไป ก่อให้เกิดความระมัดระวังตนไม่ให้กระทำตนที่ขัดหรือแปลกแยกออกไปจากผู้คนในชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้

การวิจารณ์เนื้อหาในหนังสือ

อย่างไรก็ตาม ในส่วนเนื้อหาของหนังสือนั้น ผู้วิจารณ์มีความคิดเห็นว่าข้อมูลหลายส่วนควรได้รับการแก้ไขเพิ่มเติม ดังนี้

ประเด็นที่ 1 ด้านชาติพันธุ์ ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญในการทำความเข้าใจพลวัตของสังคม และวัฒนธรรมล้านนา ที่ประกอบด้วยผู้คนหลากหลายกลุ่ม แต่ในหนังสือเล่มนี้ผู้เขียนได้อธิบายไว้เพียงเล็กน้อย ทั้งยังมองไม่เห็นภาพของปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ต่างๆ จึงทำให้นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบศิลปกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่นำเสนอในเล่ม มีลักษณะแยกขาดออกไปจากพัฒนาการของศิลปกรรมล้านนา เช่น ศิลปกรรมไทใหญ่ในแม่ฮ่องสอนหรือศิลปกรรมไทลื้อเมืองน่าน

ประเด็นที่ 2 การแยกศิลปกรรมในพะเยาและเชียงรายออกจากกัน ทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางศิลปกรรมในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกก - อิง - โงง ขาดความสืบเนื่องกัน

ประเด็นที่ 3 ในกรณีของที่ราบหุบเขาในเขตแม่ฮ่องสอนซึ่งสัมพันธ์กับกลุ่มเมืองไทใหญ่ เมื่อถูกอธิบายผ่านหน่วยทางการเมืองแบบล้านนา จึงทำให้การจัดรูปแบบศิลปกรรมของแม่ฮ่องสอนแตกต่างไปจากการอธิบายศิลปกรรมล้านนาที่ผู้เขียนสังเขปไว้ในตอนต้น

ประเด็นที่ 4 กรณีความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัย แพร่ และน่าน ในลุ่มแม่น้ำยม - น่าน ที่ไม่สอดคล้องกับการอธิบายรูปแบบทางศิลปกรรมของล้านนาแบบใช้เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของผู้เขียน ที่มุ่งเน้นช่วงเวลา ศิลปะล้านนาได้รับอิทธิพลสุโขทัยเมื่อพระเจ้ากือนารับศาสนาลังกาวงศ์มาจากสุโขทัย แม้ผู้เขียนจะให้ข้อมูลสังเขปภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ในแต่ละจังหวัดในตอนต้นของแต่ละบทไว้แล้ว แต่การแบ่งเนื้อหาในลักษณะนี้อาจสร้างปัญหาในการทำความเข้าใจพัฒนาการของศิลปกรรมที่มีความสัมพันธ์กัน

ประเด็นที่ 5 จิตรกรรมลายคำในวิหารวัดเชียงมั่นซึ่งผู้เขียนกล่าวว่าสร้างขึ้นราว พ.ศ. 2500 ออกแบบโดยอาจารย์วิถี พานิชพันธ์ อดีตอาจารย์คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งข้อมูลดังกล่าวไม่อาจเป็นไปได้เนื่องจากช่วงพ.ศ. 2500 อาจารย์วิถี พานิชพันธ์ เกิดในวันที่ 9 มีนาคม 2489 ถ้านับช่วงเวลาแล้วท่านยังมีอายุเพียง 11 ปีเท่านั้น

ประเด็นที่ 6 จิตรกรรมด้านหลังและด้านข้างของพระพุทธรูปประธานในวิหารลายคำวัดพระสิงห์ ซึ่งเป็นรูปแกะของพระอดีตพุทธเจ้า แต่จิตรกรรมส่วนนี้จริง ๆ แล้วไม่ปรากฏรูปแกะของพระอดีตพุทธเจ้า พบเพียงแผงพระพิมพ์

ขณะเดียวกันผู้วิจารณ์พบว่า ข้อมูลภาพถ่ายสถานโบราณยังมีความคลาดเคลื่อนจากเนื้อหาอยู่ในหลายส่วน ดังนี้

กรณีที่ 1 คำอธิบายรูปแบบทางศิลปกรรมของวิหารหลวงวัดพระสิงห์ซึ่งมีรูปแบบเป็นชั้นลดแบบหน้า 3 หลัง 2 แต่ผู้เขียนอธิบายว่าเป็นลักษณะแบบหน้าและหลัง 2 เท่ากัน ซึ่งเป็นรูปแบบวิหารหลวงของวัดเชียงใหม่

กรณีที่ 2 ภาพวิหารหลวงวัดเจดีย์หลวง แต่ผู้เขียนได้นำไปใช้อธิบายเป็นวิหารหลวง วัดเชียงใหม่

กรณีที่ 3 คำอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่วัดหัวขวงเมื่อนาน วัด โลกโมฬีซึ่งคล้ายคลึงกับเจดีย์วัดธาตุน้อย เมืองหลวงพระบาง แต่ผู้เขียนกลับระบุว่า เป็นเจดีย์วัดธาตุหลวง ซึ่งพระธาตุหลวง อยู่เมืองเวียงจันทน์ เป็นต้น

กรณีที่ 4 ภาพวัดศรีชุม เมืองแพร่กลับเป็นภาพวัดศรีชุม เมืองลำปาง

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

หนังสือคู่มือเข้าชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา มีคุณค่าทางด้านการศึกษาศิลปะล้านนา ทั้งในด้านประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ พุทธศิลปกรรม และพุทธศาสนา เป็นต้น เอกลักษณ์ทางพระพุทธศาสนายังปรากฏในล้านนาผ่านการสืบทอดงานช่างประเภทต่างๆ ซึ่งการได้เรียนรู้คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์จากการศึกษาศิลปะในล้านนาแต่ละยุคที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ จะทำให้เราตระหนักถึงวิวัฒนาการของผู้คนในแผ่นดินล้านนา การเชื่อมโยงด้านวัฒนธรรมของชุมชน เส้นทางการติดต่อคมนาคม คุณค่าทางด้านสุนทรียะ หรือความงาม ความรู้สึกของอารมณ์ เป็นต้น อย่างไรก็ตามหนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่เรียบเรียงขึ้น เพื่อใช้ในการสื่อสารงานศิลปกรรมของชาวล้านนาเป็นหลัก ซึ่งเป็นหลักฐานทางวัฒนธรรมความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ล้านนา ภาพรวมของงานศิลปกรรม ประวัติศาสตร์เมือง และศิลปกรรมที่เป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละเมือง การกำหนดอายุสมัย ลักษณะทางศิลปกรรมที่โดดเด่น และความสำคัญของแหล่งศิลปกรรมนั้นๆ จึงเหมาะสำหรับคนทั่วไปที่อ่านไปชมไป

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจารณ์เห็นว่าด้วยประสบการณ์ในการศึกษาวิจัยของผู้เขียน ความผิดพลาดในรายละเอียดที่กล่าวไว้ข้างต้น ซึ่งบางส่วนอาจมาจากการตรวจทานที่ตกหล่น หรือบางส่วนอาจเป็นข้อมูลที่ไม่ถูกต้องแม้ว่าจะเป็นรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ จึงมีข้อเสนอแนะดังนี้

1) จำเป็นที่จะต้องได้รับการแก้ไข โดยเฉพาะเมื่อผู้เขียนมีจุดประสงค์ให้หนังสือเล่มนี้สามารถนำไปใช้สำหรับการเรียนการสอนทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดี การท่องเที่ยว การจัดการทางวัฒนธรรม ความแม่นยำ และถูกต้องของข้อมูลจึงเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง

2) คงจะเป็นการดียิ่งต่อสำนักพิมพ์ในการให้ความสนใจเชิงวิชาการด้วยการปรับปรุง และตรวจทานข้อมูลในการพิมพ์ครั้งต่อไป

3) สำหรับผู้อ่าน หรือผู้สนใจ ที่ได้ใช้หนังสือเล่มนี้เป็นแนวทางในการศึกษาแล้ว ผู้วิจารณ์เห็นว่าควรตระหนักถึงความผิดพลาดดังกล่าวเป็นโอกาสอันดีที่จะได้สอบทานความรู้ และค้นหาข้อมูลจากแหล่งอื่นๆ มาใช้ประกอบการศึกษาหนังสือเล่มนี้ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2563). **คู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.

Collier and Haraway. (1987). **The New Zealand Tourism Industry**. Auckland: Longman.

Greenwood, D, (1982). **Cultural Authenticity**. Cultural Survival: Quarterly.

Howell, David W.. (1993). **Passport: An introduction to the travel and tourism industry**. 2nd ed.. South Western: Publishing Co.,

McIntosh, Robert W. and Goeldner, Charles R. (1986). **Tourism Principles Philosophies**, 5th ed. New York: John Wiley and Sons, Inc..

Pigram, J.. (1993). **Planning for tourism in rural areas: bridging the policy implementation gap**. In Pearce and Butler (Eds.). **Tourism Research: Critiques and Challenges** London: Routledge.

Resinger, Y.. (1994). **Tour-Host contact as part of cultural tourism.** World Leisure and Recreation. 36 (Summer).

Smith, V. (1997). **Host and Guests: The anthropology of Tourism.** Philadelphia: University UNWTO. Tourism 2020 Vision. Madrid: UNWTO.

